

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В.Н. КАРАЗІНА

Кафедра міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки

КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

**з дисципліни
«ПРАВО МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ»**

рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»

спеціальність: 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

освітня програма: «Міжнародні відносини»

вид дисципліни за вибором

факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

Укладач: к.ю.н., доц. Здоровко С.Ф.

1. Навчальний контент:

Тема 1. Право міжнародної безпеки – окрема галузь міжнародного права.

Протягом тисячолітньої історії розвитку людської цивілізації більшість держав намагалися створити безпечні умови свого існування або самотійно або за допомогою обмеженого кола союзників. При цьому мир розглядався лише як стан відносин між певним колом країн, тому навіть ті держави, що проводили миролюбну політику, прагнули забезпечити мирні відносини, перш за все, зі своїми сусідами, не здійснюючи жодних спроб припинити чи попередити війни в інших регіонах світу. Усвідомлення потреби світового співробітництва держав у сфері забезпечення миру створило передумови зародження і розвитку нової галузі міжнародного публічного права – права міжнародної безпеки.

Право міжнародної безпеки – це система міжнародно-правових принципів і норм, спрямованих на підтримання миру та забезпечення безпеки у всіх сферах міжнародних відносин.

Єдиного підходу до розуміння природи та структури права міжнародної безпеки у сучасній науці міжнародного права не існує. У вітчизняній науці, так само як і в усіх державах-колишніх республіках СРСР та країнах Східної Європи, право міжнародної безпеки розглядається як самотійна галузь міжнародного публічного права, що має власний предмет та структуру системи норм і принципів. В той же час, західна наука не визнає існування такої галузі міжнародного права, асоціюючи відповідні норми з іншими галузями міжнародного права, перш за все, правом міжнародних організацій, правом зовнішніх зносин, міжнародним гуманітарним правом та правом збройних конфліктів. Жодним не виступаючи проти такого підходу, все ж слід визнати більш доцільним визначення права міжнародної безпеки саме як самотійної галузі міжнародного публічного права, оскільки цільове спрямування права міжнародної безпеки дещо відрізняється від цільового спрямування інших галузей міжнародного права. Так, якщо головною метою права міжнародних організацій є врегулювання перш за все організаційних питань діяльності міжнародних міжурядових організацій, а метою міжнародного гуманітарного права – додержання прав людини в умовах збройних конфліктів, то метою права міжнародної безпеки є перш за все попередження нових збройних конфліктів, припинення вже існуючих та створення умов для розвитку мирних відносин між державами.

Певний час предмет права міжнародної безпеки розглядався лише у вузькому значенні як військово-політичні відносини суб'єктів міжнародного права, спрямовані на попередження застосування військової сили, обмеження та скорочення озброєнь. У наш час поширеним є більш широкий підхід до розуміння права міжнародної безпеки, що пов'язано, перш за все зі зміною розуміння самого

поняття міжнародної безпеки. Якщо первісно міжнародна безпека розглядалася як незастосування військової сили до держави з боку інших держав, то нині міжнародна безпека розглядається значно ширше – як незастосування до держави з боку інших держав чи міжнародних організацій будь-яких заходів, що обмежують або унеможливають її вільний розвиток та повноцінну рівноправну участь в усіх сферах міжнародних відносин. Згідно з таким підходом предмет права міжнародної безпеки складають:

1. військово-політичні відносини, спрямовані на попередження та припинення застосування військової сили чи погрози силою як засобу вирішення міжнародних спорів;
2. військово-політичні відносини, спрямовані на обмеження та скорочення озброєнь;
3. політичні відносини, спрямовані за забезпечення політичної, економічної, продовольчої, технологічної, інформаційної та інших видів безпеки держав.

Тема 2. Джерела та головні правові акти права міжнародної безпеки.

Норми міжнародного права, пов'язані з питаннями міжнародної безпеки, зосереджені у значній кількості міжнародно-правових актів, серед яких можна назвати і Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Декларацію про принципи міжнародного права 1970 р., Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом 1977 р., Конвенцію ООН з морського права 1982 р. і т.д. Проте існує низка міжнародно-правових актів, що безпосередньо регламентують відносини, пов'язані з підтриманням міжнародної безпеки і які можна розглядати в якості джерел права міжнародної безпеки. Систему таких джерел складають:

- 1) Статут ООН. Відповідно до ст. 1 Статуту ООН підтримання міжнародного миру і безпеки та застосування для цього засобів колективної безпеки є основним завданням ООН. Саме Статутом ООН (глави I, IV, VII) закріплено порядок застосування міжнародно-правових засобів підтримання миру;
- 2) Резолюції Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН, що спрямовуються на конкретизацію положень Статуту ООН і стосуються питань міжнародної безпеки. До них, зокрема, можуть бути віднесені Резолюції Генасамблеї ООН „Про незастосування сили в міжнародних відносинах і остаточну заборону застосування ядерної зброї” 1972 р., „Про визначення агресії” 1974 р., „Про створення зони, вільної від ядерної зброї, в районі Близького Сходу” 1976 р., Резолюція Ради Безпеки № 1373 (2001) від 28.09.2001 р. щодо попередження та заборони фінансування тероризму тощо. Юридична сила цих резолюцій неоднакова: якщо резолюції Ради Безпеки відповідно до ст. 25 Статуту ООН є обов'язковими для виконання усіма членами ООН, то резолюції Генасамблеї мають лише рекомендаційний характер;

3) міжнародні договори, спрямовані на стримування нарощування ядерних озброєнь у просторовому відношенні. Ці договори, як правило, мають багатосторонній характер і встановлюють заборону виготовлення, розміщення, випробування та застосування ядерної зброї на певних територіях. До цієї групи джерел, зокрема, відносяться:

- Договір про Антарктику 1959 р.;
- Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р.;
- Договір про принципи діяльності держав щодо дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р.;
- Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і їх надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971 р.;
- Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці (Договір Тлателоко) 1967 р.;
- Договір про без'ядерну зону в південній частині Тихого Океану (Договір Раротонга) 1985 р.;
- Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокський Договір) 1995 р.;
- Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Африці (Договір Пеліндаба) 1996 р.

4) міжнародні договори, спрямовані на стримування нарощування озброєнь у кількісному та якісному відношеннях. Такі договори можуть бути як двосторонніми, так і багатосторонніми і в основному передбачають граничну кількість певних видів зброї, що можуть виготовлятися та використовуватися державами чи їх групами. До таких договорів відносяться:

- Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під водою 1963 р.;
- Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р.;
- Договір про звичайні збройні сили в Європі 1990 р.;
- Договір між СРСР та США про обмеження систем протиракетної оборони (Договір по ПРО) 1972 р.;
- Тимчасова угода між СРСР та США про деякі заходи у галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1972 р. (Угода по ОСВ-1);
- Договір між СРСР та США про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1979 р. (Договір по ОСВ-2);
- Договір між СРСР та США про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 р. (Договір по СНВ-1);
- Договір між Росією та США про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1993 р. (Договір по СНВ-2).

5) міжнародні договори, спрямовані за заборону виробництва окремих видів зброї та ліквідацію наявних запасів таких видів зброї. До цієї групи договорів відносяться:

- Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної та про їх знищення 1972 р.;
- Конвенція про заборону розробки, виробництва і використання хімічної зброї та її знищення 1993 р.;
- Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та щодо їх знищення 1997 р.;
- Договір між СРСР та США про ліквідацію їх ракет середньої дальності і меншої дальності 1987 р. (Договір по РСМД);

6) міжнародні договори, спрямовані на попередження випадкового (несанкціонованого) виникнення війни. Подібні договори, як правило, є двосторонніми, укладаються між ядерними державами і розраховані на попередження помилкового використання стратегічних видів зброї. Так, до цієї групи джерел відносяться:

- Угоди про прямі лінії зв'язку між СРСР та США (1963 р., 1971 р.), Великобританією (1967 р.), Францією (1966 р.), ФРН (1986 р.);
- Угода про заходи щодо зменшення небезпеки виникнення ядерної війни між СРСР та США 1971 р.;
- Угода у формі обміну листами між СРСР та Францією про попередження випадкового чи несанкціонованого застосування ядерної зброї 1976 р.;
- Угода між Урядом СРСР та Урядом Великобританії про попередження випадкового виникнення ядерної війни 1977 р.;
- Угода між СРСР та США про попередження про запуск міжконтинентальних ракет з підводних човнів 1988 р.

7) міжнародно-правові акти, спрямовані на створення регіональних систем безпеки. Прикладом цієї групи джерел права міжнародної безпеки можуть бути акти, прийняті в межах Ради з безпеки та співробітництва у Європі (НБСЄ) та Організації з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ):

- Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р.;
- Підсумковий документ Белградської зустрічі 1977 року представників держав-учасниць Ради з безпеки та співробітництва в Європі, що відбулася на основі положень Заключного акта, стосовно подальших кроків після Ради 1978 р.;
- Підсумковий документ Мадридської зустрічі 1980 року представників держав-учасниць Ради з безпеки та співробітництва в Європі, що відбулася на основі положень Заключного акта, стосовно подальших кроків після Ради 1983 р.;

· Кодекс поведінки, що стосується військово-політичних аспектів безпеки, прийнятий на Будапештській зустрічі на вищому рівні держав-учасниць НБСЄ 1994 р.

Тема 3. Система колективної безпеки.

З метою підтримання миру та гарантування міжнародної безпеки державами, їх групами та міжнародними організаціями розробляються системи індивідуальної та колективної безпеки.

Системи індивідуальної безпеки – це сукупність засобів, які розробляються та використовуються державою індивідуально з метою гарантування її власної безпеки, зокрема, шляхом організації, фінансування та функціонування збройних сил, систем розвідки, контррозвідки, цивільної оборони тощо.

Системи колективної безпеки – це сукупність засобів, які розробляються та використовуються декількома державами одночасно з метою гарантування їх спільної безпеки чи загальної безпеки усього міжнародного співтовариства.

Необхідно наголосити, що у сучасному міжнародному праві перевага надається застосуванню систем колективної безпеки, системи індивідуальної безпеки не повинні використовуватися на шкоду інтересам загальної безпеки. Так, відповідно до ст. 51 Статуту ООН, якщо матиме місце напад на члена ООН, то жодною мірою не обмежується невід’ємне право на індивідуальну чи колективну самооборону, але лише до тих пір, поки Рада Безпеки ООН не застосує заходів, необхідних для підтримання міжнародного миру та безпеки.

Однією з ключових категорій як права міжнародної безпеки, так і міжнародного публічного права в цілому є поняття колективної безпеки, заснованої на спільній зацікавленості держав у справі охорони миру та міжнародного правопорядку.

Колективна безпека – це система спільних дій держав та (або) міжнародних організацій з метою підтримання міжнародного миру та безпеки, попередження або припинення за допомогою адекватних та легітимних засобів актів агресії.

Заходи та засоби колективної безпеки мають ґрунтуватися на основних принципах міжнародного права, найважливішими з яких є принципи поваги прав людини, незастосування сили чи погрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи.

В основі створення систем колективної безпеки покладено ідею про неподільність миру, суть якої полягає у визнанні небезпеки збройних конфліктів незалежно від того, де вони мають місце і які держави є їх безпосередніми учасниками. Цей принцип покладає на усі держави обов’язок реагувати на будь-які порушення миру та безпеки в будь-якому районі світу, брати участь у спільних діях на основі Статуту ООН з метою попередження або ліквідації загрози миру.

Залежно від рівня створення систем колективної безпеки розрізняють два їх види – загальну (універсальну) та регіональні системи колективної безпеки.

2. Загальна система колективної безпеки

Загальна система колективної безпеки ґрунтується на нормах Статуту ООН і передбачає здійснення державами узгоджених заходів з підтримання загальносвітового миру та безпеки на основі рішень ООН.

Основи загальної системи колективної безпеки було закладено прийняттям 01.01.1942 р. антигітлерівською коаліцією Декларації Об'єднаних Націй, що на практиці довело можливість об'єднання проти держав-агресорів широкого кола держав з різними соціально-економічними та ідеологічними системами. У повоєнний час діяльність новоутвореної ООН стала основною системою загальної колективної безпеки.

Система загальної колективної безпеки включає такі заходи:

- заходи щодо заборони застосування сили та погрози силою у відносинах між державами;
- заходи мирного вирішення міжнародних спорів;
- заходи роззброєння;
- тимчасові заходи з припинення порушень миру;
- примусові заходи безпеки без використання збройних сил;
- примусові заходи безпеки з використанням збройних сил;
- операції ООН з підтримання миру (миротворчі операції);
- заходи посилення довіри;
- операції багатонаціональних збройних сил поза рамками ООН.

Останні дві групи заходів застосовуються поза системою ООН, хоча і у тісній співпраці з нею. Решта заходів можуть бути застосовані лише за рішенням ООН і у повній відповідності з її Статутом.

У відповідності зі Статутом ООН підтримання міжнародного миру та безпеки має ґрунтуватися на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права і здійснюватися Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки, компетенція яких чітко розмежована.

Генасамблея вправі обговорювати будь-які питання і справи, що стосуються підтримання міжнародного миру і безпеки, в т.ч. розглядати загальні принципи співробітництва між державами та розробляти відповідні рекомендації державам та Раді Безпеки ООН.

На Раду Безпеки покладається головна відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки, вона є єдиним органом ООН, наділеним правом здійснювати від імені Об'єднаних Націй превентивні та примусові дії, як з використанням, так і без використання об'єднаних збройних сил держав-членів ООН.

Загальна процедура застосування заходів колективної безпеки Радою Безпеки передбачена положеннями гл. VII Статуту ООН і полягає в наступному. У випадку виникнення загрози міжнародному миру та безпеці Рада Безпеки згідно зі ст. 30 Статуту здійснює кваліфікацію

існуючої ситуації і визначає, має місце загроза миру, порушення миру чи акт агресії. Ця кваліфікація є юридичною основою для застосування подальших заходів безпеки.

Якщо обставини дозволяють попередити подальше загострення ситуації, Рада Безпеки може прийняти резолюцію про застосування тимчасових заходів з підтримання миру. Такі заходи не повинні наносити шкоду правам, інтересам чи положенню заінтересованих сторін і не порушувати основних принципів міжнародного права. Вони виконуються, як правило, самими сторонами конфлікту і можуть полягати у припиненні вогню чи встановленні перемир'я, відведенні військ на раніше зайняті позиції, виведенні військ з окупованої території, проведенні тимчасової демаркаційної лінії, утворенні демілітаризованої лінії і т.п.

Якщо ситуація є складною і тимчасові заходи підтримання не дали результатів чи взагалі не можуть бути застосовані, Рада Безпеки вправі застосовувати невійськові примусові заходи, зокрема вимагати від членів ООН повного чи часткового припинення економічних відносин, транспортного сполучення, роботи систем зв'язку, а також розриву дипломатичних зносин з державою-правопорушницею.

Відповідно до ст. 42 Статуту ООН якщо Рада Безпеки вважатиме, що примусові заходи безпеки без використання збройних сил можуть виявитися або вже виявилися неефективними, вона може прийняти рішення про застосування заходів примусу з використанням таких повітряних, морських та сухопутних збройних сил, які є необхідними для відновлення міжнародного миру та безпеки, зокрема, це може бути блокада, демонстрація сили чи інша операція збройних сил. Рада Безпеки може застосувати збройну силу після невійськових заходів, одночасно з ними чи в якості первинного заходу. У будь-якому разі таке застосування збройної сили має здійснюватися лише в загальних інтересах міжнародного співтовариства і не повинне суперечити положенням Статуту ООН.

Під час створення ООН була досягнута домовленість про створення міжнародних збройних сил ООН та Військово-Штабного Комітету, що знайшло відображення і в положеннях Статуту ООН. Так, відповідно до ст. 43 Статуту ООН усі члени організації зобов'язувалися передати у розпорядження Ради Безпеки та на її вимогу необхідні збройні сили, допоміжні сили та засоби обслуговування. Чисельність та рід військ, характер їх готовності, місце загального розташування, характер допоміжних сил та засобів їх обслуговування мали визначатися окремими угодами між Радою Безпеки та державами чийї групами. Військово-Штабний Комітет повинен складатися із начальників штабів держав-постійних членів Ради Безпеки і здійснювати розробку планів застосування міжнародних сил, а також консультувати Раду Безпеки з військових питань.

Незважаючи на наявність розробленого на папері механізму застосування міжнародних збройних сил ООН, він так і не запрацював у дійсності. Через протиріччя між постійними членами Ради Безпеки міжнародні збройні сили так і не були утворені, а Військо-Штабний Комітет фактично припинив свою діяльність у 1947 р. Зрештою, і сама Рада Безпеки жодного разу не приймала рішення про застосування примусових з використанням збройної сили, а усі примусові заходи, що застосовувалися за рішенням Ради Безпеки, мали невійськовий характер (заходи проти Південної Родезії (1966, 1968 рр.), ПАР (1977 р.), Іраку (1990 р.), Югославії (1991 р.), Лівії (1992 р.), Сомалі (1992 р.), Гаїті (1993 р.), Анголи (1994 р.), Руанди (1994 р.), Ліберії (1995 р.) та ін.).

Одним із важливих заходів загальної колективної безпеки, що активно застосовується останнім часом, є проведення операцій ООН з підтримання миру (миротворчих операцій).

Операції ООН з підтримання миру (миротворчі операції) – це заходи колективної безпеки миротворчого характеру, що здійснюються із залученням військового персоналу з метою стабілізації обстановки в районі конфлікту, створення сприятливих умов для мирного його вирішення, встановлення та підтримання миру.

Проведення миротворчих операцій не може розглядатися як застосування збройної сили проти сторін конфлікту, оскільки участь в таких операціях беруть не міжнародні збройні сили чи збройні сили іноземних держав, а іноземний військовий персонал, який має зберігати нейтралітет і не може брати участі в бойових діях. Особливістю міжнародно-правового регулювання миротворчих операцій ООН є те, що вони не передбачені Статутом ООН чи будь-яким іншим спеціальним міжнародним договором. Рішення про проведення миротворчих операцій приймається Радою Безпеки ООН у кожному окремому випадку. У відповідній резолюції Ради Безпеки має вказуватися мета та строки проведення миротворчої операції, склад та чисельність миротворчого контингенту, порядок його використання. Фінансування миротворчих операцій здійснюється усіма державами-членами ООН шляхом сплати пропорційних внесків, причому найбільші внески сплачуються постійними членами Ради Безпеки. В окремих випадках, наприклад, як це має місце при діяльності Міжнародних збройних сил з підтримання миру на Кіпрі, внески сплачуються на добровільній основі.

Проведення миротворчих операцій ООН характеризується такими особливостями:

- миротворчі операції можуть проводитися лише за наявності чітко вираженої згоди на це усіх сторін конфлікту;
- єдиною правомірною підставою проведення миротворчих операцій є виключно відповідний мандат Ради Безпеки ООН;
- загальне керівництво миротворчою операцією здійснюється Радою Безпеки ООН;

- командування та контроль за проведенням миротворчої операції покладається на Генерального секретаря ООН;
- повний нейтралітет миротворчого контингенту, який не може втручатися у внутрішні справи країни перебування чи використовуватися в інтересах будь-якої сторони конфлікту на шкоду іншій стороні;
- використання збройної сили персоналом миротворчого контингенту допускається виключно в цілях самооборони.

Нині сформувалися та використовуються два основні типи миротворчих операцій:

- а) місії військових спостерігачів у складі неозброєних офіцерів – т.зв. „блакитні шоломи” (перша така місія була утворена у 1948 р. для спостереження за виконаннями умов перемир’я в Палестині);
- б) сили з підтримання миру у складі національних військових контингентів, озброєних легкою стрілецькою зброєю – т.зв. „блакитні шоломи” (перша така операція була проведена у 1956 р. на Близькому Сході).

Первісно миротворчі операції проводилися лише у міждержавних конфліктах після припинення вогню і до остаточного врегулювання конфлікту. Але починаючи з 80-х років ХХ ст. миротворчі операції почали застосовуватися також і внутрішньодержавних конфліктах, в т.ч. і одразу після досягнення сторонами конфлікту попередньої згоди про його вирішення. При цьому функції миротворчих контингентів у міждержавних та внутрішньодержавних конфліктах суттєво розрізняються.

У ході врегулювання міждержавних конфліктів миротворчими контингентами здійснюються переважно військові функції, наприклад, роз’єднання ворогуючих сторін, створення та патрулювання зон роз’єднання, буферних та демілітаризованих зон, спостереження за припиненням вогню, виведенням військ, переміщенням збройних чи зброї сил сторін у зонах конфлікту, загальне військове спостереження за розвитком ситуації тощо.

Під час врегулювання внутрішньодержавних конфліктів міжнаціонального, етнічного, релігійного чи іншого характеру миротворчі контингенти виконують як військові, так і не військові (адміністративні, поліцейські, цивільні) функції, для чого до їх складу одночасно з військовим вводиться і поліцейський та адміністративний персонал. У таких випадках миротворчим контингентом здійснюється роззброєння та ліквідація незаконних збройних формувань, захист законної цивільної влади, захист біженців та вимушених переселенців, охорона гуманітарних вантажів та стратегічних об’єктів, організація та проведення виборів, нагляд за дотриманням прав людини і т.п.

З метою скорочення часу розгортання миротворчих операцій ООН уклала більш ніж із 50 державами угоди про резервні сили, згідно з якими держави прийняли на себе зобов’язання утримувати визначені

контингенти військ, спорядження та матеріально-технічне обладнання у стані, придатному для швидкого розгортання на вимогу ООН. Крім цих сил швидкого розгортання, свої військові, поліцейські та цивільні підрозділи для участі у миротворчих операціях можуть надсилати і інші держави.

На персонал миротворчого контингенту повністю поширюється дія норм міжнародного гуманітарного права, він зобов'язаний дотримуватися законів країни перебування чи держави транзиту та утримуватися від будь-яких дій, що суперечать міжнародному характеру покладеного на нього функцій. Крім того, на миротворчий контингент поширюється дія Конвенції про безпеку персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу. Відповідно до цієї Конвенції, зокрема, персонал ООН та пов'язаний з нею персонал, їх матеріально-технічні засоби та приміщення не повинні ставати об'єктом нападу чи будь-яких інших дій, які перешкоджають виконанню персоналом свого мандату. Держави-учасниці зобов'язані вживати усіх належних заходів для забезпечення безпеки миротворчого персоналу та захисту його від будь-яких злочинних посягань, в т.ч. вбивств, нападів чи викрадень.

Фактична відсутність передбачених статуту ООН міжнародних збройних сил та потреба застосовувати такі сили до держав-правопорушниць зумовили виникнення та застосування ще одного заходу загальної колективної безпеки – операцій багатонаціональних збройних сил поза рамками ООН.

Відповідно до Статуту ООН застосування примусових дій може мати місце лише за рішенням Ради Безпеки і під її керівництвом. Проте такий захід безпеки мав місце лише один раз – у 1960-1964 рр., у Конго, коли Рада Безпеки надала дозвіл миротворчому контингенту застосувати збройну силу з метою роззброєння сепаратистів та збереження територіальної цілісності Конго. У більшості ж випадків Рада Безпеки передавала групі держав право приймати рішення про застосування збройної сили.

Вперше така ситуація мала місце у 1950 р. у Кореї. США втруtilись у війну між Північною та Південною Кореєю на боці останньої, після чого Рада Безпеки ООН трьома своїми резолюціями висунула вимогу припинення бойових дій, відведення північно-корейських військ за 38-му паралель і закликала членів ООН сприяти Південній Кореї, надавши збройні контингенти у розпорядження об'єднаного командування під керівництвом США¹. Утворені багатонаціональні сили у складі контингентів 16 держав отримали назву „Збройні сили ООН”, хоча фактично Раді Безпеки не підпорядковувалися.

Вдруге багатонаціональні збройні сили були утворені у 1991 р. після вторгнення Іраку до Кувейту. У цьому разі Рада Безпеки ООН надала державам не право застосовувати збройні сили, а право „застосовувати усі необхідні засоби ... для відновлення міжнародного миру і безпеки у цьому районі”², що і послужило

підставою для застосування збройної сили проти Іраку коаліцією під керівництвом США. У подальшому Рада Безпеки уповноважувала групи держав на застосування збройної сили в Сомалі під керівництвом США (1992 р.), у Руанді під керівництвом Франції (1994 р.) та на Гаїті під керівництвом США (1994 р.). В усіх цих випадках керівництво операціями здійснювали не Рада Безпеки ООН, а держави учасниці, як ж і фінансували проведення цих операцій.

Така процедура застосування групою держав збройної сили проти країни-правопорушниці на підставі попереднього доручення Ради Безпеки ООН була порушена при застосуванні збройної сили проти Югославії (1999 р.), Афганістану (2002 р.) та Іраку (2003 р.). В усіх цих випадках групи держав під керівництвом США застосовували збройну силу без попереднього дозволу Ради Безпеки ООН, однак кожного разу Рада Безпеки вже після застосування сили визнавала ці операції правомірними, а у випадках з Афганістаном та Іраком – навіть визнавала право окупаційних адміністрацій здійснювати керівництво міжнародними контингентами збройних сил. Це дозволяє говорити про правомірність подібних заходів колективної безпеки, хоча ні Статутом ООН, ні будь-якими іншими універсальними міжнародними договорами вони не передбачені.

Тема 4. Регіональна колективна безпека.

Поряд із загальною системою колективної безпеки Статут ООН передбачає можливість створення і регіональних систем підтримання міжнародного миру за умови, що такі системи та їх діяльність сумісні з цілями та принципами ООН і підходять для регіональних дій. Подібні положення Статуту ООН дозволяють зробити висновок, що регіональні системи колективної безпеки складають частину загальної системи міжнародної безпеки і їй підпорядковані.

Враховуючи суттєві відмінності регіонів, Статут ООН не дає чіткого визначення регіональних органів та угод з питань міжнародної безпеки, а також функцій, що на них покладаються.

В цілому для регіональних систем колективної безпеки характерна наявність таких ознак:

- проголошується зобов'язання учасників вирішувати усі спори між собою виключно мирними способами;
- закріплюється обов'язок учасників надавати індивідуальну чи колективну допомогу державі, що піддалася зовнішньому нападу;
- про заходи колективної оборони невідкладно має повідомлятися Рада Безпеки ООН;
- учасниками є, як правило, держави одного регіону, а сам договір діє в межах району, визначеного угодою сторін;
- прийняття нових членів до системи регіональної безпеки можливе лише за згодою усіх її учасників.

Основною метою регіональних угод та організацій є забезпечення мирного врегулювання спорів між їх учасниками. Відповідно до ч. 2

ст. 52 Статуту ООН члени цих угод та організацій повинні докладати усіх зусиль для мирного вирішення місцевих спорів в рамках своїх організацій до їх передачі на розгляд Ради Безпеки.

Досить складним є питання про можливість здійснення в межах регіональних систем безпеки примусових заходів із застосуванням військової сили. За загальним правилом регіональні організації вправі застосовувати збройну силу лише для протидії уже заподіяному нападу хоча б на одного із їх учасників. Тривалий час беззаперечною вважалася думка, що у випадках, не пов'язаних з безпосереднім нападом на учасників регіональної системи безпеки, вона може здійснювати примусові заходи з використанням збройної сили лише за рішенням Ради Безпеки ООН, однак операції під керівництвом США проти Югославії (1999 р.), Афганістану (2002 р.) та Іраку (2003 р.) довели, що такі заходи можуть застосовуватися і без рішення Ради Безпеки ООН. Щоправда, навряд чи можна говорити, що операції проти Афганістану та Іраку були реалізовані в рамках регіональних систем колективної безпеки, оскільки ці країни не входять до регіону діяльності НАТО.

Нині існує декілька регіональних систем колективної безпеки, причому регіони їх функціонування досить часто пересікаються. Основними серед таких є Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Система колективної безпеки СНД. Певні заходи колективної безпеки розроблені і в рамках Ліги арабських держав (ЛАД), Об'єднання американських держав (ОАД) та Організацією африканської єдності (ОАЄ), але особливою ефективністю вони не відзначаються.

Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ) створена відповідно до рішень, закріплених Паризькою (1990 р.), Віденською та Гельсінською (1992 р.) деклараціями Наради з безпеки та співробітництва у Європі. Членами ОБСЄ є 53 держави, в т.ч. і Україна.

Цілями ОБСЄ є: сприяння поліпшенню взаємних відносин, а також створення умов щодо забезпеченню тривалого миру; підтримка розрядки міжнародної напруженості; визнання неподільності європейської безпеки, а також взаємної зацікавленості в розвитку співробітництва між державами-членами; визнання тісного взаємозв'язку миру і безпеки в Європі та у всьому світі тощо. У своїй діяльності ОБСЄ тісно співпрацює з іншими регіональними організаціями, зокрема, ЄС, Радою Європи та НАТО.

ОБСЄ складається з представників парламентів країн, що підписали Гельсінський заключний акт 1975 р., і Паризьку хартію 1990 р. Парламентська асамблея дає оцінку ходу здійснення цілей ОБСЄ; обговорює питання, підняті на зустрічах Ради Міністрів і на зустрічах на вищому рівні держав-членів ОБСЄ; розробляє і сприяє здійсненню механізмів попередженню і вирішення конфліктів; подає

підтримку зміцненню і консолідації демократичних інститутів в державах-учасниках ОБСЄ. Органами ОБСЄ є Рада, Комітет старших урядовців, секретаріат, центр із запобігання конфліктам та ін.

Рада, що складається з міністрів закордонних справ держав-учасників, є центральним форумом для проведення регулярних політичних консультацій у рамках процесу НБСЕ. Рада готує зустрічі глав держав і урядів держав-учасників і виконувати визначені на цих зустрічах завдання. Рада проводить свої засідання регулярно і не рідше за один раз на рік.

Комітет старших урядовців готує засідання Ради, виконує її рішення, проводить огляд поточних проблем і розглядає питання майбутньої роботи ОБСЄ, зокрема його відносин з іншими міжнародними форумами. Засідання Комітету проводяться в місці розташування Секретаріату в м. Празі.

Секретаріат ОБСЄ забезпечує адміністративне обслуговування засідань Ради і Комітету старших урядовців. Він веде архів документації ОБСЄ і розповсюджує документи на прохання держав-учасників. Секретаріат складається з директора, трьох співробітників і адміністративно-технічного персоналу.

Центр по запобіганню конфліктам сприяє Раді в справі зменшення небезпеки виникнення конфліктів. Він являється механізмом консультацій і співробітництва щодо військової діяльності. Система мирного врегулювання ОБСЄ складається з таких елементів:

- механізм ОБСЄ по врегулюванню спорів (прийнятий у Валлетті у 1991 р.);
- Конвенція з примирення і арбітражу (прийнята в Стокгольмі у 1992 р.);
- Комісія ОБСЄ з примирення (положення про Комісію прийняте в Стокгольмі у 1992 р.);
- Положення про директивне примирення (прийняте у Стокгольмі у 1992 р.).

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) діє на основі Північноатлантичного договору 1949 р. Структура НАТО є відкритою для вступу нових європейських держав. Нині до складу НАТО входять 19 держав, але ступінь їхньої інтеграції в Північноатлантичний альянс різна. Наприклад, Ісландія, що не має власних збройних сил, не входить в інтегровану військову структуру. Однак вона вправі послати цивільного чиновника у Військовий комітет. Ісландія має статус спостерігача в Комітеті військового планування. Іспанія не бере участь в інтегрованій командній структурі НАТО, однак вона є повноправним членом Північноатлантичної ради, Групи ядерного планування, Комітету оборонного планування і Військового комітету. Франція в 1966 р. вийшла з інтегрованої військової структури НАТО, залишившись у його політичній організації.

Згідно положеннями Північноатлантичного договору (ст. 5 і 7), озброєний напад проти одного або декількох держав-учасників розглядатиметься як напад проти всіх них, якщо такий напад відбудеться, кожен учасник допомагатиме стороні, що піддалася нападу, всіма засобами, включаючи застосування озброєної сили. Напад включає озброєний напад як на території держав-членів, так і на їх судна і літаки в певному районі. Про всякий такий напад і всі вжиті заходи негайно повідомляється Рада Безпеки ООН. Заходи припиняються, коли Рада Безпеки вживає заходи для відновлення і підтримки міжнародного світу і безпеки.

Відповідно до Договору була створена Рада НАТО (найвищий політичний і військовий орган), в якому представлені всі члени НАТО на рівні глав держав, урядів і міністрів закордонних справ. Як постійний орган Рада збирається раз на тиждень на рівні постійних представників в ранзі послів. Рада засновувала допоміжні органи, зокрема, Військовий комітет, що засідає не рідше за два рази на рік. У 1991 р. створена Рада Північноатлантичного співробітництва, в якій держави представлені міністрами закордонних справ.

Керівними органами НАТО є: Північноатлантична рада. Комітет оборонного планування, Група ядерного планування, інші комітети, Генеральний секретар. Військова структура НАТО складається з Військових комітетів, Постійного військового комітету і Міжнародного військового штабу. Місцеперебування НАТО – м. Брюссель (Бельгія).

Відповідно до ст. 4 Північноатлантичного договору НАТО виступає трансатлантичним форумом для проведення союзниками консультацій з будь-яких питань, що торкають життєво важливі інтереси його членів, включаючи події, здатні поставити під загрозу їхню безпеку. Учасники Північноатлантичного договору зобов'язуються розв'язувати всі міжнародні суперечки мирними засобами таким шляхом, щоб не були поставлені під загрозу міжнародний мир, безпека і справедливість. Вони утримуються у своїх міжнародних відносинах від загрози чи примусового застосування сили яким би то не було способом, несумісним з цілями ООН.

НАТО постійно розширює співробітництво з іншими державами, зокрема, через програму «Партнерство заради миру», учасником якої є і Україна. Ця програма здійснюється під керівництвом НАТО і створює умови для формування нових відносин у сфері безпеки між НАТО і його партнерами заради миру. На основі прихильності цілям програми «Партнерство заради миру» члени НАТО будуть розвивати разом з іншими державами процес планування і досліджень з метою закладки основи для виявлення й оцінки сил і потужностей, що можуть бути надані ними для міжнародної бойової підготовки, навчань і операцій у взаємодії із силами НАТО. Держави-члени Організації мають намір сприяти військової і політичної координації

в штаб-квартирі НАТО з метою забезпечення керівництва і керування відповідною діяльністю на основі партнерства з іншими державами, включаючи планування, бойову підготовку, навчання і розробку доктрин. НАТО буде проводити консультації з будь-яким активним учасником партнерства, якщо цей партнер вважає, що існує пряма погроза його територіальної цілісності, незалежності чи безпеці.

Організація американських держав (ОАД) була створена на підставі Міжамериканського договору про взаємну допомогу 1947 р., Статуту ОАД 1948 р. і Міжамериканського договору про мирне вирішення міжнародних спорів 1948 р.

Членом ОАД може бути будь-яка американська держава, що ратифікувала його Статут. Нині учасниками ОАД є всі американські держави, за винятком Канади і Куби. Місцеперебування ОАД – м. Вашингтон.

Цілями ОАД є забезпечення миру і безпеки на американському континенті, зміцнення солідарності і співробітництва, захист територіальної цілісності, організація спільних дій у випадку агресії, а також мирне вирішення суперечок.

Відповідно до ст. 25 Статуту ОАД будь-яка агресія проти однієї з американських держав розглядається як агресія проти всіх інших. При цьому Статут дає розширювальний перелік випадків, коли держави мають право застосовувати заходи колективної самооборони: якщо недоторканність або цілісність території, або суверенітет, або політична незалежність будь-якої американської держави будуть порушені за допомогою озброєного нападу або акту агресії, що не є озброєним нападом, або внутрішньоконтинентального конфлікту між американськими державами, або внаслідок ситуації, яка можуть поставити під загрозу мир в Америці.

На відміну від інших регіональних систем колективної безпеки Статут ОАД не передбачає обов'язку ОАД сповіщати Раду Безпеки ООН про вжиті заходи військового характеру, однак такий обов'язок безпосередньо впливає з норм Статуту ООН.

Найвищим органом ОАД є Генеральна асамблея, в якій представлені всі держави-члени ОАД. Для розгляду невідкладних проблем утворено Консультативну нараду міністрів закордонних справ, при якому засновано Консультативний комітет оборони для координації діяльності учасників з питань військового співробітництва.

До функцій Ради ОАД, що складається з представників держав-членів, віднесено ознайомлення держав із всіма міжамериканськими договорами, розробка проектів конвенцій у рамках ОАД, забезпечення роботи т.зв. Панамериканського Союзу і т.д.

Крім головних органів, в ОАД існують допоміжні структури – спеціалізовані конференції і спеціалізовані організації

(Міжамериканська комісія з прав людини, Міжамериканський юридичний комітет і т.д.).

Система колективної безпеки СНД знаходиться лише на стадії формування, що не в останню чергу протиріччями в середині самої Співдружності. У 1992 р. 9 держав (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан та Узбекистан) уклали Договір про колективну безпеку, що передбачав спільне надання військової допомоги державам-учасникам у випадку зовнішньої агресії. На основі цього Договору утворено Об'єднані збройні сили та Рада колективної безпеки з фактично консультаційними повноваженнями. У 1999 р. 3 держави (Азербайджан, Грузія та Узбекистан) відмовилися від подальшої участі у цій системі колективної безпеки.

У 1995 р. главами Білорусі, Вірменії, Грузії, Росії, Таджикистану, Туркменістану та України підписано Угоду про створення об'єднаної системи протиповітряної оборони, однак вона передбачає не створення системи колективної безпеки, а спільну експлуатацію цілісного комплексу протиповітряної оборони, створеної Радянським Союзом. Жодних положень про порядок вирішення внутрішніх конфліктів чи реагування на зовнішню агресію цією Угодою не передбачено.

Більш ефективно на теренах СНД діє система миротворчих операцій. Ташкентською угодою 1992 р. та протоколами до неї передбачено створення Груп військових спостерігачів та Колективних сил з підтримання миру. Рішення про створення таких груп та сил приймається Радою глав держав СНД, про що негайно повідомляється Рада Безпеки ООН та Рада Міністрів ОБСЄ. Загальне керівництво миротворчою операцією здійснює Об'єднаний штаб, що також утворюється Радою глав держав СНД.

Нині в рамках СНД проводяться миротворчі операції у Південній Осетії, Придністров'ї, Таджикистані та Абхазії. При цьому миротворчі сили у Таджикистані складаються з російських та казахських контингентів, у решті регіонів – лише з російських, що викликає сумніви у можливості їх оцінки саме як багатонаціональних миротворчих контингентів.

Також малоефективними виявилися заходи колективної безпеки, що застосовувалися Лігою арабських держав та Організацією африканської єдності. Так, у 1971 р. ЛАД утворила міжарабські сили для роз'єднання у Лівані (т.зв. „зелені шоломи”), щоб припинити зіткнення між різноманітними регіональними угрупованнями. У 1981 р. ОАЄ створила міжафриканські сили з підтримання миру, призначені для спостереження за виконанням перемир'я між угрупованнями в Чаді. Ні та, ні інша операція успіху не мали.

Розділ 2. Особлива частина

Тема 5. Розброєння та обмеження озброєнь.

Одним із найефективніших заходів міжнародної безпеки є роззброєння та обмеження озброєнь. Початок сучасним механізмам роззброєння було покладено резолюцією Генасамблеї ООН від 20.11.1959 р. „Про загальне і повне роззброєння” та Спільною заявою урядів СРСР та США 1961 р., які передбачали розпуск збройних сил, ліквідацію військових установ та зброї, припинення військового навчання та фінансування військових заходів. Зрозуміло, що подібні наміри не могли бути реалізовані ні у близькому, ні у більш віддаленому майбутньому, тому міжнародні процеси роззброєння пішли шляхом заборони та обмеження виробництва та використання окремих видів зброї, перш за все зброї масового знищення.

У більшості випадків такі заходи здійснюються на багатосторонньому та двосторонньому рівнях, хоча можливі і односторонні дії держав, спрямовані на роззброєння. Так, від ядерної зброї в односторонньому порядку відмовилися Мексика та Україна. Починаючи з 1984 р. у тісній співпраці з ООН діє Конференція з роззброєння, в рамках якої розробляються проекти міжнародних договорів з питань роззброєння та скорочення озброєнь.

Зараз існує значна кількість міжнародних угод щодо роззброєння, прийнятих на універсальному, регіональному та партикулярному рівнях, які стосуються як зброї масового знищення, так і звичайних видів озброєнь.

Одним із елементів сучасного механізму роззброєння є режим нерозповсюдження ядерної зброї, встановлений Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. Цей договір містить систему зобов'язань, що перекривають будь-яку можливість ядерним державам передавати, а неядерним державам – отримувати ядерну зброю. Так, кожна держава, що має ядерну зброю, зобов'язується не передавати будь-кому ядерну зброю чи інші ядерні вибухові пристрої, а також контроль над такою зброєю або вибуховими пристроями ні прямо, ні посередньо, так само як і ніяким способом не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, що не має ядерної зброї, до виробництва або здобуття будь-яким іншим способом ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю або вибуховими пристроями. З іншого боку, будь-яка держава, що не має ядерної зброї, зобов'язується не приймати передачі від кого б то не було ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю або вибуховими пристроями ні прямо, ні посередньо; не виробляти та не здобувати у будь-який інший спосіб ядерну зброю чи інші ядерні вибухові пристрої, так само як і не добиватися і не приймати будь-якої допомоги у виробництві ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв. В той же час цей Договір стосується нерозповсюдження виключно ядерної зброї і жодним чином не обмежує невід'ємне право будь-якої держави розвивати

дослідження, виробництво та використання ядерної енергії в мирних цілях.

З метою подальшого загального роззброєння низкою міжнародних договорів створюються без'ядерні зони, тобто території, що можуть перебувати як під юрисдикцією держав-учасниць, так і під міжнародною юрисдикцією, і на яких забороняється розміщення, випробування, використання та захоронення ядерної зброї. Зараз існують такі без'ядерні зони:

- Антарктика, тобто континент Антарктида та усі простори південніше 60-ї паралелі південної широти (Договір про Антарктику 1959 р.);
- космічний простір, в т.ч. Місяць та інші небесні тіла (Договір про принципи діяльності держав стосовно дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р.);
- дно морів, океанів та його надра за межами 12-мильної зони, що відраховується від тих же ліній, що і ширина територіального моря (Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971 р.);
- Латинська Америка (Договір Тлателоко 1967 р.);
- південна частина Тихого океану (Договір Раротонга 1985 р.);
- Південно-Східна Азія (Бангкокський договір 1995 р.);
- Африка (Договір Пеліндаба 1996 р.).

Останні чотири договори поширюються лише на території, що знаходяться під юрисдикцією відповідних держав – сухопутні простори, внутрішні води та води територіальних морів, архіпелажні води та повітряні простори над ними, морське дно та його надра, а Бангкокський договір – також і на континентальний шельф та виключні економічні зони. За цими договорами державам-учасницям забороняється володіти, розробляти, виготовляти, придбавати, розміщувати, перевозити чи випробувати ядерну зброю, здійснювати викиди радіоактивних відходів, а також дозволяти здійснювати ці дії в межах своїх територій іншим державам. Важливим елементом цих договорів є гарантії безпеки, надані ядерними державами неядерними.

Низка договорів присвячена обмеженню та забороні проведення випробувань ядерної та інших видів зброї масового знищення.

Так, у 1963 р. було підписано Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою. Цей Договір встановлює заборону ядерних випробувань та інших ядерних вибухів у атмосфері, за її межами, в т.ч. у космічному просторі, під водою, включаючи територіальне море та відкрите море, а також у будь-якому іншому середовищі, якщо це викликає випадання радіоактивних опадів за межами територіальних кордонів держави, під юрисдикцією якої здійснюється такий вибух. Зараз

учасниками цього договору є більше, ніж 140 держав світу, в т.ч. і Україна як правонаступниця СРСР.

Повна заборона ядерних випробувань чи будь-яких інших ядерних вибухів незалежно від середовища, передбачена Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 р. Цей Договір поки що не набрав чинності, оскільки для цього необхідна його ратифікація усіма сорока чотирма державами, які мають ядерні технології і зазначені у Додатку 2 до нього. Україна ратифікувала цей Договір у листопаді 2000 р.

Крім обмеження ядерної зброї, сучасне міжнародне право містить і повну заборону окремих видів зброї масового знищення. Зокрема, більше 150 держав, в т.ч. і Україна, є учасниками Конвенції про заборону розробки, виробництва та нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення 1972 р. Кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язана ніколи і ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не накопичувати, не придбавати і не зберігати мікробіологічні чи інші біологічні агенти та токсини, а також зброю, обладнання та засоби доставки, призначені для їх використання у ворожих цілях чи збройних конфліктах. Усі вказані об'єкти мають бути знищені або переведені для мирного використання.

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 р. передбачає зобов'язання держав ніколи і ні за яких умов не розробляти, не виробляти, не придбавати іншим чином, не накопичувати, не зберігати, не передавати прямо чи непрямо будь-кому, не застосовувати хімічну зброю та не проводити будь-яких військових підготувань до застосування хімічної зброї, а також не допомагати, не заохочувати або не спонукати будь-яким чином будь-кого до будь-якої з цих дій. Кожна держава-учасниця Конвенції має знищити усі запаси хімічної зброї, наявні на її території, або залишені на території інших держав, згідно з розробленим нею графіком, причому таке знищення мало бути розпочате не пізніше квітня 1999 р. Україна є учасником цієї Конвенції з 1998 р.

Останнім часом у міжнародному праві має місце тенденція до заборони не лише зброї масового ураження, а й загальних видів зброї т.зв. „невибіркової дії”, тобто таких, що призводять до ураження не лише сил противника, а й цивільного населення. Так, Конвенцією про заборону чи обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження чи мають невивіркову дію 1980 р. та протоколами до неї передбачено заборону застосування зброї, оскільки якої не можуть бути виявлені в тілі людини за допомогою рентгенівських променів, та лазерної зброї, яка може викликати постійну сліпоту, а також обмежено застосування мін-пасток, мін що встановлюються дистанційно і деяких інших подібних пристроїв, а також

запалювальної зброї. Повністю заборонено виробництво, зберігання та використання протипіхотних мін Конвенцією про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та щодо їх знищення 1997 р.

На двосторонньому рівні, перш за все між США та СРСР, а згодом – Росією, було укладено низку угод про скорочення стратегічних озброєнь. Серед таких найважливішими є:

- Договір між СРСР та США про обмеження систем протиракетної оборони (Договір по ПРО) 1972 р. Цим Договором передбачалося залишити у кожній країні по два райони ПРО, однак згодом Додатковим протоколом 1974 р. було прийнято рішення про залишення ще по одному району ПРО радіусом 150 км. Зараз США проводять розробку нової системи ПРО, чим фактично припинили виконання Договору 1972 р.;

- Тимчасова угода між СРСР та США про деякі заходи у галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1972 р. (Угода по ОСВ-1), якою було введено обмеження щодо пускових стратегічних ракет, як стаціонарних, так і таких, що базуються на підводних човнах;

- Договір між СРСР та США про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1979 р. (Договір по ОСВ-2) став продовженням ОСВ-1 і встановив обмеження загальною кількістю 2400 одиниць пускових установок міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), балістичних ракет підводних човнів (БРПЛ), важких бомбардувальників та балістичних ракет класу „повітря-земля” (БРВЗ). Цей договір в силу не вступив, але фактично виконувався сторонами до 1986 р.;

- Договір між СРСР та США про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 р. (Договір по СНВ-1) передбачає обмеження МБР, БРПЛ та БРВЗ загальною кількістю 15140 одиниць. Договір ратифіковано США та Україною, але чинності він не набув через відмову Росії визнати для себе його обов’язковість.

- Договір між Росією та США про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1993 р. (Договір по СНВ-2) передбачає повну ліквідацію Росією шахтних пускових установок та важких МБР. Росією цей Договір не ратифіковано.

- Договір між СРСР та США про ліквідацію їх ракет середньої дальності і меншої дальності 1987 р. (Договір по РСМД). Умови цього договору було повністю виконано і США, і СРСР, але РСМД залишилися на озброєнні союзників США по НАТО.

Нові принципи роззброєння передбачені Договором про звичайні збройні сили в Європі 1990 р. та додатковими Умовами та Протоколами до нього. Зокрема, відповідно до них, сумарна кількість в межах визначених Договором районів застосування сумарна кількість видів зброї не повинна перевищувати: 20 тис.

бойових танків, 30 тис. бойових броньованих машин, 20 тис. артилерійських одиниць, 6 тис. бойових літаків та 2 тис. ударних гелікоптерів. Крім того, введено низку обмежень щодо тоннажу, калібру та деяких інших ознак зброї. Дія цього Договору на морські збройні сили не поширюється. 14.07.2007 р. Росія заявила про зупинення своєї участі у цьому Договорі і висловила пропозицію щодо розробки нової редакції договору.

Важливим елементом системи колективної безпеки, безпосередньо спрямованим на попередження збройних конфліктів, є проведення заходів посилення довіри.

Заходи посилення довіри – це врегульована нормами міжнародного права система військових заходів контрольного та інформаційного характеру, спрямованих на посилення взаєморозуміння та попередження випадкових чи несанкціонованих збройних конфліктів.

Вперше заходи посилення довіри почали застосовуватися наприкінці 60-х років XX ст. для подолання найбільш гострих наслідків холодної війни у відносинах між СРСР та США, а дещо пізніше – з союзниками США та іншими державами. З цією метою була укладена низка договорів, спрямованих на попередження випадкового (несанкціонованого) виникнення війни, до яких можна віднести:

- Угоди про прямі лінії зв'язку між СРСР та США (1963 р., 1971 р.), Великобританією (1967 р.), Францією (1966 р.), ФРН (1986 р.);
- Угоду про заходи щодо зменшення небезпеки виникнення ядерної війни між СРСР та США 1971 р.;
- Угоду у формі обміну листами між СРСР та Францією про попередження випадкового чи несанкціонованого застосування ядерної зброї 1976 р.;
- Угоду між Урядом СРСР та Урядом Великобританії про попередження випадкового виникнення ядерної війни 1977 р.;
- Угоду між СРСР та США про попередження про запуск міжконтинентальних ракет з підводних човнів 1988 р.

Подібні договори передбачали обов'язок сторін вживати заходів попередження випадкового чи несанкціонованого, в т.ч. помилкового застосування ядерної зброї; у випадку ядерного інциденту сторони мали утримуватися від будь-яких, що могли б бути розцінені як початок ядерної війни. Крім того, в усіх договорах передбачалася негайна передача іншій стороні інформації про ядерні інциденти, випадкові запуски ракет і т.п.

Пізніше, також через систему двосторонніх договорів, були розроблені заходи з попередження зіткнень звичайних збройних сил. Зокрема, військовим суднам та літальним апаратам сторін вказувалося перебувати один від одного на достатній відстані, заборонялося проводити маневри та польоти в регіонах інтенсивного судноплавства, здійснювати імітації атак чи застосування зброї і т.п.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. поводить роботу щодо створення загальноєвропейської системи заходів посилення довіри, заснованої передусім на положеннях документів НСБСЕ і охоплює широкий комплекс заходів – заходи щодо забезпечення взаємодії і зв'язку між державами, повідомлення про військову діяльність, направлення спостерігачів на військові навчання і т.д.

Заключний Гельсінський акт 1975 р., зокрема, передбачає здійснення таких заходів довіри між державами НБСЕ:

- попереднє (за 21 день) повідомлення про великі військові навчання, в яких беруть участь понад 25 тис. чіл.;
- обмін спостерігачами на військових навчаннях;
- попереднє повідомлення про великі пересування військ.

Заходи довіри, зафіксовані в Завершальному акті, були вдосконалені Підсумковим документом Стокгольмської конференції із заходів зміцнення довіри і безпеки і роззброєння в Європі 1986 р., який встановлює:

- попереднє (за 42 дні) повідомлення про певні види військової діяльності (наприклад, повідомленню підлягає військова діяльність, в якій беруть участь понад 13 тис. осіб. або 300 танків або 3 тис. десантників);
- здійснення спостереження і контролю за певними видами військової діяльності. Держави запрошують спостерігачів за діяльністю, в якій беруть участь понад 17 тис. військовослужбовців або 5 тис. десантників. При цьому спостерігачам під час виконання їх функцій надаються дипломатичні привілеї і імунітети;
- обов'язків обмін щорічними планами військової діяльності, що підлягає повідомленню;
- заборону проводити діяльність, що підлягає повідомленню, але не включену у відповідні плани;
- забезпечення перевірки дотримання заходів довіри. Держави ОБСЕ мають право проводити інспекції в зоні застосування заходів довіри, але не більше трьох в рік і не більше однієї від кожного учасника.

Віденські документи НБСЕ 1990 і 1992 рр. істотно розширили як перелік заходів довіри, так і сферу їх застосування, і зараз система заходів довіри включає деякі нові інститути, зокрема, інспекції на місцях, технічний контроль і т.д.

Новим напрямом в розвитку інституту заходів довіри є концепція відкритого неба. Відповідно до Договору про відкрите небо 1992 р. держави зобов'язалися сприяти більшій відвертості їх військової діяльності, для чого надали один одному право проводити спостережні польоти неозброєних літаків, в т.ч. і обладнаних аерофотознімальною технікою, над своєю територією.

Тема 5. Роззброєння та обмеження озброєнь

Забезпечення міцного миру й безпеки неможливе без дієвих заходів, спрямованих на роззброєння й обмеження озброєнь. У Статуті Ліги Націй роззброєння було виокремлено як один із головних напрямів

діяльності цієї організації. На жаль, значних успіхів у цій сфері Лізі досягти не вдалося. Статут ООН відносить принципи, що визначають роззброєння та регулювання озброєнь, до загальних принципів співробітництва у справі підтримки міжнародного миру й безпеки (п. 1 ст. 11). Відповідно до Статуту ООН, Генеральна Асамблея вповноважена обговорювати будь-які питання або справи в рамках Статуту (у тому числі на відповідність дій суб'єктів міжнародного права зазначеним принципам) і надавати щодо них рекомендації членам ООН і Раді Безпеки.

Використання в тексті Статуту ООН термінів "роззброєння" і "регулювання озброєнь" було наслідком компромісу, досягнутого державами - засновницями ООН. При цьому під терміном "роззброєння" прийнято розуміти комплекс погоджених державами заходів, спрямованих на зменшення, а в підсумку і на повну ліквідацію матеріальних засобів ведення війни. Термін "регулювання озброєнь" порівняно рідко використовується в договірній практиці та у доктрині міжнародного права. За сутністю він близький до терміна "контроль над озброєннями".

Роззброєння здобуло широке визнання як принцип міжнародного права. Однак на сучасному етапі з нього не випливає прямий обов'язок держав роззброюватися, вони повинні домагатися укладення міжнародних угод у цій сфері й сумлінно виконувати раніше взяті на себе зобов'язання згідно з чинними міжнародними договорами.

З метою більш ефективної реалізації цього принципу при ООН створена Комісія з роззброєння, до складу якої входять всі держави - члени Організації. Регулярно питання роззброєння обговорюються на чергових сесіях Генеральної Асамблеї ООН. Крім того, було проведено три спеціальні сесії Генеральної Асамблеї ООН з питань роззброєння (у 1978, 1982 і 1988 рр.). Документи, прийняті на цих сесіях, значною мірою сприяли створенню солідної нормативної бази для роззброєння. Конференція з роззброєння, що засідає в Женеві та функціонує поза рамками ООН, здійснює велику роботу у сфері підготовки проектів з цього питання.

Проблема роззброєння має дві складові - це часткове та загальне й повне роззброєння. У резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 1378 (XIV) від 20 листопада 1959 р. було вперше сформульовано положення про загальне і повне роззброєння як кінцеву мету в процесі контролю над озброєннями. Згодом це положення було включено в текст багатосторонніх угод, наприклад, Московського договору про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах 1963 р. і Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. У ст. 3 Спільної заяви урядів СРСР і США, опублікованій 20 вересня 1961 р., що одержала схвалення Генеральної Асамблеї ООН, розкривається зміст поняття загального й повного роззброєння:

- розпуск збройних сил, ліквідація військових установ, включаючи бази, припинення виробництва озброєнь, а також їх ліквідація або використання в мирних цілях;
- ліквідація всіх запасів ядерної, хімічної, бактеріологічної та інших видів зброї масового знищення й припинення виробництва такої зброї;
- ліквідація всіх засобів доставлення зброї масового знищення;
- скорочення організацій і установ, призначених для організації військової справи держави, припинення військового навчання й закриття всіх військових навчальних закладів;
- скорочення витрат на військові цілі.

Держави після загального й повного роззброєння зможуть зберегти тільки такі неядерні озброєння, збройні сили, засоби й установи, які за згодою будуть визнані необхідними для підтримки внутрішнього порядку й особистої безпеки громадян (ст. 2 Спільної заяви).

У зв'язку з тим, що загальне й повне роззброєння не стоїть на порядку денному сучасного міжнародного життя, а є досить віддаленою перспективою, держави приділяють більшу увагу проблемам обмеження озброєнь, тобто часткового роззброєння.

Мабуть, найбільш актуальною проблемою роззброєння є проблема поступової ліквідації ядерних озброєнь та інших видів зброї масового знищення. У сучасному міжнародному праві немає норми, що прямо забороняє застосування ядерної зброї. Це було підтверджено, зокрема, Консультативним висновком Міжнародного Суду ООН в 1996 р. Деякі юристи-міжнародники вважають, що непряма заборона на використання ядерної зброї міститься в низці міжнародних угод, що забороняють найнебезпечніші й не-вибіркові засоби ведення війни. Приміром, у Петербурзькій декларації про скасування застосування вибухових і запальних куль 1868 р., Гаазьких конвенціях про закони і звичаї суходільної війни 1899 і 1907 рр., Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 р. та ін. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про заборону використання ядерної й термоядерної зброї від 24 листопада 1961 р. та Декларацію про незастосування сили в міжнародних відносинах і довічну заборону застосування ядерної зброї від 29 листопада 1972 р. Висуваються пропозиції щодо закріплення заборони на використання ядерної зброї в багатосторонньому міжнародному договорі. Однак США, а тепер і Росія вважають, що можливість використання ядерної зброї є потужним чинником стримування агресивних прагнень і стабільності на міжнародній арені.

У 1963 р. був укладений Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі й під водою (набув чинності в тому ж році). Положення про заборону випробувань ядерної зброї також містяться в Договорі про

Антарктику 1959 р., Договорі про космос 1967 р., Договорі Тлателолко¹ та ін. У 1990 р. СРСР і США ратифікували договори 1974 р. про обмеження підземних випробувань ядерної зброї й про підземні ядерні вибухи в мирних цілях. Останнє підземне ядерне випробування було проведено СРСР у 1990 р., Великою Британією в 1991 р., США в 1992 р., Францією й Китаєм в 1996 р. З 1996 р. відкритий для підписання Договір про повну заборону ядерних випробувань, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН. Індія й Пакистан, які не підписали Договір, провели останні ядерні випробування в 1998 р. 9 жовтня 2006 р. про проведення ядерного випробування заявила КНДР. 25 травня 2009 р. КНДР здійснила друге ядерне випробування.

1 липня 1968 р. був підписаний Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), що набув чинності в 1970 р. Договір передбачає два види зобов'язань: 1) ядерних держав - не передавати ядерні пристрої в будь-якій формі неядерним державам, не надавати їм допомоги у створенні власної ядерної зброї (ст. 1); 2) неядерних держав - не виробляти, не придбавати, не приймати і т. д. ядерної зброї.

Важливе значення мають зобов'язання неядерних держав із встановлення міжнародного контролю за їхніми ядерними об'єктами, що працюють у мирних сферах. З цією метою використовується механізм контролю ("система гарантій"), створений у рамках МАГАТЕ. Неядерні держави повинні надавати Агентству звіти, а також сприяти йому у проведенні інспекцій.

Нині всі ядерні держави беруть участь у ДНЯЗ. Україна, добровільно ставши неядерною державою, приєдналася до нього в 1994 р. США, Велика Британія і Росія в односторонньому порядку в Будапешті у 1994 р. вирішили надати гарантії безпеки Україні як неядерній державі - учасниці ДНЯЗ. Пізніше такі гарантії були надані Україні Францією та Китаєм.

До 1 червня 1996 р. Україна завершила процес вивезення зі своєї території ядерних боєприпасів¹. Що отримала Україна в обмін на свій без'ядерний статус? Фактично ядерна зброя ліквідувалася за рахунок українських платників податків. Цим Україна зберегла свою державну гідність. Вона довела свою відданість ідеї глобального ядерного роззброєння й уміння виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання. Україна подала іншим державам приклад, як ліквідувати ядерну зброю на своїй території, однак Захід дотепер не зміг адекватно відреагувати на українські кроки з роззброєння. Україна весь час перебувала під тиском США та РФ, більше того, виконувала установки, які були задекларовані главою Пентагона у вересні 1994 р.: "Кращий спосіб витрат коштів у сфері національної безпеки - руйнування ядерних арсеналів і ядерної промисловості колишнього супротивника"¹. Поряд з ліквідацією ядерної зброї на території України США нав'язали їй конверсію оборонної

промисловості та скорочення силових структур. У рамках цієї програми і були демонтовані стратегічні наступальні озброєння. Україна ліквідувала; 31 бомбардувальник Ту-22 і 226 крилатих ракет Х-22, які, за версією Міністерства оборони України, могли б входити до складу сил стримування. Таким чином, США домоглися, що Україна втратила ще й стратегічні засоби стримування щодо застосування проти неї військової сили².

Одним із ефективних засобів зменшення загрози ядерної війни є створення без'ядерних зон.

За сутністю заборона розміщувати в будь-якій формі ядерну зброю на певній території є інститутом демілітаризації.

Повна демілітаризація певних територій, закріплена в міжнародних договорах, означає і їх деатомізацію, тобто неприпустимість розміщення у будь-якій формі ядерної зброї на таких територіях. Звідси випливає, що повністю демілітаризовані Аландські острови в Балтійському морі, Антарктика, деякі острови в Середземному морі, архіпелаг Свальбард (Шпіцберген) також є без'ядерними зонами.

Договір про космос 1967 р. проголосив повністю демілітаризованими Місяць та інші небесні тіла (ст. IV). Стосовно іншого космічного простору встановлено обов'язок держав не розміщувати там об'єкти з ядерною зброєю або іншими видами зброї масового знищення.

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в їхніх надрах ядерної зброї й інших видів зброї масового знищення 1971 р. (у силі з 1972 р.) установив заборону на розміщення найнебезпечніших видів зброї на дні морів і Світового океану та у його надрах за межами 12-мильної прибережної смуги (територіального моря).

У міжнародному праві також є спеціальні угоди про створення без'ядерних зон у певних регіонах Землі. Так, 14 лютого 1967 р. 14 латиноамериканських держав підписали Договір про без'ядерну зону в Латинській Америці (Договір Тлателолко). 25 січня

1969 р. Договір набув чинності. Він містить зобов'язання держав-учасниць не допускати на своїй території зберігання, використання, випробування, виробництва або придбання будь-яким шляхом будь-якої ядерної зброї, а також не одержувати від будь-кого ядерну зброю. Додатковий протокол I до Договору Тлателолко передбачає поширення статусу зони на території, що лежать у межах його дії, але перебувають під юрисдикцією держав, розташованих поза зоною (ними є Велика Британія, Нідерланди, США і Франція). Додатковий протокол II поширюється на ядерні держави та зобов'язує їх дотримуватися режиму зони, а також не використовувати ядерну зброю або не загрожувати її використанням проти держав - учасниць Договору. Всі ядерні держави приєдналися до цього протоколу.

У 1985 р. 11 держав, що входять до Південно-Тихоокеанського форуму, підписали Договір про без'ядерну зону в південній частині

Тихого океану (Договір Раротонга¹). 11 грудня 1986 р. Договір набув чинності.

Учасникам Договору Раротонга забороняється виробляти, здобувати, володіти та здійснювати контроль над будь-якими ядерними вибуховими пристроями у межах і за межами зони, розміщати на територіях сторін такі пристрої, здійснювати випробування ядерної зброї та захоронювати радіоактивні відходи. Договір складається з трьох протоколів.

Протокол 1 зобов'язує держави, що підписали договір і чії території розташовані в без'ядерній зоні південної частини Тихого океану, не допускати дій, "зазначених у статтях 3, 5 і 6, тією мірою, якою вони стосуються виробництва, розміщення й випробування будь-яких ядерних пристроїв у межах цих територій".

Протокол 2 ставить за обов'язок державам, що підписали договір, не застосовувати й не загрожувати застосуванням будь-якого ядерного пристрою проти сторін договору.

Протокол 3 зобов'язує сторони не проводити ядерні випробування будь-де у без'ядерній зоні південної частини Тихого океану.

25 березня 1996 р. у столиці Фіджі місті Сува договір підписали США, Франція і Велика Британія. Однак ратифікований він був значно пізніше (Францією, наприклад, 10 вересня 1996 р., Великою Британією - 19 вересня 1997 р.), а США і дотепер цього не зробили. Китай підписав і ратифікував Протоколи 2 і 3 15 грудня 1986 р. СРСР підписав Протоколи 2 і 3 15 грудня 1986 р. і ратифікував 21 квітня 1988 р.

Протоколи 2 і 3 поширюються на ядерні держави й зобов'язують їх не застосовувати і не погрожувати застосуванням будь-якого ядерного вибухового пристрою проти сторін Договору та територій, зазначених у протоколі 1; не проводити випробувань будь-яких ядерних пристроїв у рамках дії Договору.

15 грудня 1995 р. держави - члени АСЕАН підписали Бангкокський договір про зону, вільну від ядерної зброї в Південно-Східній Азії, що поширюється на території цих держав і покликаний перетворити цей регіон земної кулі на без'ядерну зону. Складовою Бангкокського договору є Протокол про гарантії статусу без'ядерної зони, які мали бути надані п'ятьма ядерними державами.

11 квітня 1996 р. у Каїрі був відкритий для підписання Договір про зону, вільну від ядерної зброї в Африці. Розробка Договору завершилася влітку 1995 р. у м. Пеліндаба (ПАР), у місці розташування Центра ядерних досліджень ПАР. Багато положень цього Договору були рецепційовані з Договору Раротонга, що став моделлю для Договору Пеліндаба. Просторова сфера Договору Пеліндаба охоплює територію Африканського континенту, острівних держав-членів ОАЄ й "інших островів, що прилягають", які розглядались ОАЄ у їх резолюціях як частина Африки. Договір набув чинності 12 серпня 2009 р.

У Договорі Пеліндаба зафіксоване нове, порівняно з Договорами Тлателолко й Раротонга, положення про те, що держави-учасниці беруть на себе зобов'язання "не здійснювати, не підтримувати й не заохочувати будь-які дії, що мають на меті збройний напад - із застосуванням звичайних або інших засобів - на ядерні об'єкти в зоні, вільній від ядерної зброї в Африці" (ст. 11).

Договором також передбачається спеціальний механізм контролю за його дотриманням - Африканська комісія з атомної енергії.

До системи Договору Пеліндаба входять доповнення, чотири додатки й три протоколи. У протоколах містяться положення, аналогічні тим, що зафіксовані у трьох протоколах до Договору Раротонга. Нині учасницями Договору Пеліндаба є 53 держави. Договір не набув чинності, тому що не був ратифікований необхідною кількістю учасників. Для набуття Договором Пеліндаба чинності його мають ратифікувати 28 африканських держав.

8 вересня 2006 р. у місті Семіпалатинськ (Казахстан) офіційні представники Казахстану, Киргизії, Узбекистану, Таджикистану й Туркменії підписали договір про створення в Центральній Азії без'ядерної зони. За договором сторони зобов'язуються не виробляти, не здобувати і не розміщувати на своїй території ядерну зброю або обладнання й матеріали для її виробництва. Документ забороняє третім країнам транспортування ядерної зброї через території країн - учасниць договору. Підписання договору присвячене 15-й річниці закриття семіпалатинського полігону, де в радянський час було проведено 500 ядерних випробувань. 21 березня 2009 р. Договір набув чинності.

Висувалося чимало пропозицій про перетворення на без'ядерну зону Індійського океану, басейнів Середземного й Балтійського морів, Балкан, Північної Європи, Близького Сходу і т. ін. Деякі з них втратили актуальність внаслідок політико-правових змін останнього часу, інші потребують більш ретельної розробки і договірної закріплення.

Україна, ставши незалежною державою, показала світу перший приклад добровільної відмови від ядерної зброї, що було проголошено в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Після фактичного отримання без'ядерного статусу Україна в 1994 р. приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р.

Обмеження і скорочення стратегічних озброєнь - найсучаснішого й найпотужнішого виду зброї - здатні значною мірою знизити ризик виникнення ядерної війни. В 1972 р. у Москві було підписано дві радянсько-американських угоди: Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО) і Тимчасову угоду про деякі заходи у сфері обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-1). У тому самому році вони набули чинності. Ці угоди стали першими практичними кроками на довгому шляху ядерного роззброєння.

Договір щодо ПРО мав безстроковий характер і містив зобов'язання сторін не розгортати системи ПРО на своїй території й обмежитися двома комплексами протиракетної оборони та погодженою кількістю пускових установок протиракет. За Протоколом 1974 р. до Договору щодо ПРО СРСР і США погодилися обмежитися наявністю в них по одному такому комплексу.

Тимчасова угода, яка була укладена на п'ять років, встановила кількісні та якісні обмеження на стаціонарні пускові установки міжконтинентальних балістичних ракет (ПУ МБР), пускові установки балістичних ракет на підводних човнах (ПУ БРПЧ) і сучасні підводні човни з балістичними ракетами, але не стосувалася стратегічних або важких бомбардувальників (ВБ).

Слід зазначити, що, незважаючи на безстроковий характер Договору щодо ПРО, США порушили Договір, установивши на території Норвегії РЛС "Глобус-2", що є елементом ПРО. РЛС почала функціонувати в лютому 2001 р. 12 червня 2002 р. США в односторонньому порядку вийшли з договору.

У 1979 р. у Відні між СРСР і США був підписаний Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-2). За цим Договором передбачалося не тільки обмеження, а й скорочення стратегічних наступальних озброєнь; сторони зобов'язалися не обходити положень Договору через будь-яку іншу державу або держави або в будь-який інший спосіб; Договір містив положення про перевірку виконання його положень. Через відмову США ратифікувати Договір ОСО-2 він так і не набув чинності.

31 липня 1991 р. у Москві був підписаний радянсько-американський Договір, що передбачає скорочення ядерних арсеналів сторін більш ніж на 30 % (Договір СНО-1). У зв'язку з розпадом СРСР його правонаступниками за договором СНО-1 є Білорусь, Казахстан, Росія і Україна, тому що на території цих держав була розміщена радянська ядерна зброя стратегічного призначення. Україна сумлінно виконала свої зобов'язання за цим Договором: з березня 1994 по червень 1996 р. з території України було вивезено для розбирання на російських підприємствах близько 2 тис. ядерних боєприпасів стратегічних комплексів. З урахуванням тактичної зброї на російську територію всього було переміщено близько 5 тис. ядерних боєзарядів, на що треба було близько 100 залізничних ешелонів. Договір СНО-1 і Лісабонський протокол до нього були повністю виконані.

У 1993 р. Росія і США підписали угоду про ще більш радикальне скорочення стратегічних наступальних озброєнь (Договір СНО-2). Відповідно до цього документа передбачалося протягом 10 років скорочення сторонами цього виду озброєнь приблизно на 2/3. 4 травня 2000 р. Росія прийняла Федеральний закон "Про ратифікацію Договору між Російською Федерацією і Сполученими Штатами Америки про подальше скорочення й обмеження стратегічних

наступальних озброєнь", включаючи Меморандум про домовленість щодо зарахування боезарядів і даних про важкі бомбардувальники у зв'язку з Договором між Російською Федерацією і Сполученими Штатами Америки про подальше скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаним у місті Москва 3 січня 1993 р.; Протокол про процедури, що регулюють ліквідацію важких МБР, і про процедури, що регулюють переустаткування шахтних пускових установок важких МБР, у зв'язку з Договором між Російською Федерацією і Сполученими Штатами Америки про подальше скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаний у місті Москва 3 січня 1993 р.; Протокол про покази й інспекції важких бомбардувальників у зв'язку з Договором між Російською Федерацією і Сполученими Штатами Америки про подальше скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаний у місті Москва 3 січня 1993 р.; Протокол до Договору між Російською Федерацією і Сполученими Штатами Америки про подальше скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 3 січня 1993 р.

Позитивною особливістю Договорів СНО-1 і СНО-2 є те, що вони містять досить досконалі механізми контролю за дотриманням сторонами їх положень. Це очевидне досягнення у праві міжнародної безпеки. У період холодної війни основна суперечність між СРСР і США у сфері роззброєння полягала в тому, що Радянський Союз наполягав на роззброєнні без налагоджених механізмів контролю, тоді як Сполучені Штати вимагали ретельної розробки механізмів перевірки й контролю за роззброєнням. Зрештою, СРСР звинувачував США в тому, що Сполучені Штати хочуть ретельних перевірок без роззброєння, а США - Радянський Союз у тому, що СРСР бажає роззброюватися без жодних перевірок. Зрозуміло, що обидва підходи не вирізнялися плідністю. Тільки поєднання процесу роззброєння із системою ефективного контролю може забезпечити справжній прогрес у цій сфері та уникнути взаємних підозр.

8 квітня 2010 р. президенти Росії і Сполучених Штатів в чеській столиці Празі підписали новий договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-3).

Угода передбачає скорочення протягом семи років ядерних боезарядів до 1550 одиниць. Кількість стратегічних носіїв не повинна перевищувати 800. Кількість розгорнутих міжконтинентальних ракет, балістичних ракет підводних човнів і важких бомбардувальників не повинна перевищувати 700. США і Росія вважають підписання договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь справжнім закінченням холодної війни і заявляють, що ратифікація документа стане першорядним завданням двох країн.

До цієї угоди найбільш вагомий результат у сфері ядерного роззброєння був досягнутий підписанням СРСР і США у Вашингтоні

Договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності (РСМД) у 1987 р. Договір набув чинності в 1988 р. Договір про РСМД є складним міжнародно-правовим актом, що складається із власне Договору; Меморандуму про домовленість щодо встановлення вихідних даних у зв'язку з Договором; Протоколу про процедури, які регулюють ліквідацію ракетних засобів, що підпадають під дію Договору; Протоколу про інспекції у зв'язку з Договором. Договір передбачав ліквідацію всіх радянських і американських ракет середньої і малої дальності, пускових установок до них, допоміжних споруд і допоміжного устаткування, тобто вперше ставилося завдання знищення цілого класу ядерних озброєнь. Протягом установлених Договором строків ліквідації: для РМД - 18 місяців і для РСД - 3 роки після набрання Договором чинності це завдання було успішно виконано. Співвідношення ліквідованих радянських РСД і РМД до американських становило 2:1, а пропорція ядерних боєголовок відповідно 4:1.

Слід зазначити безпрецедентну для того часу систему контролю за виконанням Договору. Вона передбачала проведення інспекцій з перевірки вихідних даних, інспекцій з підтвердження факту ліквідації ракетних операційних баз і ракетних допоміжних об'єктів, інспекцій за виробництвом, інспекцій у місцях ліквідації РСД і РМД і, нарешті, інспекцій на квотній основі, причому ці інспекції можуть проводитися протягом 13 років на всіх ракетних операційних базах і ракетних допоміжних об'єктах. З метою сприяння впровадженню системи контролю сторони створили Спеціальну контрольну комісію. Договір про РСМД є безстроковим.

Крім ядерної, до зброї масового знищення належить також бактеріологічна і хімічна зброя. В 1972 р. була прийнята Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення. Конвенція набула чинності в 1975 р. Згідно з її нормами бактеріологічна зброя підпадала під загальну заборону: її не можна застосовувати на війні, розробляти, виготовляти й накопичувати, а наявні запаси необхідно знищити або перепрофілювати на мирні цілі. Виконання положень Конвенції 1972 р. забезпечується системою гарантій, що поєднує національні засоби контролю та міжнародні процедури.

У Женеві в 1925 р. був підписаний Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів. Будучи важливим міжнародно-правовим актом, що діє й нині, Протокол забороняє лише застосування хімічної зброї, але не її виробництво й накопичення. Після тривалої й складної роботи, проведеної міжнародним співтовариством, у січні 1993 р. була відкрита для підписання Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення. 29 квітня 1997 р.

Конвенція набула чинності, у зв'язку з чим і цей надзвичайно небезпечний вид зброї підпадав під повну заборону.

Людство не стоїть на місці у розвитку, розвивається також озброєння. Нинішній рівень промислових технологій дає змогу створювати все більш руйнівні й небезпечні види зброї. З метою обмеження цієї тенденції розвитку були розроблені певні міжнародно-правові норми.

У "Застереженні Мартенса" Гаазьких конвенцій 1907 р. уже містилася викладена у загальній формі заборона на такі нові види зброї. Оскільки поняття "нові види зброї*" мало розпливчастий характер, то й заборона була неефективною.

У 1977 р. була прийнята багатостороння Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. Конвенція набула чинності 5 жовтня 1978 р. У ній заборона поширювалася на будь-який шкідливий вплив держав-учасниць на природне середовище, порівнянний з негативними наслідками застосування зброї масового знищення, наприклад, штучний землетрус, повінь, знищення флори й фауни і т. ін.

Також висувуються пропозиції стосовно розробки й прийняття договорів, що забороняють конкретні нові види зброї: радіологічну, нейтронну, інфразвукову, генетичну та ін.

У другій половині ХХ ст. і звичайні види озброєнь досягли величезного руйнівного потенціалу. В 1973 р. у Відні розпочалися переговори про скорочення звичайних озброєнь і збройних сил у Європі, оскільки саме на її території була найбільша їх концентрація, що зумовлювалось протистоянням НАТО та ОВД.

У 1987 р. відбулася заміна мандата переговорів, і вони були переорієнтовані на вироблення договору про скорочення звичайних збройних сил від Атлантики до Уралу. 19 листопада 1990 р. такий договір підписали у Парижі 22 держави. За положеннями

Договору про звичайні збройні сили в Європі скороченню підлягають наземні й повітряні види озброєнь, що мають наступальні можливості: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи, бойові літаки, ударні вертольоти. У Договорі визначена система контролю за виконанням його положень, найважливішим елементом якої є інспекції на місцях. При цьому держави, які інспектуються, не можуть відмовити у проведенні таких інспекцій.

Район дії Договору охоплює всю сухопутну територію держав-учасниць в Європі від Атлантичного океану до Уральських гір. Для кожної держави було визначено максимальні рівні для п'яти категорій звичайних озброєнь (бойові танки, бойові броньовані машини, артсистеми калібру більше 100 мм, бойові літаки та ударні вертольоти).

Внаслідок скорочення кількість озброєнь у районі дії Договору має зменшитись: бойових танків - на 17196 одиниць; бойових

броньованих машин - на 20 282; артилерійських систем - на 9585; бойових літаків - на 2312; ударних вертольотів - на 235 одиниць.

В Україні було скорочено 1974 одиниць бойових танків, 1545 одиниць бойових броньованих машин, 550 одиниць бойових літаків. Період скорочення за Договором завершився в нашій державі 31 жовтня 1995 р., коли за присутності інспекційної групи Великої Британії, а також військових аташе багатьох європейських держав та інших почесних гостей у Києві відбулася урочиста церемонія ліквідації останнього танка, визначеного нормою скорочення.

Для забезпечення контролю за рівнями озброєнь Договір передбачає щорічний обмін інформацією, яка готується у верифікаційних структурах і розповсюджується між державами. Для перевірки достовірності даних такої інформації іноземні інспекційні групи близько 500 разів інспектували українські військові частини.

Зі свого боку Україна також має бути впевнена, що інші держави виконують свої зобов'язання згідно з Договором. Тому представники нашої держави провели понад 220 інспекцій військових об'єктів на території Великої Британії, Бельгії, Болгарії, Греції, Нідерландів, Польщі, Румунії, Італії, Словаччини, Туреччини, Угорщини, Франції та ФРН. Інспектуванню підлягали також військові об'єкти США на території Великої Британії та ФРН.

Усвідомлюючи докорінні зміни, які відбулися з часу укладення в Парижі 19 листопада 1990 р. Договору про звичайні збройні сили в Європі, через дев'ять років, 19 листопада 1999 р. у Стамбулі (Туреччина) його сторони підписали Угоду з адаптації Договору про звичайні збройні сили в Європі, відповідно до якої були вилучені і/або замінені Преамбула та деякі інші статті первісного документа з метою надання його нормам більшої ефективності.

21 вересня 2000 р. Верховна Рада України ратифікувала цю Угоду як важливий документ, що відповідає сучасним умовам.

Значним кроком на шляху до адаптації Договору став перегляд умов функціонування Договору щодо регулювання розміщення іноземних військ, удосконалення системи контролю над озброєннями, забезпечення її надійного функціонування та обміну інформацією на наступні роки. Такий підхід дав можливість запровадити систему обмежень, яка виключає можливість неконтрольованої передачі озброєнь однієї держави іншій. Встановлені обмеження для розміщення як своїх, так і іноземних озброєнь та сил, які нейтралізують накопичення сил ворожих сторін.

Після підписання стамбульських домовленостей можливості України щодо утримання озброєнь на флангах істотно змінилися. Вони надають право Україні розмішувати в Одеській області, що належала до флангового району, 400 бойових танків, 400 бойових броньованих машин, 350 артилерійських систем. Також є дозвіл розмішувати у межах держави 4080 бойових танків, 5050 бойових броньованих

машин, 4040 артилерійських систем, 1090 бойових літаків та 330 ударних вертольотів.

14 листопада 1997 р. прийнята Міжамериканська конвенція проти незаконного виробництва й обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових та інших пов'язаних із цим речовин. У конвенції визнається зв'язок зазначених дій з торгівлею наркотиками, тероризмом, транснаціональною організованою злочинністю, найманством та іншими видами злочинної діяльності в регіоні.

1 березня 1999 р. набрала чинності Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Оттавська конвенція), що забороняє використання, виробництво і передачу всіх видів протипіхотних мін і передбачає їх знищення. 7 червня того самого року прийнята Міжамериканська конвенція про транспарентність¹ придбання звичайних озброєнь, у якій підкреслюється важливість дотримання принципів відкритості та транспарентності за рахунок обміну інформацією про збройні системи, які охоплюються Регістром Організації Об'єднаних Націй зі звичайних озброєнь. Договір вимагає від держав-учасниць щороку надавати дані про експорт та імпорт, а також вчасно повідомляти про придбання зброї, як за рахунок імпорту, так і за рахунок вітчизняного виробництва. Двадцять держав, включаючи Сполучені Штати, Конвенцію підписали і вісім - ратифікували.

28 листопада 2003 р. прийнято Протокол V до Конвенції про конкретні види звичайної зброї, в якому розглядається загроза, пов'язана з вибухонебезпечними пережитками війни, такими, як боєприпаси, що не розірвалися, залишені вибухонебезпечні боєприпаси, що як і раніше становлять загрозу для місцевого населення й перешкоджають зусиллям з відновлення у післявоєнний період. Протокол був прийнятий на зустрічі держав - учасниць Конвенції. Після прийняття Протоколу V його обов'язковість для себе визнали 35 держав. Протокол набув чинності 12 листопада 2006 р.

8 грудня 2005 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Міжнародний документ, що дозволяє державам вчасно й надійно виявляти і відстежувати незаконну стрілецьку зброю і легкі озброєння. Призначення цього документа полягає в тому, щоб дозволити державам вчасно й надійно виявляти та відстежувати незаконну стрілецьку зброю і легкі озброєння². Він покликаний також "сприяти міжнародному співробітництву і наданню допомоги в справі маркування й відстеження, підвищувати ефективність існуючих двосторонніх, регіональних і міжнародних угод про запобігання й викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легкими озброєннями..."

На жаль, скорочення такого грізного виду озброєнь, як військово-морські сили, поки не є предметом спеціальних міжнародних угод, хоча така необхідність давно назріла.

Тема 6. Особливий статус окремих територій та держав з питань зміцнення міжнародної безпеки.

Встановлення без'ядерних зон має на меті зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Без'ядерні зони створюються державами на підставі міжнародного договору.

Договір про Антарктику 1959 забороняє «будь-які ядерні вибухи в Антарктиці і видалення в цьому районі радіоактивних матеріалів» (ст. V). За межами Договору залишився заборона інших видів діяльності з використанням ядерної зброї.

Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла, 1967 г. закріплює зобов'язання учасників договору «не виводити з на орбіту навколо Землі будь-які об'єкти з ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати таку зброю на небесних тілах і не розміщувати таку зброю в космічному просторі будь-яким іншим чином ».

Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 містить обов'язок держав «Не виводити на орбіту навколо Місяця або на іншу траєкторію польоту до Місяця або навколо нього об'єкти з ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення, а також не встановлювати і не використовувати таку зброю на поверхні Місяця або в його надрах », заборона випробування будь-яких типів зброї (ст. 3).

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів і його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971 закріплює обов'язок не встановлювати і не розміщувати на дні морів і океанів і в його надрах за зовнішнім межею зони морського дна (що збігається з 12-мильним зовнішньою межею)-яке ядерну зброю або будь-які види зброї масового знищення, а також споруди, пускові установки і будь-які інші пристрої, спеціально призначені для зберігання, випробування або застосування такої зброї.

Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967 (Договір Тлателолко) встановлює зобов'язання держав регіону використовувати виключно в мирних цілях ядерні матеріали і засоби, що знаходяться під їх юрисдикцією, забороняти і запобігати на своїй території: -

випробування, використання, виготовлення, виробництво або придбання будь-яким шляхом будь-якого ядерного зброї самими сторонами, прямо або побічно, від імені будь-кого іншого або в будь-який інший формі; -

отримання, зберігання, установку, розміщення або будь-яку форму володіння будь-яким ядерною зброєю, прямо або побічно, самими

сторонами, будь-ким іншим від їх імені або в будь-який інший формі.

Додатковий протокол I містить зобов'язання застосовувати статус без'ядерної зони щодо військових цілей на територіях, за які держави де-юре або де-факто несуть міжнародну відповідальність і які розташовані в межах географічної зони, визначеної у Договорі.

Додатковий протокол II закріплює зобов'язання не сприяти в будь-якій формі того, щоб на територіях, до яких застосовується Договір, здійснювалися акти, які є порушенням зобов'язань за Договором. Держави вживають зобов'язання не використовувати і не загрожувати застосуванням ядерної зброї проти держав - учасниць Договору.

Ядерні держави при ратифікації Додаткового протоколу II представили заяви про тлумачення окремих положень Договору, які свідчать про розбіжності держав про визначення без'ядерного статусу і допустимих правах. У заяві Уряду СРСР від 18 травня 1978 говориться наступне:

СРСР виходить з того, що ст. 1 Договору поширюється на всяке вибуховий ядерний пристрій і проведення ядерних вибухів в мирних цілях порушує зобов'язання за ст. 1 і несумісно з без'ядерним статусом.

СРСР приймає до відома тлумачення договору, дане в заключному акті підготовчої комісії, щодо того, що транспортування ядерної зброї сторонами договору охоплюється заборонами, передбаченими у ст. 1 Договору.

Однак СРСР висловив незгоду з тлумаченням договору, даними в заключному акті підготовчої комісії, про те, що видача дозволу на транзит ядерної зброї на прохання держав-неучасників входить до компетенції кожної окремої держави- учасника. СРСР підтвердив, що допущення транзиту ядерної зброї в будь-якій формі суперечить цілям договору. СРСР залишив за собою право перегляду зобов'язань за Додатковим протоколом II в разі вчинення учасниками договору дій, несумісних з без'ядерним статусом держав-учасників і з зобов'язаннями за договором і даним протоколом.

Договір про без'ядерної зоні південній частині Тихого океану 1985 (Договір Раротонга) встановлює більш конкретизовані зобов'язання.

Відмова від ядерних випробувань увазі обов'язки: -

не виробляти або набувати будь-яким шляхом, не володіти і не здійснювати контроль над будь-якими ядерними вибуховими пристроями; -

не прагнути отримувати і не отримувати будь-якої допомоги у виробництві або придбанні будь-яких ядерних вибухових пристроїв;

-

не робити жодних дій для надання допомоги або заохочення до виробництва або придбання будь-яких ядерних вибухових пристроїв будь-якою державою.

В рамках мирної ядерної діяльності: -

встановлено заборони не надавати джерело або спеціальний матеріал, що розщеплюється і обладнання, спеціально призначені для обробки, використання чи виробництва спеціального матеріалу, що розщеплюється в мирних цілях; - надавати підтримку збереженню ефективності міжнародної системи нерозповсюдження ядерної зброї, заснованої на Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї і системою гарантій МАГАТЕ.

Крім того, держави зобов'язуються: -

не допускати розміщення на своїй території будь-яких ядерних вибухових пристроїв. При цьому збережена свобода держав вирішувати іноземним суднам та літальним апаратам заходити в їх порти, транзит через повітряний простір і плавання в їх територіальних або архіпелажних водах; -

не допускати випробувань ядерних вибухових пристроїв; -

не допускати поховання відходів.

Договір має три протоколи (про гарантії держав щодо територій, за які вони несуть відповідальність, про обов'язок не застосовувати і не загрожувати застосуванням будь-якого ядерного вибухового пристрою, а також обов'язки не проводити випробувань будь-яких ядерних вибухових пристроїв в без'ядерній зоні південній частині Тихого океану).

Заява Уряду СРСР при підписанні Протоколів 2 і 3 від 15 грудня 1986 знову свідчить про неприйнятність для СРСР положень про транспортування і транзит і їх несумісності з без'ядерним статусом зони.

Південно-Східна Азія. Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії 1995 р. (Бангкокський договір) включає в без'ядерну зону не тільки території держав-учасників, але і знаходяться під їх юрисдикцією простору (континентальні шельфи і виняткові економічні зони).

Будь-яка держава-учасниця зобов'язується в будь-якому місці в межах чи за межами зони: - не розробляти, не виробляти або іншим чином не купувати, чи не володіти або здійснювати контроль над ядерною зброєю; -

не розміщувати або транспортувати ядерну зброю будь-якими способами; -

не випробовувати чи не застосовувати ядерну зброю.

Кожна держава-учасниця зобов'язується також не дозволяти на своїй території будь-якій державі: -

розробляти, виробляти або іншим чином придбавати, володіти або здійснювати контроль над ядерною зброєю; -

розміщувати ядерну зброю; -

випробовувати або застосовувати ядерну зброю.

Кожна держава-учасниця зобов'язується також: -

не скидати в море або не викидати в атмосферу в будь-якому місці в межах зони будь радіоактивні матеріали або відходи; -
не видаляти радіоактивні матеріали або відходи на суші на території інших держав або на території, що знаходиться під юрисдикцією інших держав; -
не дозволяти в межах своєї території будь-якій державі скидати в морі або викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали або відходи.

Згідно з Протоколом кожна держава-учасниця не повинна вдаватися до застосування або загрозу застосування ядерної зброї проти будь-якої держави - учасниці Договору, а також у зоні, вільної від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії.

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Африці 1996 р. (Договір Пелиндаба) регулює такі аспекти: -

відмову від ядерних вибухових пристроїв; -
запобігання розміщенню ядерних вибухових пристроїв; -
заборона випробувань ядерних вибухових пристроїв; -
оголошення, демонтаж, знищення або конверсія ядерних вибухових пристроїв і об'єктів для їх виробництва; -
заборона скидання радіоактивних відходів; -
мирна ядерна діяльність; -
контроль за мирними видами діяльності; -
фізичний захист ядерних матеріалів і установок; -
заборона збройного нападу на ядерні об'єкти. Договір про зону, вільну від ядерної зброї, у Центральній Азії уклали в Семіпалатинську (Казахстан) 8 вересня 2006 Узбекистан, Казахстан, Киргизія, Таджикистан і Туркменістан. Він розроблений з урахуванням наявного досвіду інших регіонів і відповідає керівним принципам створення зон, вільних від ядерної зброї, узгодженим у Комісії ООН з роззброєння в 1999 р.

Згідно з Договором держави приймають зобов'язання не проводити досліджень, які не розробляти, не виробляти, не накопичувати або іншим чином не набувати, володіти або здійснювати контроль над будь-яким ядерним вибуховим пристроєм в будь-якій формі і де б то не було. При цьому мирне використання ядерної енергії дозволяється. Держави залишили за собою у разі особливих обставин право транзиту через свою територію ядерної зброї. Відповідно до Протоколу до Договору п'ять ядерних держав надають ядерні гарантії. У процесі розробки договору виявилися протиріччя в позиціях ядерних держав Росії і Китаю, що підтримують Договір, і Великобританії, США і Франції, які висловили неготовність стати учасниками Протоколу та надати ядерні гарантії.

В міжнародному праві розрізняються: нейтралітет у воєнний час (евентуальний) та постійний нейтралітет.

Під евентуальним нейтралітетом розуміється заява певної держави про неучасть її у даній війні, він дотримується тільки для даної війни

і може бути скасованим одностороннім актом. Статус нейтралітету виникає з моменту заяви держави про нейтралітет у війні і доведення цієї заяви до сторін, що воюють. Статус нейтралітету дає нейтральній державі права та обов'язки, чітко регламентовані у V та XIII Гаазьких конвенціях 1907 р., а також у Лондонській декларації про право морської війни 1909 р., які визначають, що територія нейтральної держави є недоторканою і вилученою з театру воєнних дій; сторонам, що воюють, забороняється проводити через неї війська, транспорти зі зброєю та іншими воєнними матеріалами. На території нейтральної держави забороняється створення військових формувань та установ для вербування. Нейтральна держава має право відбивати із застосуванням збройної сили будь-які спроби порушити нейтралітет.

Постійний нейтралітет — це міжнародно-правовий статус держави, відповідно до якого держава зобов'язується не брати участь у збройних конфліктах та не входити до воєнних союзів та блоків. Постійно нейтральними державами є Швейцарія (акт 1815 р.), Австрія (акт 1955 р.), Мальта (акт 1981 р.).

Міжнародне право нейтралітету містить три обмеження на дії нейтральної країни на час війни між іншими державами:

не надавати власні озброєні сили воюючим сторонам;

не надавати свою територію для використання воюючим сторонам (базування, транзит, переліт тощо);

не дискримінувати жодну із сторін в постачаннях зброї і товарів військового призначення (тобто обмеження однакові або взагалі відсутні).

Поняття нейтралітету в конфліктах повинне бути видатним від того non-alignment, тобто, навмисне дистанцювання від військових альянсів для того, щоб зберегти нейтралітет у разі війни, і, можливо, з надією запобігання війни в цілому.

Поняття нейтралітету у війні є вузьке визначення і має специфічні обмеження на нейтральні країни у відповідь на інтернаціонально визнане право залишитися нейтральним. Ширшим поняттям є неучасть у війні. Основою міжнародного права для нейтральних територій є дві Гаазькі Угоди (1899 і 1907).

Нейтральні країни:

нейтральні і позаблокові країни

країни, що претендують бути нейтральним

країни, які були нейтральними в минулому

Країна, яка лишає право стати воюючою стороною, якщо нападають учасники війни, перебуває в стані озброєний нейтралітет.

Тема 7. Використання ядерної енергетики.

Одним з найбільш ефективних міжнародно-правових засобів збереження миру і запобігання війни є роззброєння та обмеження озброєнь.

В даний час є цілий комплекс міжнародно-правових норм, способів і методів для успішного вирішення проблеми роззброєння та скорочення озброєнь у повному обсязі, так і по частинах. Статут ООН визначає порядок і вирішення цієї задачі проблеми. Основними органами з роззброєння в рамках ООН є: Комісія ООН по роззброєнню, яка готує рекомендації з проблем роззброєння, розробляє загальні принципи переговорів про роззброєння, стежить за виконанням рішень спеціальних сесій Генеральної Асамблеї ООН з роззброєння; Конференція ООН з роззброєння.

Розглянемо зміст чинних міжнародних договорів та угод щодо роззброєння.

Договори про заборону ядерних випробувань. 5 серпня 1963 р. у Москві представниками СРСР, США і Великобританії був підписаний Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою. Договір мав справді універсальний характер: він був відкритий для підписання усіма державами, і кожне з них могло до нього приєднатися.

У преамбулі проводиться зв'язок між припиненням випробувальних вибухів ядерної зброї та досягненням угоди про загальне і повне роззброєння під суворим міжнародним контролем. Кожен з учасників зобов'язався не чинити будь-які випробувальні вибухи ядерної зброї та інші ядерні вибухи в трьох середовищах: в атмосфері; за межами атмосфери, включаючи космічний простір; під водою, включаючи територіальні води та відкрите море. Крім того, забороняються ядерні "вибухи" у будь-якому іншому середовищі, якщо такий вибух викликає випадання радіоактивних опадів за межами територіальних кордонів держави, під юрисдикцією чи контролем якої здійснюється такий вибух".

Норми договору не поширювалися на підземні ядерні випробування, за яким передбачалося особливе рішення.

В подальшому в інтересах подальшого скорочення ядерної зброї на глобальному рівні з кінцевою метою його ліквідації держави зробили зусилля по підготовці універсального і піддається ефективному контролю Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Такий договір був відкритий для підписання в червні 1996 р. Його цікава особливість.-лаконічна формулювання основних зобов'язань" (ст. 1) і детальна регламентація організаційно-контрольних заходів на міжнародному рівні і національних заходів по здійсненню.

"Основні зобов'язання" сформульовані наступним чином:

1. Кожне держава-учасниця зобов'язується не робити будь-яких випробувальних вибухів ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів, а також заборонити і запобігти будь-який ядерний вибух в будь-якому місці, що знаходиться під його юрисдикцією або контролем.

2. Кожне держава-учасниця зобов'язується утримуватися від спонукання, заохочення або якої-небудь участі в проведенні подібних ядерних вибухів.

Для досягнення об'єкта і мети Договору засновується Організація за Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ст. II). Її членами є всі держави-учасники. Місцеперебування - р. Відень (Австрія).

Органи Організації: Конференція держав-учасниць, Виконавча рада, Технічний секретаріат, який включає Міжнародний центр даних.

Конференція держав-учасників - головний орган Організації. Складається з усіх держав-учасниць, які мають по одному представнику.

Конференція збирається на чергові та спеціальні сесії. Чергові сесії проводяться щорічно, спеціальні - за рішенням Конференції, за запитом Виконавчої ради або за запитом будь-якої держави-учасника, який підтримують більшість держав-учасників. Конференція має право розглядати будь-які питання в рамках дії Договору.

Крім того, Конференція розглядає і приймає доповідь Організації про здійснення Договору та щорічну програму і річний бюджет, подаються Виконавчим радою; обирає членів Виконавчої ради; призначає Генерального директора Технічного секретаріату; здійснює розгляд та огляд науково-технічних досягнень, які могли б позначитися на дії Договору; вживає заходів щодо забезпечення дотримання договору і т. д.

Конференція приймає свої правила процедури. На початку кожної сесії вона обирає свого голови та інших необхідних посадових осіб.

Рішення процедурних питань приймаються більшістю членів, присутніх і беруть участь у голосуванні. Рішення з питань істоти по мірі можливості приймаються консенсусом.

Виконавчий рада є виконавчим органом організації. Складається з 51 члена, обираються відповідно до принципу справедливого географічного розподілу. Він підзвітний Конференції.

Функції Виконавчої ради: сприяє ефективному здійсненню і дотримання Договору; наглядає за діяльністю Технічного секретаріату; розглядає і являє Конференції проекти щорічної програми та річного бюджету Організації; організує сесії Конференції, включаючи проект порядку денного, і деякі інші функції.

Технічний секретаріат сприяє державам-учасникам у реалізації Договору. Він здійснює функції контролю та інші функції, які делегуються йому Конференцією або Виконавчим радою. До складу Технічного секретаріату входить Міжнародний центр даних.

Генеральний директор призначається Конференцією за рекомендацією Виконавчої ради терміном на 4 роки.

Весь персонал Організації користується привілеями та імунітетами, які визначаються угодами між Організацією і державами-учасниками, а також угодою між Організацією і державою місцеперебування Організації (Австрійська Республіка).

Договором передбачений міжнародний контроль та інспектування на місцях, а також заходи зміцнення довіри.

Спори, виникають у зв'язку із застосуванням або тлумаченням норм Договору, врегульовуються у відповідності із положеннями Статуту ООН.

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. XXII сесія Генеральної Асамблеї ООН схвалила проект Договору, який був відкритий для підписання 1 липня 1968 р. в столицях трьох держав: Москві, Вашингтоні та Лондоні. Договір є універсальним, оскільки в ньому можуть брати участь всі без винятку держави.

У Договорі розмежовуються зобов'язання держав, що володіють ядерною зброєю, і зобов'язання держав, що не володіють ним. Держава, що володіє ядерною зброєю і бере участь у цьому договорі, зобов'язується не передавати кому б то не було ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, а також контроль над такою зброєю або вибуховими пристроями ані прямо, ані побічно". Держави, що не володіють ядерною зброєю, зобов'язуються не виробляти і не набувати яким-небудь іншим способом ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, а також не приймати будь-якої допомоги в виробництві такої зброї (ст. 1, 2).

Договір містить норму, яка служить свого роду сполучною ланкою між діючими нормативними постановами і майбутніми угодами з питань роззброєння: "Кожен учасник цього Договору зобов'язується у дусі доброї волі вести переговори про ефективні заходи по припиненню гонки ядерних озброєнь в найближчому майбутньому і повне роззброєння під суворим і ефективним міжнародним контролем" (ст. 6).

Договори про демілітаризації окремих територіальних просторів. Інститут демілітаризації містить групу міжнародних договорів, що забороняють розміщення і використання всякого зброї або його найбільш небезпечних видів певній території. У цю групу входять: Договір про Антарктику 1959 р., Договір про космос 1967 р., Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971 р. До цієї групи договорів належать договори про без'ядерних зон в Латинській Америці (Договір Тлателолко, 1967 р.), і в південній частині Тихого океану (Договір Раратонга, 1985 р.).

Договори про обмеження стратегічних озброєнь. Найбільш важливими з точки зору вирішення питань роззброєння є радянсько-американські двосторонні договори: Договір про обмеження систем протиракетної обороти від 26 травня 1972 р. і додатковий Протокол до нього від 3 липня 1974 р., Тимчасова угода про деякі заходи в

галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-1), Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-2); Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності від 8 грудня 1987 р., Договір між Російською Федерацією та Сполученими Штатами Америки про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 3 січня 1993 р.

Договір про обмеження протиракетної оборони (ПРО) передбачає зобов'язання сторін не розгортати системи ПРО на своїй території і обмежитися певним числом (з урахуванням Протоколу від 1974 р. - одним районом з кожного боку) комплексів протиракетної оборони і пускових установок протиракет, забороняє відчувати і розміщувати системи або компоненти ПРО морського, повітряного, космічного або наземного мобільного базування.

Договір 1987 р. передбачив ліквідацію всіх ракет середньої і меншої дальності, пускових установок до них, допоміжних споруд та допоміжного устаткування. Терміни ліквідації: для ракет середньої дальності - 3 роки; для ракет меншої дальності - 18 місяців після вступу Договору в силу. Надалі жодна з сторін не виробляє ніяких ракет зазначених двох класів і пускових установок для них.

Згідно Протоколу про інспекції, згідно з Договором передбачений жорсткий контроль за виконанням норм Договору. Об'єктом контролю можуть бути ракетні операційні бази, допоміжні об'єкти, місця ліквідації ракет, підприємства по їх виробництву. Кожна із сторін може проводити інспекції протягом 13 років після вступу Договору в силу (1 червня 1988 р.).

Конвенція про заборону бактеріологічної і токсинної зброї. Женевський протокол 1925 р. - це заборона застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів. Між тим безперервне вдосконалення і накопичення запасів хімічної і бактеріологічної зброї диктували нагальну необхідність створення відповідних міжнародно-правових норм, що забороняють його виробництво і зберігання.

10 квітня 1972 р. була відкрита для підписання Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення. Першими її підписали представники СРСР, США і Великобританії. Конвенція має універсальний характер і є безстроковою.

Держави взяли на себе зобов'язання ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не накопичувати, не купувати яким-небудь іншим чином і не зберігати мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини таких видів і таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних або інших мирних цілей, а також зброю, обладнання або засоби доставки, призначені для використання таких агентів або токсинів у ворожих метою або в збройних конфліктах. Заборонена передача кому б то не було коштів бактеріологічної і токсинної зброї.

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення.

Дана Конвенція була відкрита для підписання в січні 1993 року.

Кожна держава - учасник Конвенції зобов'язується ніколи, ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не набувати, не накопичувати та зберігати хімічну зброю і не передавати його прямо або побічно кому б то не було. Воно зобов'язується не застосовувати хімічну зброю і не проводити будь-яких військових приготувань до застосування хімічної зброї.

Кожна держава - учасниця Конвенції зобов'язана знищити хімічну зброю, яке знаходиться у її власності чи володінні або який розміщено у будь-якому місці під його юрисдикцією або контролем або залишено ним на території іншої держави. Згідно з Конвенцією повинні бути знищені будь-які об'єкти з виробництва хімічної зброї.

Тема 8. Міжнародний контроль та довіра між країнами з питань безпеки.

Заходи зміцнення довіри - це спеціальні організаційно-технічні заходи, спрямовані на досягнення взаєморозуміння, зменшення військового протистояння, запобігання раптовому нападу або несанкціонованому конфлікту, зокрема ядерному. До таких заходів входять спостереження, повідомлення, інформація, обмін даними про озброєння, збройні сили і військову діяльність тощо. Вони закріплюються в багатосторонніх, регіональних і двосторонніх договорах, супутніх щодо процесу роззброєння.

Одними з перших були погоджені заходи з поліпшення зв'язку, зокрема в угодах між СРСР і СІА, Францією, Великобританією та іншими було передбачено відкриття ліній прямого зв'язку.

Значна група угод була спрямована на встановлення заходів щодо зменшення небезпеки виникнення ядерної війни. У першій із цієї серії Угоді між СРСР і США про заходи щодо зменшення небезпеки виникнення ядерної війни 1971 р. сторони взяли на себе зобов'язання вживати таких організаційно-технічних заходів, які б могли запобігти випадковому або несанкціонованому застосуванню ядерної зброї (ст. 1). У разі нез'ясування ядерного інциденту сторони повинні утриматися від дій, які могли б бути розцінені партнерами як початок ядерної війни (ст. 5).

Аналогічні угоди були укладені СРСР з Францією в 1976 р, про попередження випадкового або несанкціонованого застосування ядерної зброї; з Великобританією в 1977 р. про запобігання випадковому виникненню ядерної війни; з США в 1987 р. про створення Центрів щодо зменшення ядерної небезпеки. У всіх угодах передбачалося негайне інформування про ядерні інциденти, випадкові запуски ракет та ін.

Були також розроблені заходи, спрямовані на зниження ризику зіткнення звичайних сил (Угода між СРСР і США про запобігання небезпечній військовій діяльності 1989 р.) і на запобігання

інцидентам у відкритому морі та в повітряному просторі над ним (Угоди СРСР з США 1972 р. зі змінами від 1979 і 1986 рр.; з Великобританією 1986 р.; з ФРН 1988 р.; з Канадою, Францією та Італією 1989 р.; з Нідерландами, Норвегією та Іспанією 1990 р.; Росії з Японією 1993 р. і Південною Кореєю 1994 р.). Військовим кораблям і літальним апаратам учасниць угод наказувалося знаходитися на достатньому віддаленні один від одного, щоб уникнути ризику зіткнень, заборонялося проводити маневри й обльоти в районі інтенсивного судноплавства, робити імітації атак або імітації застосування зброї, а також здійснювати інші дії, які могли б спричинити інциденти у відкритому морі та в повітряному просторі над ним.

Заходи зміцнення довіри й безпеки знайшли відображення і в межах процесу загальноєвропейської безпеки. У Гельсінському Заключному акті 1975 р. було передбачено, що держави завчасно повідомлятимуть одна одну про масштабні військові навчання і масштабні пересування військ (понад 25 тис. осіб), а також про військові навчання меншого масштабу, якщо вони проводяться поблизу кордонів суміжних держав.

Заходи щодо зміцнення довіри в межах ОБСЄ отримали подальшу конкретизацію в Підсумковому документі Стокгольмської конференції щодо заходів зміцнення довіри й безпеки та роззброєння в Європі 1986 р. і Віденськими документами переговорів з указаних заходів 1990, 1992, 1994 і 1999 рр. Був визначений район заходів довіри від Атлантики до Уралу. Значно розширився перелік видів військової діяльності, про які необхідно завчасно повідомляти один одного. Окрім великомасштабних навчань і пересувань, до нього увійшли передислокація військ і будь-яке зосередження їх понад 13 тис. осіб. Інститут повідомлення був поширений також на військово-морську діяльність. До 15 листопада кожного року передбачений обов'язковий обмін щорічними планами військової діяльності.

Заходи довіри розробляються й у межах інших регіональних організацій, наприклад Асеановським регіональним форумом по безпеці (АРФ).

Встановлення заходів довіри має важливе значення й для зміцнення взаємин держав на двосторонньому рівні. Як приклад можна послатися на угоди щодо заходів довіри між СРСР і КНР 1990 р. та РФ і КНР 1992 р. про керівні принципи взаємного скорочення збройних сил і зміцнення довіри у військовій сфері в районі, відповідно радянсько-китайського і російсько-китайського кордону. Угоди передбачають відмову від проведення військових навчань, спрямованих один проти одного, обмеження масштабів і кількості військових навчань у районі кордону, взаємне повідомлення про військові навчання та про масштабні пересування військ та ін.

Одним із різновидів заходів довіри є гарантійні заходи безпеки. Особливе значення в цій сфері має інститут гарантій ядерних держав

неядерним. Розрізняються позитивні й негативні гарантії безпеки. Позитивні гарантії означають зобов'язання ядерних держав прийти на допомогу будь-якій неядерній державі, якій загрожують застосуванням ядерної зброї. Такі гарантії були надані неядерним державам у зв'язку з укладенням Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Під час укладення Договору СРСР, Великобританія і США зробили ідентичні офіційні заяви про те, що вони як постійні члени Ради Безпеки повинні будуть негайно діяти через Раду Безпеки для того, щоб вжити заходів у разі агресії із застосуванням ядерної зброї або загрози такої агресії проти неядерної держави.

Рада Безпеки прийняла також 19 червня 1968 р. резолюцію 255 (1968), в якій визнала, що «агресія із застосуванням ядерної зброї або загроза такої агресії, спрямовані проти держави, що не володіє ядерною зброєю, створять ситуацію, при якій Рада Безпеки, і, насамперед, її постійні члени - держави, що володіють ядерною зброєю, повинні будуть діяти негайно відповідно до їхніх зобов'язань за Статутом Організації Об'єднаних Націй».

Негативні гарантії безпеки означають зобов'язання ядерних держав утримуватися від застосування ядерної зброї проти держав, що не володіють такою зброєю. Заяви щодо надання таких гарантій були зроблені п'ятьма ядерними державами: Китаєм 28 квітня 1982 р. у листі на ім'я Генерального секретаря ООН; Францією 11 квітня 1982 р. у виступі її представника в Генеральній Асамблеї ООН; Великобританією 28 червня 1978 р. у виступі її представника в Генеральній Асамблеї ООН; США 17 листопада 1978 р. у листі, адресованому Першому комітету Генеральної Асамблеї. Російська Федерація представила свою Декларацію 17 серпня 1993 р. Її текст: «Російська Федерація не застосує ядерну зброю проти будь-якої держави, що не володіє ядерною зброєю і є учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, за винятком нападу на Російську Федерацію, її територію, збройні сили або союзників, вчиненого з боку такої держави, яка пов'язана угодою або її союзом з державою, що володіє ядерною зброєю, або яка ДІЄ спільно із державою, що володіє ядерною зброєю, у здійсненні такого нападу при його підтримці».

У грудні 1994 р., згідно з Будапештським меморандумом про гарантії національної безпеки з боку США, Російської Федерації, Великобританії, Китаю і Франції, підписаному цими ядерними державами, Україна відмовилася від ядерної зброї. Вихід України з клубу ядерних держав був одним із визначених пріоритетів Декларації про державний суверенітет України.

Відповідно до п. 2 Будапештського меморандуму означені ядерні держави «підтверджують їхнє зобов'язання утримуватися від погрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або

будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй». Третій пункт Будапештського меморандуму гарантував із боку країн ядерного клубу: «утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги».

На 1 червня 1996 р. на території України не залишилося жодного ядерного боезаряду або боеприпасу.

Тема 9. Основоволожні міжнародні документи з питань міжнародної безпеки.

Миротворчі операції Організації Об'єднаних Націй

Прапор ООН

Абревіатура ООН

Тип міжнародна організація

Розташування

США Нью-Йорк

Додаткові офіси:

Швейцарія Женева

Австрія Відень

Кенія Найробі

Членство 193 держави-члени, 2 спостерігачів

Офіційні мови англійська, російська, французька, арабська, іспанська, китайська

Генеральний секретар Португалія Антоніу Гутерреш

Голова Генеральної Асамблеї Антигуа і Барбуда Джон В. Ешч

Заступник Генерального секретаря Швеція Ян Еліассон

Президент Ради Безпеки Люксембург Сільві Лукас

Веб-сайт UN.org

Міжнародні операції з підтримання миру і безпеки — міжнародні дії або заходи, спрямовані на виконання миротворчих чи гуманітарних завдань, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ, інших міжнародних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, згідно з положеннями глави VIII Статуту ООН, а так само дії і заходи багатонаціональних сил, багатонаціональних військових формувань високої готовності, які проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН.

за метою:

запобігання виникненню міждержавних або внутрішніх конфліктів; врегулювання або створення умов для врегулювання міждержавних, а також внутрішніх конфліктів за згодою сторін конфлікту або з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН, що може включати, зокрема, спостереження і контроль за додержанням угод про припинення вогню та інших ворожих дій, роз'єднання сторін, які конфліктують, роззброєння і розформування їх підрозділів, виконання інженерних та інших робіт;

боротьби з міжнародним тероризмом і піратством;
евакуації населення із зони конфлікту;
ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру;
подання гуманітарної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок міждержавних або внутрішніх конфліктів;
виконання міліцейських (поліцейських) функцій по забезпеченню безпеки і додержання прав людини;
подання допомоги у подоланні наслідків конфліктів та відновлення миру;
усунення загрози миру, порушень миру чи акту агресії.
Міжнародні миротворчі операції поділяються на:
операції зі встановлення (сприяння) миру;
операції з підтримання миру;
операції з примушення до миру;
операції з відбудови миру.

Крім того, у рамках миротворчої діяльності можуть проводитись пошуково-рятувальні, гуманітарні та електоральні операції.

Операції зі встановлення (сприяння) миру проводяться за обов'язкової згоди сторін конфлікту з метою вирішення конфліктів, мирного урегулювання або превентивного розгортання військ, встановлення контролю за умовами перемир'я та виконання угоди про припинення вогню, забезпечення дотримання прав людини, надання гуманітарної допомоги населенню.

Операції з підтримання миру проводяться зазвичай, після досягнення домовленостей між сторонами конфлікту з метою недопущення відновлення конфлікту та надання допомоги у розвитку процесу мирного врегулювання, роз'єднання збройних формувань, задіяних у конфлікті, припинення та запобігання ескалації воєнних дій, відновлення законності та правопорядку, забезпечення нормального функціонування державних і громадських установ та організацій.

Миротворчий підрозділ ООН в Еритреї

Операції з примушення до миру проводяться за відсутності згоди сторін конфлікту введенням міжнародних санкцій та застосуванням військової сили з метою припинення збройного конфлікту і примушення ворогуючих сторін до встановлення перемир'я.

Операції з відбудови миру проводяться у постконфліктний період з метою відновлення життєдіяльності важливих елементів інфраструктури та цивільних інститутів країни, демілітаризації району конфлікту встановленням контролю над озброєнням та військовою технікою сторін, що перебували у конфлікті, забезпеченням проведення інституційних реформ.

Пошуково-рятувальні операції проводяться з метою пошуку і порятунку населення, що потерпає від стихійного лиха та природних катаклізмів використанням літальних апаратів, надводних кораблів і

підводних човнів, наземних транспортних засобів, спеціальних команд та обладнання на суші й на морі.

Гуманітарні операції проводяться з метою надання допомоги та захисту жертв конфлікту або стихійного лиха, полегшення тягот населення, особливо в умовах, коли місцева влада не бажає або неспроможна налагодити нормальну життєдіяльність населення.

Електоральні операції проводяться з метою створення умов та надання допомоги в проведенні демократичних виборів до органів влади. Вони можуть бути як самостійними операціями, так і складовою масштабніших операцій з постконфліктного врегулювання.

Важливим інструментом підтримки миру стають миротворчі операції ООН. Їх діяльність регулюється прийнятої на основі Статуту ООН серією резолюцій Генеральної Асамблеї, яка регулярно розглядає питання про миротворчих операціях. Необхідність такого роду регулювання визначається двома моментами.

По-перше, миротворчі операції набули значного розмаху.

По-друге, вони прямо не передбачені Статутом ООН, а впливають з його загальних цілей і принципів.

Як ми знаємо, Рада Безпеки має право застосовувати збройні сили для здійснення своїх рішень про усунення загрози миру або будь-якого його порушення. Мова йде про військовий примус. Воно може виражатися в участі в боях, у силовому поділі воюючих сторін і т.п. Відповідним положенням Статуту ООН належить важлива превентивна роль. Однак на практиці вони не застосовувалися. Юридично до них не можна віднести і в принципі підтримані ООН операції США і їх союзників проти Іраку (1990 - 1991 рр.).

На відміну від цього миротворчість означає операції збройних сил без застосування зброї, за винятком випадків самооборони, які здійснюються за згодою основних воюючих сторін і призначені для спостереження за дотриманням угоди про перемир'я. Мета - підтримка дипломатичних зусиль задля досягнення політичного врегулювання спору.

Миротворчі сили ООН характеризуються наступними рисами:

- Їх персонал надається і оснащується державами-членами;
- Миротворчі сили застосовуються за рішенням Ради Безпеки і в рамках цього рішення;
- Миротворчі сили діють під прапором ООН;
- Миротворчі сили використовуються при наявності бажання сторін у конфлікті його припинити;
- Миротворчі сили підпорядковуються Генеральному секретарю ООН.

Миротворчі сили були застосовані вже в 1948 р. За рішенням Ради Безпеки на різні ділянки кордонів єврейської держави були спрямовані групи спостерігачів для контролю за перемир'ям,

запропонованим рішенням Ради Безпеки. Ці групи в кількості 217 військових спостерігачів діють і понині.

У 1964 р. після виникнення військового конфлікту між грецькою і турецькою громадами Кіпру Рада Безпеки приймає рішення про направлення на острів миротворчих сил ООН з мандатом припинити військові дії і відновити порядок. Вони до цих пір виконують свою місію на основі регулярно приймаються Радою Безпеки рішень. У їх складі 1171 військовослужбовець і персонал забезпечення, а також 35 поліцейських. Як бачимо, ці операції істотно відрізняються від місії спостерігачів.

У наступні роки ООН спрямовує свої миротворчі місії в багато країн. Зокрема, з 1993 р. така місія діє в Грузії (абхазський конфлікт), а з 1994 р. - у Таджикистані. Найбільш велика миротворча операція була зроблена на території колишньої Югославії у зв'язку з спалахнув там міжнаціональних конфліктом. Після низки звернень до воюючих сторін Рада Безпеки приймає рішення про направлення Сил захисту ООН. Ці сили зіграли важливу роль у припиненні конфлікту. Основний контингент становили збройні сили НАТО, які діяли за мандатом ООН. Приймали участь і російські контингенти. До складу Сил захисту входили 381300 військових і персоналу забезпечення, 680 військових спостерігачів, 727 поліцейських, 1870 осіб цивільного персоналу.

Особливо виділимо операції ООН в Сомалі, оскільки тут мав місце конфлікт неміжнародного характеру. У 1991 р. в цій країні спалахнула війна між різними племенами, країна була сповнена хаосу, половина населення вмирала від голоду, 300 тис. загинули, близько 1 млн. стали біженцями. Гуманітарну допомогу ООН насильно захоплювали воюючі сторони, і вона не доходила до мирного населення. Починаючи з 1992 р. Рада Безпеки прийняв ряд резолюцій про направлення в Сомалі миротворчих сил і про розширення їхніх повноважень. На заключному етапі вони склалися приблизно з 15 тис. військових і поліцейських і 2,5 тис. осіб цивільного персоналу. Ці сили брали участь у розробці документів про врегулювання, застосовували військову силу для придушення заколотників, забезпечували розподіл гуманітарної допомоги.

Зі сказаного випливає, що миротворчі сили ООН відіграють важливу роль у врегулюванні локальних конфліктів на релігійному, етнічному ґрунті, що ставлять під загрозу мир і цілісність держав. Зростає значення ООН у врегулюванні конфліктів неміжнародного характеру, що представляє новий напрямок в її діяльності.

Проблема миротворчості ООН має чимало невирішених питань. Незважаючи на заклики Генеральної Асамблеї до того, щоб всі члени брали участь у фінансуванні, діла в цій області йдуть незадовільно. Заборгованість США вимірюється сотнями мільйонів доларів. У результаті ООН доводиться скорочувати свої операції. У 1995 р.

приблизно 60-тисячний персонал діяв у 17 миротворчих місіях ООН. Витрати становили 3,5 млрд. дол У 1996 р. ООН використовувала всього 26 тис. чоловік. Витрати склали 1,6 млрд. дол У ряді випадків ООН виявилася не в змозі застосувати миротворчі сили. В результаті не були попереджені жертви, що вимірюється сотнями тисяч життів. Як один з виходів резолюції Генеральної Асамблеї вказують на необхідність співпраці з регіональними організаціями.

Тепер звернемося до раніше згаданих резолюцій Генеральної Асамблеї. В них зазначається, що миротворча діяльність ООН, покликана привести сторони в конфлікті до угоди, є важливою функцією Організації. Вона сприяє політичного врегулювання, але не підмінює його.

Це принципове положення, яке належить до компетенції всіх органів ООН. Підкреслюючи головну відповідальність Ради Безпеки ООН за підтримку миру, резолюції разом з тим стверджують, що Статут ООН наділив також "Генеральну Асамблею функціями і повноваженнями у цій галузі і що ... Асамблея, зокрема, може рекомендувати згідно з відповідними статтями глави IV Статуту принципи і напрямки проведення миротворчих операцій "(Резолюція 49/37 від 9 грудня 1994 р.).

У 1994 р. Генеральна Асамблея схвалила проект Конвенції про безпеку персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу. Необхідність такої конвенції визначається великими жертвами, які несуть миротворчі сили. За 45 років втрати спостерігачів в Ізраїлі склали 39 осіб. За два роки число жертв сил ООН у Сомалі перевищило 130 чоловік.

Тема 10. Теоретичні питання міжнародної миротворчості ООН.

В українському суспільстві тема миротворців сьогодні обговорюється на всіх рівнях, однак, на жаль, і серед високопосадовців, і серед експертів, і тим більше серед пересічних українських громадян існує доволі розпливчате уявлення про нормативно-правовий механізм застосування цього важливого міжнародного інструменту врегулювання конфліктів. Інколи державні чиновники й експерти заявляють прямо протилежні речі, тож складається враження, що у громадськості формується думка про те, що прийняття рішення про початок миротворчої місії і введення миротворців залежить виключно від бажання або небажання окремих держав чи політиків. Насправді запровадження миротворчої місії ООН має чіткий та доволі складний і тривалий механізм прийняття рішення щодо початку миротворчої операції і подальшого контролю за його виконанням.

2018 рік у світовій політиці ознаменований 70-річчям початку функціонування миротворчих місій Організації Об'єднаних Націй. Миротворча діяльність ООН розпочалася у 1948 році, коли група військових спостерігачів направилися підтримувати перемир'я в арабо-ізраїльському конфлікті. До речі, ця перша миротворча місія

триває і до сьогодні.

29 травня 1948 року, замість застосування дій за ст. 42 Статуту ООН, Рада Безпеки прийняла Резолюцію 50, за якою було створено спеціальну групу військових спостерігачів під назвою Організація Об'єднаних Націй для спостереження за виконанням умов перемир'я (UNTSO). До її складу входило 648 військових та цивільних спостерігачів; вона виконувала різноманітні завдання, які пізніше стали типовими для місій спостереження або підтримання миру: контроль за дотриманням угоди про припинення вогню і встановлених кордонів, установа демілітаризованих зон та нагляд за ними, передача військовополонених, тощо. Резолюція 50 1948 р. Ради Безпеки ООН створила прецедент, який став основою для проведення операцій ООН із підтримання миру в майбутньому, що і вважається точкою відліку історії цього вкрай важливого і необхідного виду діяльності ООН.

Сам термін «підтримання миру» почав використовуватися у 1956 р., коли у зв'язку зі скаргою Єгипту проти Сполученого Королівства і Франції була скликана перша надзвичайна спеціальна сесія Генеральної Асамблеї, що ухвалила Резолюцію 119 від 31 жовтня 1956 р. про створення Надзвичайних Збройних Сил ООН, які діяли в зоні Суецького каналу понад 10 років.

До того часу широко використовувалися поняття «легіон ООН», «польові кадри ООН», «варта ООН», а після прийняття зазначеної Резолюції у міжнародно-правовий нормативний лексикон увійшли терміни «міжнародні сили ООН», «поліцейські сили ООН», «сили миру», «сили з підтримання миру» та ін. Назва «операції ООН з підтримання миру» (ОПМ) була затверджена лише 18 лютого 1965 р., коли Генеральна Асамблея прийняла Резолюцію 2006 (XIX) і створила Спеціальний комітет із операцій по підтриманню миру. До складу Комітету входять 100 держав – членів Організації Об'єднаних Націй, головним чином держави, які надавали або надають персонал для операцій з підтримки миру. Інші держави-члени беруть участь у роботі Комітету і його робочих груп в якості спостерігачів.

У зв'язку із появою такого засобу врегулювання міжнародних конфліктів – операції з підтримання миру – за рішенням Генеральної Асамблеї, починаючи з 2003 р., 29 травня відзначається Міжнародним днем миротворців Організації Об'єднаних Націй. У своєму зверненні з нагоди 70-ї річниці запровадження миротворчої діяльності Генеральний секретар ООН зазначив, що миротворча діяльність Організації Об'єднаних Націй – це надійна інвестиція в мир, безпеку та процвітання в цілому світі. У 1988 р. миротворчі сили ООН отримали Нобелівську премію за забезпечення миру у світі.

Проте, на жаль, необхідність у застосуванні миротворчих зусиль спеціального міжнародного контингенту військових з часом не стала меншою, а навпаки зростає з кожним десятиліттям. За 70 років

існування з'явилися різні форми і методи практики участі миротворців у громадянських і військових конфліктах; створена нормативно-правова база, що регулює їх діяльність; визначена особливість застосування миротворчих місій у різних політичних обставинах. На миротворців ООН покладено обов'язок забезпечення безпеки, політичної підтримки і сприяння будівництву миру в країнах, що знаходяться або вже виходять із конфліктних ситуацій. На сторінці Операцій ООН із підтримування миру офіційного сайту Організації Об'єднаних Націй зазначено, що у своїй діяльності миротворці керуються трьома основними принципами: згода сторін, неупередженість і незастосування сили за винятком випадків самооборони і захисту мандату.

Допоміжними засадами проведення операцій із підтримання миру виступають принципи добровільної основи формування миротворчого контингенту ООН; співпраці сторін конфлікту з силами ООН; виключності повноважень Ради Безпеки і командування Генеральним Секретарем; фінансування ОПМ Організацією Об'єднаних Націй; спрямованості ОПМ на припинення бойових дій та на відтворення умов мирного розв'язання конфліктів, а також принцип, за яким сили ООН мають у своєму розпорядженні лише легку зброю, яку вони можуть використовувати для самооборони.

Сьогодні миротворчі місії ООН перебувають у багатьох країнах світу. Кількість персонального складу миротворчих сил ООН постійно змінюється, що залежить від поточних завдань, виданих мандатів і загальної кількості діючих місій. За офіційними відомостями ООН загальна чисельність контингенту миротворців станом на 31 березня 2018 р. становить 104 657 осіб, серед яких чисельність окремих груп персоналу складає: військові – 76 059, поліцейські – 10 611, військові спостерігачі – 1 212, штабні офіцери – 1 918. Цивільний персонал складає 13 461 і добровольці ООН – 1 396 осіб.

За 70 років свого існування під час виконання спеціальних завдань загинули 3 718 миротворців, і «блакитні шоломи» у свідомості більшості пересічних мешканців різних держав світу перетворилися на символ останньої надії вирішення військових конфліктів.

З точки зору активності участі представників спецконтингенту миротворців у вирішенні проблемної конфліктної ситуації виділяють два види миротворчих операцій ООН: місії спостерігачів та операції з участю миротворчих сил. Спостерігачі не мають зброї, а військовослужбовці миротворчих сил ООН озброєні легким озброєнням, яке вони можуть застосовувати виключно в цілях самооборони.

Проведення миротворчих операцій ООН з початку їх запровадження вимагало правового регулювання на двох основних рівнях. По-перше, це рівень забезпечення механізму імплементації кожної

окремої операції, а по-друге, це рівень створення більш загальних засад проведення всіх миротворчих операцій. Перший рівень легалізації миротворчої місії забезпечується прийняттям Радою Безпеки та Генеральною Асамблеєю конкретних резолюцій стосовно окремих ОПМ. Правове регулювання другого рівня сформовано завдяки застосуванню прецедентного права щодо створення звичаєвих норм міжнародного права і тривалій практиці операцій по підтриманню миру.

За Статутом Організації Об'єднаних Націй головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки покладено на Раду Безпеки, до компетенції якої входить заснування операцій із підтримання миру. Правовою підставою для застосування таких дій у Статуті ООН вважають три розділи. Зокрема, розділ VI регламентує питання «мирного вирішення спорів». Рада Безпеки має право не посилається на конкретну главу Статуту при прийнятті резолюції, яка санкціонує розгортання операції ООН, і Радбез ніколи не посилався на цей розділ Статуту ООН, хоча і використовував його норми у підготовці власних документів.

Розділ VII містить положення, які передбачають «дії щодо загрози миру, порушень миру й актів агресії». Як зазначено на офіційній сторінці Операцій ООН із підтримання миру, посилення на главу VII Статуту мають місце при прийнятті Резолюцій Ради Безпеки, що санкціонують розгортання ОПМ у складних умовах постконфліктних ситуацій у тих випадках, коли держава не здатна забезпечити безпеку і громадський порядок. У цьому контексті посилення на розділ VII Статуту може розглядатися не тільки як правова підстава для дій Ради Безпеки, а й як заява про тверду політичну волю і нагадування сторонам конфлікту й іншим членам ООН про їх обов'язки виконувати рішення Ради Безпеки.

Розділ VIII Статуту передбачає участь регіональних угод або органів у діяльності з підтримання міжнародного миру та безпеки за умови, що такі угоди або органи та їх діяльність сумісні з цілями і принципами розділу I Статуту ООН.

Як зазначають юристи, особливість статусу Ради Безпеки ООН у системі органів міжнародних організацій, пов'язана з її відповідальністю за підтримання міжнародного миру та безпеки, що і обумовлює своєрідний характер та правову природу її рішень. Відповідно до ст. 25 Статуту ООН члени Організації погоджуються підкорятися рішенням Ради Безпеки та виконувати їх.

Резолюції Ради Безпеки можуть бути представлені двома типами: рекомендації та рішення. На відміну від перших, другі мають юридично-обов'язкову силу. Рада Безпеки ООН при регулюванні проведення миротворчих операцій вдається до прийняття резолюцій обох видів.

Нормами «м'якого права», що мають виключно рекомендаційно-інформаційний характер, прийнято вважати зміст інших

нормативних актів, які регламентують проведення операцій з підтримання миру. Зокрема, заяви Голови Ради Безпеки і листи Генерального секретаря ООН та Голови Радбезу. Щодо листування вищих посадових осіб ООН, то вони спрямовані на інформування про призначення спеціальних представників для конкретних ОПМ, персонального складу місій, поточний контроль за їх проведенням.

Заяви Голова Ради Безпеки призначені для того, аби вже після запровадження конкретної ОПМ закликати конфліктуючі сторони до пошуку мирних засобів вирішення конфлікту, виразити позицію Радбезу щодо стану врегулювання конфлікту, підтвердити важливість досягнутих мирних угод (якщо в результаті діяльності миротворців такі є) та необхідність дотримання їх сторонами.

Розгортання миротворчої операції ООН здійснюється виключно на підставі спеціальних мандатів, наданих Радою Безпеки ООН. До складу Ради Безпеки ООН входять 15 держав-членів – 5 постійних (Великобританія, Франція, США, Китай і Росія) і 10 непостійних, що обираються Генеральною Асамблеєю ООН на дворічний термін по 5 країн щороку.

Експерти дослідження «Досвід врегулювання конфліктів у світі. Уроки для України»[1] виділяють миротворчі місії чотирьох типів мандатів:

1. Моніторингові місії – з мандатом на спостереження за перемир'ям, відведенням військ, демілітаризацією та ситуацією на лінії розмежування. Такий тип місії завжди відряджаються за згодою сторін конфлікту.
2. Традиційні місії – також відряджаються за згодою сторін, але із розширеним мандатом, а саме: поліцейські повноваження у буферній зоні та допомога у переговорах щодо мирної угоди.
3. Багатовимірні місії – так звані «операції другого покоління»; їхні мандати визначаються за згодою сторін та стосуються коренів конфлікту, як-от: економічна відбудова, інституційні трансформації (реформа поліції, армії, судової системи, проведення виборів).
4. Місії з примусу – «операції третього покоління», які не потребують згоди сторін конфлікту і спираються на статті 25, 42 і 43 Хартії ООН щодо застосування сили задля гарантування реалізації цілей операції.

Натомість використання поняття «примус» не означає, що проведення миротворчої операції цього типу носить характер війни зі сторонами військового конфлікту, хоча й не виключає примушення до миру. Як зазначають експерти, дії «блакитних шоломів» мають попереджувальний і обмежувальний характер, створюючи сприятливі умови для недопущення насилля. Це проявляється в обмеженні прагнення до влади сторін військово-політичного конфлікту з метою створення сприятливих умов для ненасильницьких способів досягнення миру.

Зазначене дослідження виявило, що неозброєні або легко озброєні

місії з обмеженими мандатами практично не мають ефекту для підтримання миру. Натомість багатовимірні місії або місії з примусу є значно ефективнішими для миротворчого процесу. Особливо це стосується роботи місій тоді, коли конфлікт ще триває. Автори дослідження наводять думки інших вчених, які вважають, що обмежений мандат місії не тільки не сприяє миротворчому процесу, але й може навіть збільшити рівень агресії, наприклад, щодо цивільного населення[2].

Автори зазначають, що досвід вирішення конфліктів у Хорватії, Ліберії, Боснії та Герцеговині, Косово й Анголі підтверджує, що для ефективного моніторингу виконання плану врегулювання конфліктної ситуації місія повинна мати виконавчі повноваження та військовий компонент, тобто здатність погрожувати силою членам незаконних збройних формувань, які не бажають складати зброю (наприклад, місія UNTAES в Хорватії, місія ECOMOG в Ліберії, місія UNFICYP в Республіці Кіпр, місія IFOR/SFOR у Боснії), а також доступ до усієї території та інфраструктурних об'єктів країни, включно зі військовими об'єктами. У всіх зазначених випадках цивільна моніторингова місія працювала паралельно й у тісній кооперації з військовою миротворчою.

За останні роки Рада Безпеки ООН частіше за все видавала мандати на проведення наступних моделей операцій з підтримання миру:

- ОПМ, спрямовані на створення безпечного середовища для доставки продовольства та гуманітарної допомоги;
- ОПМ для підтримання гуманітарного доступу;
- ОПМ з метою запобігання актам геноциду та приведення до відповідальності винуватців;
- ОПМ, що здійснюють моніторинг дотримання прав людини та нагляд за проведенням виборів;
- ОПМ для створення зон безпеки та нагляду за їх дотриманням;
- ОПМ для захисту прав людини.

Порівняно новим видом ОПМ є електоральні місії. Вони можуть бути як самостійними операціями, так і складовою більш масштабних операцій з постконфліктного врегулювання.

Рішення Ради Безпеки ООН приймаються 9 голосами із 15, причому кожен із постійних членів має право абсолютного вето.

Натомість у практиці діяльності Організації Об'єднаних Націй існують механізми, які дозволяють подолати право вето. Так, у випадку, коли одна із держав-членів Ради Безпеки, що проголосувала проти введення миротворчого контингенту, офіційно визнається стороною конфлікту, рішення про застосування миротворчої місії може прийняти Генеральна Асамблея ООН. Для відповідного рішення необхідне позитивне голосування 2/3 держав-учасниць, причому жодна із країн не має права вето. Хоча Генеральна Асамблея не приймає політичних рішень із питань початку або завершення операцій ООН із підтримання миру, вона відіграє

ключову роль у фінансуванні миротворчої діяльності та здійснює контроль над нею за посередництвом Спеціального комітету з операцій із підтримання миру.

Іншим механізмом подолання застосованого державою-членом Радбезу право вето, є Резолюція 377 Генеральної Асамблеї від 3 листопада 1950 р. «Єдність на користь миру». Вона передбачає право Генеральної Асамблеї розглядати питання у випадку, якщо через розбіжність поглядів постійних членів Рада Безпеки не в змозі виконати свої обов'язки, однак є обґрунтовані підстави вбачати загрозу миру, порушення миру або акт агресії. Проте за всю історію миротворчої діяльності ООН посилення на цю резолюцію було зроблено лише у 1956 р. для створення перших надзвичайних збройних сил ООН на Близькому Сході.

Для прийняття рішення про розгортання нової операції з підтримання миру Організація Об'єднаних Націй проходить обов'язкові процедурні стадії.

1. Початкові консультації.

Проводиться серія консультацій з усіма зацікавленими сторонами (держави-учасники конфлікту; держави-учасники можливого спецконтингенту «блакитних шоломів»; міжнародні організації) для вибору найбільш ефективних заходів реагування. За дорученням Генерального секретаря ООН Секретаріатом готується спеціальний звіт про стратегічну оцінку всіх можливих варіантів участі ООН.

2. Технічна оцінка на місцях.

Для підготовки вищезазначеного звіту Генерального секретаря Секретаріат, як правило, направляє місію технічної оцінки в країну або на територію, де передбачається розгортання операції ООН. На підставі висновків і рекомендацій, зроблених місією Генсек ООН готує доповідь для Ради Безпеки, де представляє можливі варіанти для розгортання миротворчої операції з урахуванням її масштабів, ресурсів і рівня необхідного фінансування.

3. Резолюція Ради Безпеки.

Якщо Рада Безпеки приходить до висновку, що розгортання миротворчої операції ООН є найбільш адекватним заходом із підтримання миру, вона офіційно санкціонує її проведення, приймаючи відповідну резолюцію. У ній визначаються мандат і масштаби операції, детально викладаються завдання, які повинні бути виконані. Після прийняття резолюції Радбезу бюджет і ресурси операції затверджує Генеральна Асамблея.

4. Призначення старших посадових осіб.

Генеральний секретар ООН, як правило, призначає главу місії (Спеціальний представник) для керівництва операцією з підтримання миру, а також командувача силами миротворчої операції, комісара поліції і старший цивільний персонал.

5. Планування операції.

Відбувається створення у Центральних установах спільної робочої

групи або комплексної цільової групи місії за участю всіх відповідних департаментів, фондів і програм ООН.

6. Розгортання операції.

Операція починається із висунення передової групи для організації штаб-квартири місії і поступово розширюється, охоплюючи всі компоненти і регіони, передбачені мандатом ООН. Розгортання операції здійснюється в максимально стислі терміни з урахуванням умов безпеки і політичної ситуації на місцях.

7. Набір персонального складу миротворців.

Оскільки ООН не має власних збройних сил і поліцейських формувань, необхідний для кожної операції персонал на прохання ООН надають держави-члени. Миротворці носять військову форму своїх країн, і про їх належність до миротворчого контингенту ООН свідчать лише блакитний шолом або берет і розпізнавальний значок. Набір цивільного персоналу операцій з підтримки миру здійснює Секретаріат ООН.

8. Підготовка доповідей для Ради Безпеки.

Цей етап починається вже після розгортання нової миротворчої операції і триває до тих пір, поки існує обґрунтована необхідність застосування миротворчих сил ООН. Генеральний секретар регулярно звітує про виконання мандата миротворчої місії перед Радою Безпеки, яка оновлює і коригує мандат місії до її завершення або закриття.

Більшість операцій з підтримання миру ООН тривають довгий час. За останні 15 років найкоротшими миротворчими місіями ООН були ОПМ у Бурунді (2 роки) і у Східному Тиморі (3 роки). Експерти пов'язують це із надскладними завданнями, що стоять перед миротворцями, та постійною активізацією різних конфліктогенних факторів у світі. За всю історію миротворчої діяльності ООН із 71 операції 56 були розпочаті після 1988 р.

Однак варто пам'ятати, що не завжди присутність місії ООН із підтримання миру забезпечує досягнення поставленої мети. Інколи миротворчі операції закінчуються чи призупиняються, але завдання ОПМ так і не виконано. Дехто із експертів вважає, що участь «блакитних шоломів» може спричинити певне заморожування і затягування конфлікту.

На жаль, існують приклади, коли деякі із миротворчих операцій ООН не тільки не змогли завадити розвитку конфліктної ситуації, але й самі миротворці були втягнуті у протистояння, що не просто завадило врегулюванню, але й поставило під сумнів авторитет цього міжнародного методу мирного врегулювання. Так, під час миротворчої операції ООН у східно-африканській державі Сомалі (1992 – 1995 рр.) «блакитні шоломи» були втягнуті у бойові дії як одна зі сторін конфлікту. На другому етапі проведення ОПМ у 1993 р. після серії збройних нападів на підрозділи ООН загинуло близько 25 миротворців пакистанського контингенту. У відповідь на це

американські «сили швидкого реагування» провели ряд військових акцій, що призвело до жертв серед цивільного населення. Загалом у 1993-1995 рр. загинуло близько 150 миротворців, стали відомі факти насильства проти мирних громадян Сомалі з боку солдат із декількох контингентів ООН. Операція завдала значної шкоди престижу ООН, а у США з'явилося поняття «синдром Сомалі», яка означала неприйняття громадськістю будь-яких людських втрат у малих військових операціях.

Ще одним прикритим і невдалим досвідом участі миротворців у врегулюванні конфліктної ситуації стали події на європейському континенті. Мандат миротворців ООН у Боснії після початку бойових дій у країні поширився на всю територію країни тільки у грудні 1995 р., а до цього включав у себе кілька зон безпеки. До них належала й Сребрениця – боснійський анклав, який до цього перебував у облозі сербів. Саме статус «зони безпеки» дозволяв боснійським загонам ховатися в ньому після вилазок на навколишні сербські села. У липні 1995 р. серби почали штурмувати Сребреницю, а голландський батальйон миротворців, який охороняв місто, залишив його через загрозу життю солдатів, після чого в місті та за його межами серби вбили близько 7 тисяч боснійців.

Проте, абсолютна більшість із запроваджених Організацією Об'єднаних Націй операцій з підтримання миру мали позитивні наслідки і досягли своєї мети. На сьогодні у світі розгорнуто 15 миротворчих місій ООН, частина з яких має вже власну історію. Так, вже згадувана вище перша миротворча місія ООН у районі арабо-ізраїльського конфлікту триває вже 70 років, з 1948 р. З 1949 р. з часів першої Індо-Пакистанської війни дотепер у цих державах працює група військових спостерігачів ООН. З 1964 р. виконує свої функції військова місія ООН на Кіпрі, з 1974 р. розгорнуті сили ООН зі спостереження за роз'єднанням у зоні сирійсько-ізраїльського конфлікту, з 1978 р. – тимчасові сили ООН у Лівані, з 1991 р. – місія ООН з проведення референдуму у Західній Сахарі, з 1999 р. – місія ООН зі справ тимчасової адміністрації у Косово, з 2003 р. – місія у Ліберії, з 2004 р. – операція у Кот-д'Івуарі, з 2004 р. – місія зі стабілізації у Гаїті, з 2007 р. – змішана місія Африканського союзу та ООН у Дарфурі, з 2010 р. – місія ООН зі стабілізації у Конго, з 2011 р. – тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Абьєє та місія ООН у Судані, з 2013 р. – багатопрофільна комплексна місія ООН зі стабілізації у Малі, з 2014 р. – багатопрофільна комплексна місія ООН зі стабілізації у Центральноафриканській Республіці.

На сьогодні у миротворчих операціях ООН беруть участь представники 124 держав світу. Кількість країн та учасників миротворчого контингенту постійно коливається залежно від триваючих миротворчих операцій та мандатів.

До «десятки» найактивніших країн, з яких формується персональний склад миротворців, за відомостями офіційної сторінки ОПМ ООН

станом на 30 квітня 2018 р. входять Ефіопія (8 379), Бангладеш (6 992), Індія (6 693), Руанда (6 578), Пакистан (5 963), Непал (5 522), Єгипет (3 170), Індонезія (2 694), Танзанія (2 681) і Гана (2 645). Частковим поясненням ситуації, коли до списку держав, котрі постійно знаходяться на перших місцях у рейтингу країн, які надають найбільшу кількість персонального складу миротворців, вважається те, що основні контрибутори часто використовують операції ООН із підтримання миру як одну з форм навчання і підготовки особового складу та додаткових грошових надходжень.

Отже, підсумовуючи розгляд нормативно-правового регулювання ОПМ, цілей, форм і змісту миротворчих операцій ООН, варто зазначити, що за своїм характером міжнародні миротворчі місії є військово-політичними діями з можливим, але не обов'язковим використанням військового контингенту щодо забезпечення виконання комплексу різноманітних завдань. Прийняття рішення про розгортання нової ОПМ базується на ґрунтовному аналізі попередніх миротворчих місій і підборі найбільш адекватних засобів вирішення конкретної конфліктної ситуації з урахуванням політичних, економічних, соціальних обставин і умов регіону чи держави. Але дуже важливою умовою успішності миротворчої місії ООН, як і будь-якої іншої міжнародної чи регіональної організації (ОБСЄ, НАТО, Африканський союз тощо), є легалізація права міжнародної спільноти на проведення такого способу мирного врегулювання, яка спирається на згоду усіх сторін військового конфлікту і чітке дотримання вимог міжнародного права

Тема 11.Регіональні організації з питань міжнародної безпеки.

Як відомо, ООН об'єднує низку регіональних систем колективної безпеки, створення яких передбачене у гл. VIII Статуту ООН. Так, у п. 1 ст. 52 зазначено: "Цей Статут жодною мірою не перешкоджає існуванню регіональних угод чи органів для вирішення таких спорів, які відносяться до підтримання міжнародного миру та безпеки, які підходять для регіональних дій, за умови, що такі угоди чи органи і їх діяльність сумісні з цілями та принципами Організації". Стаття 53 дозволяє Раді Безпеки використовувати такі органи чи угоди для здійснення примусових заходів та забороняє здійснення таких заходів без відповідного уповноваження. А у ст. 54 закріплюється обов'язок інформувати про заплановані або здійснені з метою підтримання міжнародного миру та безпеки дії.

Стаття 53 допускає створення відповідних регіональних органів та укладення регіональних угод. У міжнародно-правовій літературі ці терміни досить часто використовують як синоніми, або ж для їх позначення послуговуються єдиним терміном "регіональні організації". Разом з тим ототожнювати їх не варто, оскільки під терміном "угоди" у Статуті мають на увазі міжнародні договори, а

термін "органи" використовують для позначення регіональних організацій.

Регіональну угоду потрібно розглядати як багатосторонній міжнародний договір, учасниками якого є держави певного географічного регіону. Основною ціллю таких угод є забезпечення співробітництва сторін у тій чи іншій сфері в певному географічному регіоні. Укладення таких угод зачіпає спільні інтереси держав, котрі зумовлені географічним положенням та іншими регіональними факторами та інтересами, через те такі угоди не стосуються держав, які розміщені за межами цього регіону.

Регіональні угоди та регіональні органи мають спільні ознаки, які передусім пов'язані з географічною близькістю та спільними інтересами держав, що до них входять. Відмінність проявляється у ступені інтегрованості систем. Іншими словами, регіональні угоди є більш простою формою взаємодії держав, для якої властивий менш високий рівень упорядкованості та організації порівняно з МО. Проте міжнародні договори часто можуть ставати статутами МО, а звичайні "регіональні угоди" можуть трансформуватись у "регіональні органи" в сенсі Статуту ООН, а тому межа між ними не є непорушною. Водночас варто зауважити, що термін "регіональні" не обов'язково означає виключно приналежність до певного регіону в географічному значенні, хоча й географічна близькість розташування має вирішальне значення, і до регіональних організацій, як правило, входять усі або більшість держав певного географічного регіону. Потрібно також враховувати політичну, культурну, історичну та мовну спорідненість країн. Яскравим підтвердженням може слугувати членство Канади та США в ОБСЄ. Тому досить влучним у цьому контексті є використаний професором В. Буткевичем термін "політико-географічний регіон".

В окремих випадках для членства у регіональній організації вирішальне значення можуть мати й інші чинники. Так, ст. 4 Пакту ЛАД передбачає, що для набуття членства в Організації держава повинна бути "арабською". Зважаючи на це, членство в цій Організації для Ізраїлю було б практично неможливим, незважаючи на те, що, як і більшість держав-членів, ця країна належить до регіону Близького Сходу.

Аналізуючи співвідношення змісту поняття "регіон" в юридичному та політичному значенні, варто наголосити, що поняття "міжнародно-правовий регіон" є вужчим, ніж поняття "політичний регіон", оскільки сфера міжнародних відносин та політичної взаємодії держав є ширшою, ніж сфера міжнародно-правового регулювання. Межі міжнародно-правового регіону визначаються відповідною регіональною угодою чи установчим актом регіональної організації з урахуванням сукупності проблем, інтересів та цілей держав-учасниць, політичних, історичних, економічних, культурних та інших зв'язків між ними.

Суттєвою вимогою до регіональних організацій колективної безпеки є відповідність їх установчих документів та діяльності принципам та цілям Статуту ООН, закріплення в їх установчих документах заборони застосування сили та погрози силою, а також наявність орієнтованого всередину механізму мирного вирішення спорів. Таким чином, регіональні органи є своєрідними допоміжними органами ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки. Важливим є також питання про співвідношення компетенції універсальної системи колективної безпеки та регіональних систем, якими виступають регіональні організації колективної безпеки. Для того, щоб дати на нього відповідь, потрібно звернутись до гл. VIII Статуту ООН, яка передбачає створення таких організацій та водночас ставить певні рамки щодо їх діяльності.

Так, ст. 54 передбачає, що будь-яка організація, до компетенції якої входить підтримання міжнародного миру та безпеки на регіональному рівні, зобов'язана інформувати РБ ООН про заходи, які здійснюють або планують здійснити з метою підтримання міжнародного миру та безпеки. Пункт 1 ст. 53 передбачає можливість здійснення регіональними організаціями примусових заходів на підставі уповноваження РБ ООН. У цій статті наголошується, що жодні примусові заходи не можуть здійснюватись відповідно до цих регіональних угод чи органів без відповідних повноважень Ради Безпеки. Водночас варто зазначити, що діяльність таких організацій повинне узгоджуватись з цілями та принципами Статуту ООН.

Термін "примусові заходи", який використовується у ст. 53, позначає широкий спектр санкцій - від економічних та політичних до воєнних, які можуть застосовуватись на підставі статуту ООН. Регіональні організації можуть уповноважуватись на здійснення примусових заходів Радою Безпеки при виникненні ситуацій, пов'язаних із загрозою чи порушенням міжнародного чи регіонального миру або акту агресії. У виняткових випадках таке уповноваження може здійснюватись Радою Безпеки також і безпосередньо після їх здійснення, тобто мати характер "post ex facto". У такому випадку послаблюються можливості контролю Ради Безпеки над регіональними організаціями та відкривається шлях для зловживань, а тому цей інструмент у принципі може використовуватись лише у виняткових випадках. Потрібно також мати на увазі, що пропозицію на конференції у Сан-Франциско, якою передбачалось звільнення регіональних організацій від необхідності отримання повноваження РБ ООН, було відхилено. Зважаючи на це, можна зазначити, що мандат Ради Безпеки має бути попереднім та містити чітке уповноваження на здійснення примусових заходів. Разом з тим, вказуючи на неефективність універсальної системи колективної безпеки, дедалі більше юристів пропонують надати регіональним

організаціям право здійснювати примусові заходи самостійно без уповноваження РБ ООН.

У міжнародно-правовій літературі існує одностайність щодо визнання окремих міждержавних об'єднань регіональними організаціями колективної безпеки. Здебільшого такий характер мають регіональні організації загальної компетенції: ОАД, АС, ЛАД та СНД. Крім цього, ГА ООН у своїх резолюціях також наголошувала на ролі таких організацій, як ОБСЄ та ЄСЗД (Європейська служба зовнішньої діяльності). Великі шанси перетворитись на таку організацію має також Південноамериканський Союз, договір про створення якого було підписано 23 травня 2008 р. Стосовно інших МО існують різні думки.

Тема 12. НАТО та ОБСЄ – провідні організації з підтримки міжнародної безпеки.

НАТО заснована Північноатлантичним договором, який був підписаний 4 квітня 1949 р. і набрав чинності 24 серпня 1949 р. На сьогодні членами НАТО є 19 держав.

Основною метою НАТО є забезпечення стабільності та добробуту в Північноатлантичному регіоні. Відповідно до ст. 5 Північноатлантичного договору члени організації розглядають збройний напад на одного або декількох із них у Європі або Північній Америці як напад на всіх учасників договору. Якщо такий збройний напад відбудеться, кожний член організації в порядку здійснення права на індивідуальну або колективну самооборону, визнаного ст. 51 Статуту ООН, прийняв на себе зобов'язання надати стороні або сторонам, що зазнали нападу, таку допомогу, яку визнає необхідною, включаючи застосування збройної сили. НАТО має сповістити Раду Безпеки ООН про будь-який збройний напад і про всі заходи, вжиті внаслідок нього. Такі заходи мають бути припинені після дій Ради Безпеки, необхідних для відновлення та підтримання миру.

Держави — члени НАТО зобов'язалися утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування будь-яким способом, несумісним із цілями ООН, вирішувати всі свої спори мирними засобами, сприяти подальшому розвитку мирних і дружніх відносин між народами. У зв'язку з корінними змінами в Європі та розпуском Організації Варшавського Договору на початку 90-х років НАТО заявило про нову концепцію свого стратегічного розвитку (Лондонська декларація “Північноатлантичний альянс у процесі змін” від 6 липня 1990 р.) включаючи пропозиції щодо розвитку співробітництва з державами Центральної та Східної Європи з широкого спектра політичних і військових питань. 7–8 листопада 1991 р. головами держав і урядів, що брали участь у сесії Ради НАТО в Римі, були прийняті Нова стратегічна концепція Альянсу та Римська декларація про мир і співробітництво. У Заяві

Ради НАТО, зробленій у Брюсселі в 1994 р., було оголошено про початок програми “Партнерство в ім’я миру”.

Органи НАТО. Для реалізації цілей НАТО створена складна політична та військова структура.

Вищим політичним і військовим органом є Північноатлантична рада. Її компетенція ґрунтована безпосередньо на статуті організації (ст. 9). Рада збирається на різних рівнях: голів держав і урядів, міністрів закордонних справ, постійних представників у ранзі послів. В останньому випадку вона називається Постійною радою. У рамках Ради проводяться консультації та приймаються рішення з усіх питань діяльності організації. Збори Постійної ради проводяться не менше одного разу на тиждень. Рада приймає рішення, що можуть носити політичний і юридичний характер. У першому разі Рада приймає декларації та комюніке, у яких проголошує та пояснює пріоритети політики Альянсу державам, які не є членами цієї організації. Рішення юридичного характеру адресовані державам-членам і можуть стосуватися різних аспектів діяльності організації.

Комітет оборонного планування зазвичай збирається на рівні постійних представників держав-членів (крім Франції) та не менше двох разів на рік на рівні міністрів оборони. У межах сфери своєї діяльності має ті самі повноваження, що й Рада. Група ядерного планування збирається на рівні постійних представників і міністрів оборони. Розглядає будь-які питання, що стосуються політики Альянсу у відношенні ядерної зброї. Військовий комітет – головний військовий орган, що складається з начальників генеральних штабів усіх держав-членів. Він розробляє основні напрями військової політики та стратегії Альянсу. Міжнародний військовий штаб складається з військового персоналу держав-членів, направлено до Штаб-квартири НАТО для роботи в міжнародній якості задля досягнення загальних цілей Альянсу. Штаб проводить дослідження та розробляє плани та рекомендації з військових питань. Генеральний секретар призначається Радою, що засідає на рівні голів держав і урядів і є основною адміністративною особою. Відповідає за сприяння і вироблення рішень в Альянсі. Може пропонувати теми для обговорення та виносити на розгляд власні проекти рішень різних питань порядку денного. Від імені Альянсу робить заяви у пресі. Керує роботою персоналу.

ОБСЄ є регіональною міжнародною міжурядовою організацією, що формується. З погляду міжнародного права ОБСЄ на сьогодні є політичним утворенням, оскільки її ус-тановчі документи є не міжнародно-правовими, а політич-ними угодами¹.

Основні цілі ОБСЄ – створення умов для проведення кон-сультацій, прийняття рішень зі співробітництва держав-учасниць у Європі; зміцнення добросусідських відносин, за-охочення укладання двосторонніх, регіональних і загальноє-вропейських угод між державами-учасницями; сприяння широкому застосуванню своїх

принципів і розвитку свого потенціалу у сфері діяльності з вирішення конфліктів, регулювання криз, підтримання миру та подолання наслідків конфліктів; підвищення безпеки та стабільності шляхом контролю над озброєнням, роззброєння та зміцнення довіри та безпеки на всьому просторі ОБСЄ і на рівні окремих регіонів; захист прав людини й основних свобод; поглиблення співробітництва між державами-учасниками з метою налагодження міцної ринкової економіки у всіх країнах регіону ОБСЄ.

Організаційна структура ОБСЄ. Вищим органом ОБСЄ є Нарада голів держав і урядів. Вона скликається раз на два роки, встановлює пріоритети та надає орієнтири на вищому політичному рівні. Кожній Нараді голів держав і урядів передують Конференції з огляду. Рада міністрів є центральним директивним та керівним органом. Збирається на рівні міністрів закордонних справ не менше одного разу на рік. Керівна рада в період між зустрічами Ради міністрів відповідає за загальний огляд, управління та координацію діяльності Організації; обговорює та формулює керівні принципи політичного та загального бюджетного характеру. Складається із представників держав-учасниць на рівні директорів політичних департаментів або на відповідному їй рівні. Також збирається в якості Економічного

форуму. Постійна рада – основний постійно діючий орган, створений для надання політичних консультацій і прийняття точних рішень. Він також може скликатися при виникненні надзвичайних обставин. До його складу входять постійні представники держав-учасниць. Парламентська асамблея «складається із представників парламентів країн, що підписали Гельсінський Заключний акт 1975 р. і Паризьку хартію 1990 р. та беруть участь у Нараді з безпеки та співробітництва в Європі»

Загальне керівництво оперативною діяльністю Організації здійснюється Діючим Головою. Як правило, цей пост обіймає міністр закордонних справ держави, у якій проходило останнє засідання Ради міністрів. Термін повноважень Діючого Голови зазвичай складає один календарний рік. Генеральний Секретар – головна адміністративна особа. Він надає підтримку Діючому Голові, керує роботою Секретаріату.

Бюро з демократичних інститутів і прав людини (знаходиться у Варшаві) сприяє обміну інформацією та розширенню співробітництва держав-учасниць у сфері людського виміру та становлення демократичних інститутів, контролює виконання зобов'язань у сфері людського виміру.

Верховний комісар у справах національних меншин забезпечує попередження та негайне реагування на напружені ситуації, пов'язані із захистом прав національних меншин.

Форум із безпеки та співробітництва в Європі створений як постійно діючий орган для надання регулярних консультацій щодо контролю

над озброєнням, роззброєнням і активізації співробітництва з питань, пов'язаних із безпекою.

1 Установчими документами ОБСЄ є: Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р.; Паризька Хартія для Нової Європи від 21 листопада 1990 р. і Додатковий документ про здійснення визначених положень, що містяться в Паризькій хартії для Нової Європи; Празький документ про подальший розвиток інститутів і структур НБСЄ від 30/31 січня 1992 р.; Гельсінські рішення від 10 липня 1992 р.; Декларація Будапештської зустрічі на вищому рівні та Будапештські рішення від 6 грудня 1994 р.

Тема 13.Регіональні організації Європи в миротворчій діяльності.

До 1990 р. Нарада з безпеки і співробітництва в Європі сприяло головним чином пом'якшення конфронтації між Сходом і Заходом і підвищенню рівня людського виміру. У випадку конфліктної ситуації передбачався скликання протягом 48 годин зустрічі НБСЄ для обговорення такої ситуації, щоб спонукати конфліктуючі сторони проявити стриманість. Із закінченням «холодної війни» постало питання про перетворення НБСЄ в регіональну організацію європейської безпеки і про створення механізмів і визначення процедур щодо запобігання та врегулювання конфліктних ситуацій. У прим'ятому в 1992 р. в Гельсінкі пакеті рішень було передбачено створення антикризових механізмів НБСЄ, включаючи операції з підтримки миру. Було визначено, що на першій стадії врегулювання кризових ситуацій використовуються мирні засоби вирішення міжнародних суперечок, місії але встановленню фактів і місії спеціальних доповідачів. У разі розростання конфлікту може бути прийнято рішення про проведення операції з підтримання миру.

НБСЄ схвалив наступні три принципи проведення таких операцій:

не повинні передбачатися примусові дії;

вони повинні проводитися неупереджено;

вони проводяться з попередньої згоди безпосередньо зацікавлених сторін.

При цьому була досягнута угода, що рішення про проведення операцій повинно прийматися тільки у випадку, якщо зацікавлені сторони висловлять ефективну добру волю, співпрацюючи з НБСЄ і беручи участь у процесі мирного врегулювання. У Гельсінському документі 1992 дане положення викладено гранично чітко: будь-яка операція з підтримання миру повинна розглядатися як безумовне обмежений за часом доповнення до процесу мирного врегулювання і ні в якому разі не як заміна такого врегулювання. Операції можуть проводитися в ході як внутрішніх, так і міждержавних конфліктів у межах геополітичної відповідальності НБСЄ. З проханням про їх проведення можуть звернутися одна або більше держав-учасниць

НБСЄ. Рішення (на основі консенсусу) приймається Радою міністрів або чинним в якості його агента Керівним радою. Операції можуть проводитися у форматі груп військових спостерігачів або сил з підтримки миру. В якості передумови для направлення в зону конфлікту будь-яких контингентів НБСЄ передбачаються три конкретних умови: ефективне припинення вогню; письмова угода між НБСЄ та причетними сторонами; надання сторонами гарантій безпеки бере участь персоналу.

Передбачається, що операції НБСЄ проводяться з належним урахуванням ролі ООН. Зокрема, Гельсінські рішення 1992 закріплено положення про те, що Голова НБСЄ в повному обсязі інформує Раду Безпеки ООН про операції. Передбачено також, що основними завданнями операцій НБСЄ з підтримання миру будуть контроль за припиненням вогню, спостереження за виведенням військ, надання підтримки у збереженні законності і порядку, надання гуманітарної допомоги тощо. Вони не передбачають примусу. Загальний політичний контроль за операцією з підтримання миру і керівництво нею здійснює Керівний рада. При необхідності можна скористатися допомогою Постійної ради та Центру із запобігання конфліктам. Будь-яка держава-учасниця НБСЄ має право на участь в операціях з підтримання миру, якщо таке не буде відкинуто однієї із зацікавлених сторін.

При проведенні операцій з підтримання миру НБСЄ може користуватися ресурсами та досвідом таких організацій, як Європейський Союз, НАТО, ЗЄС та СНД. У кожному конкретному випадку НБСЄ приймає рішення про використання допомоги таких організацій. При цьому НБСЄ продовжуватиме керувати операцією, і будь-яка держава НБСЄ може взяти в ній участь, навіть якщо воно не є членом організації, до якої адресовано прохання про допомогу. Однак у практичній діяльності НБСЄ / ОБСЄ операції з підтримання миру поки не використовувалися. Головний акцент зроблено на роботу місій та інші види діяльності на місцях.

Місії НБСЄ / ОБСЄ. Створення місій НБСЄ було передбачено в рішеннях Гельсінкі II як один із засобів превентивної дипломатії. Превентивна дипломатія передбачає різні дії, які мають на меті ще до початку конфлікту забезпечити раннє попередження про його назрівання, запобігти його ескалації і забезпечити контроль за його розвитком. Однак практика показала, що місії можуть ефективно використовуватися і в процесі врегулювання конфлікту, і в постконфліктному відновленні.

В рамках НБСЄ / ОБСЄ було створено близько 20 місій, які прямували головним чином на території колишніх республік СРСР - Вірменію, Білорусію, Грузію, Казахстан, Киргизію, Латвію, Молдавію, Росію, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан і на територію колишньої Союзної Республіки Югославія - Боснію і Герцеговину, Хорватію, колишню Югославську Республіку

Македонія, Косово, а також в Албанію. Їх мандати вироблялися з урахуванням конкретної ситуації на місцях і передбачали встановлення тісних контактів з представниками на місцях і подальше зміцнення діалогу, розпочатого між залученими в конфлікт сторонами. Рішення про розгортання місії приймається Постійним радою на строк від шести місяців до року з можливістю його продовження. Чисельність місії коливається від трьох чоловік (Україна) і вище. Найбільшу чисельність має Місія ОБСЄ в Косово (700 міжнародних співробітників і 1400 осіб місцевого персоналу). Глава місії призначається діючим Головою ОБСЄ з громадян країн-членів ОБСЄ. Персонал місій також укомплектовується з громадян держав-членів ОБСЄ. Секретаріат ОБСЄ є головним інститутом, відповідальним за забезпечення місій людськими ресурсами. Після прийняття Постійним радою рішення про розгортання місії держави-члени ОБСЄ направляють до Секретаріату через свої представництва кандидатури осіб, що володіють необхідною кваліфікацією, для роботи в місії на умовах прикомандирування. Секретаріат розглядає подані кандидатури на конкретні посади. При цьому він виходить з необхідності забезпечити високий професійний рівень, певне співвідношення між представниками різних національностей, а також чоловіками і жінками. 95% всіх співробітників місій ОБСЄ працюють на умовах прикомандирування. Звичайна тривалість відрядження становить шість місяців з можливим продовженням на нові шестимісячні терміни. Всі нові співробітники місії перед їх відправкою на місце проходять відповідну підготовку.

У Хартії європейської безпеки, прийнятої на Стамбульській зустрічі на вищому рівні, були передбачені заходи, спрямовані на підвищення здатності Організації швидше діяти в умовах кризових ситуацій. Так, було прийнято рішення про створення груп оперативної експертної підтримки та співробітництва (реактив). Ця програма, до реалізації якої ОБСЄ приступила з 2001 р., стверджує нові стандарти швидкого найму висококваліфікованих співробітників та їх направлення на роботу у вже наявні та майбутні структури на місцях.

У вересні 2000 р. в рамках Центру з запобігання конфліктів відкрився передбачений Хартією європейської безпеки Операційний центр. Головне його завдання - забезпечувати планування майбутніх місій та операцій на місцях, а також виявляти потенційні кризові області. Через Операційний центр

ОБСЄ зможе систематично використовувати обширний досвід, який вже накопичено в рамках Організації.

Основні інструменти ОБСЄ з управління кризами - місії ОБСЄ зі збору фактів і місії доповідачів та довготривалі місії ОБСЄ. Місії по збору фактів та місії доповідачів - це короткострокові місії, що направляються на місця з метою вивчення обстановки, збору фактів, з'ясування причин нестабільності і можливих рекомендацій щодо її усунення. Довготривалі місії - це головні механізми ОБСЄ,

діяльність яких спрямована на врегулювання або запобігання конфліктів у зоні відповідальності ОБСЄ, захист національних меншин, вирішення проблем прав людини або проблем політичних реформ в широкому сенсі. ОБСЄ використовувала такі місії як на території колишньої Югославії, так і на території колишнього СРСР. Розпад Федеративної Республіки Югославії в 1991 р. розвивався трагічно, призвів до серйозного збройного конфлікту між частинами розпалася країни, ускладненого міжетнічними та релігійними протиріччями. ОБСЄ почала займатися проблемами Югославії на ранній стадії виникнення кризової ситуації. 3 грудня 1991 р. Місія доповідачів вивчали там становище з правами людини. Вони звертали увагу на напружену обстановку в Косово. Косово стало тим районом, де була розгорнута перша довгострокова місія НБСЄ. Рішення було прийнято Керівним радою (КСДЛ) в серпні 1992 р. Місія приступила до роботи 8 вересня 1992 В її завдання входили: налагодження діалогу між національними меншинами та владою, збір інформації про порушення прав людини, розробка пропозицій щодо вирішення проблем національних меншин. Її склад не перевищував 20 співробітників. Місії НБСЄ в Косово не вдалося реалізувати всі свої завдання, так як уряд СРЮ відмовилося продовжити термін її перебування після червня 1993

Друга місія ОБСЄ в Косово - Місія з перевірки в Косово (МПК) була розгорнута з жовтня 1998 р. до березня 1999 р. для перевірки й контролю відповідно до резолюцій Ради Безпеки ООН 1160 і 1199 за припиненням вогню, пересуванням сил, дотриманням прав і свобод людини, демократичними перетвореннями. Місія була виведена 19 березня 1999 у зв'язку з початком бомбардувань території СРЮ натовської авіацією. Вона була розміщена на території колишньої Югославської Республіки Македонії (КЮРМ) і займалася наданням допомоги біженцям з Косова до Албанії та КЮРМ.

Третя місія ОБСЄ була створена рішенням Постійної ради ОБСЄ від 1 липня 1999 з посиленням на резолюцію Ради Безпеки ООН 1244 від 10 червня 1999 р. У цій резолюції було визначено, що нова місія ОБСЄ в Косово буде являти собою окремий компонент у складі Місії ООН в Косово (МООНК) і гратиме ключову роль в питаннях, пов'язаних з інституційним будівництвом, зміцненням демократії та затвердженям прав людини. В її конкретні завдання входять: підготовка кадрів для поліцейської служби, судових органів, цивільної адміністрації в Косово; демократизація та здійснення управління, включаючи розвиток громадянського суспільства і неурядових організацій; організація виборів і контроль за їх проведенням, моніторинг та захист прав людини.

Місія ОБСЄ в Косово діє в тісному контакті зі структурами ООН - Верховним комісаром ООН з прав біженців, Верховним комісаром ООН з прав людини, Радою Європи, Європейським Союзом, Силами для Косова (КФОР).

З вересня 1992 розгорнута місія ОБСЄ в Скоп'є (КЮРМ), яка мала спільно з блакитними касками ООН і спостерігачами Європейського Союзу запобігти поширенню військових дій в Македонію. Вона виконує також звичайні для місії ОБСЄ завдання: сприяє встановленню контактів між керівництвом Македонії та політичними групами, займається національними меншинами, правами людини, бере участь у спостереженні за парламентськими і президентськими виборами. По складу Місія ОБСЄ в Скоп'є невелика (вісім співробітників).

Місія ОБСЄ для Боснії і Герцеговини була створена рішенням Ради міністрів від 8 грудня 1995 р. у зв'язку із завданнями, визначеними для ОБСЄ Дейтонських угодами. У завдання місії входить забезпечення миру, стабільності і демократії в Боснії і Герцеговині. Місія неодноразово брала участь у контролі за виборами, займається зміцненням громадянського суспільства, правами людини, демократизацією суспільних структур. Чисельність місії - 200 співробітників.

Місія ОБСЄ в Хорватії була заснована рішенням Постійної ради ОБСЄ від 18 квітня 1996. Операція почалася 4 липня 1996. Чисельність місії - 225 осіб. Основні її завдання: сприяння поверненню біженців і переміщених осіб, захист їх прав, а також захист прав національних меншин, сприяння розвитку демократичних інститутів, процесів і механізмів на муніципальному та районному рівнях. Місія ОБСЄ в Хорватії надавала також сприяння діяльності створеної за рішенням ООН Тимчасової адміністрації ООН для Східної Славонії, Баранячі та Західного Срема (ВАООНВС). Після завершення мандата ВАООНВС в січні 1998 р. Місія ОБСЄ стала головним інструментом утвердження в країні міжнародних норм в таких областях, як права людини, права національних меншин, верховенство закону. До Місії ОБСЄ перейшло також виконання поліцейських функцій в районі хорватського Дунаю після припинення 15 жовтня 1998р. мандата Групи ООН з підтримки поліції.

За рішенням Постійної ради ОБСЄ від 27 березня 1997 було створено «Присутність ОБСЄ в Албанії» - посередницька місія ОБСЄ, заснована в зв'язку з народними виступами проти президента країни і уряду. В її завдання входило сприяння діяльності спеціального представника ОБСЄ Франца Враніцкоґо, координація діяльності в країні інших міжнародних організацій, сприяння у вирішенні питань демократизації, діяльності засобів масової інформації, забезпечення прав людини, а також у підготовці та спостереженні за виборами. На місію покладалися й інші завдання, в тому числі контроль за вилученням зброї у населення. Роботі «Присутності ОБСЄ в Албанії» сприяло розгортання в країні з середини квітня 1997 Багатонаціональних сил охорони чисельністю

від 6 до 7 тис. осіб, створених відповідно до мандату Ради Безпеки (резолюція 1101) на основі добровільної участі держав при координуючій ролі Італії. Крім Італії в операції взяли участь Франція, Греція, Туреччина, Іспанія, Румунія, Австрія і Данія. Згідно з мандатом сили повинні охороняти конвої з гуманітарною допомогою.

Посередницька місія ОБСЄ завершилася успішно. За її підтримки були проведені вибори в червні та липні 1997 р., спостереження за якими здійснювала група координаторів, що складалася з представників трьох організацій - ОБСЄ, Європейського Союзу та Ради Європи.

Починаючи вересня 1998 р. ОБСЄ разом з Європейським Союзом в рамках створеної групи «Друзі Албанії» сприяє наданню Албанії фінансової, технічної та інших видів допомоги.

Значна кількість місій та інших видів присутності знаходиться на території колишнього СРСР. Так, місії ОБСЄ діють в Грузії (з грудня 1992 р.), Молдові (з лютого 1993 р.), Естонії (з лютого 1993 р.), Латвії (з грудня 1993 р.), Таджикистані (з грудня 1993 р.), Україні (з 1994 р.). Крім того, створені Бюро зв'язку ОБСЄ з Центральною Азією (з березня 1995 р.), Група сприяння в Чечні (з квітня 1995 р.), Група радників і спостерігачів в Білорусії (з вересня 1997 р.), Центри ОБСЄ в Алма-Аті, Ашхабаді і Бішкеку (з 1998 р.), Бюро ОБСЄ в Єревані (з липня 1998р.), Бюро ОБСЄ в Баку (з листопада 1999 р.).

Основними завданнями всіх перерахованих місій ОБСЄ є питання людського виміру, демократії, законності, інформації населення про права людини та національних меншин, налагодження діалогу і взаєморозуміння між національними громадами. У разі конфліктних ситуацій ОБСЄ бере на себе і інші завдання. Так, діюча з грудня 1992 р. Місія ОБСЄ в Грузії, створена в умовах конфліктів у Південній Осетії та Абхазії, докладає зусиль для сприяння переговорам між конфліктуючими сторонами для досягнення мирного політичного рішення. У грудні 1999 р. рішенням Постійної ради ОБСЄ мандат Місії ОБСЄ в Грузії був розширений. Їй було доручено вести спостереження за кордоном між Грузією і Чеченської республікою. У цьому зв'язку чисельність Місії була збільшена з 17 до 42 осіб.

У рамках ОБСЄ проводився ще один вид місій - місії з підтримки санкцій. Вони були створені в 1992 р. у зв'язку з оголошенням НБСЄ в вересні 1991 р. ембарго на постачання зброї до колишньої Югославії. Місії були розміщені у всіх сусідніх з Сербією і Чорногорією державах: Албанії, Болгарії, Хорватії, Македонії, Румунії, Україні, Угорщині. До їх складу входили в основному митники. Крім здійснення контролю за ембарго на поставки зброї в усі республіки колишньої Югославії місії повинні були стежити за здійсненням економічних санкцій, встановлених Радою Безпеки ООН проти Сербії та Чорногорії. Керівництво місіями здійснював Координатор з санкцій, Бюро якого було розташоване в Брюсселі.

Він спирався також на Центр зв'язку місій підтримки санкцій, фінансований ЄС. Загальне число співробітників, зайнятих у місіях, Бюро та Центрі, становило понад 180 осіб.

Підводячи підсумки, слід підкреслити, що в рамках ОБСЄ накопичений значний досвід створення та проведення місій в умовах тих чи інших кризових ситуацій. В їх завдання входило ініціювання діалогу представників сторін в конфлікті, збір інформації про ситуацію, розробка пропозицій щодо вирішення проблем національних меншин, поширення інформації про права людини, спостереження за виборами. Такі місії здійснювали тісну співпрацю з ООН, Європейським Союзом, Радою Європи, Співдружністю Незалежних Держав та іншими міжнародними організаціями.

Розглядається становлення і розвиток системи колективної безпеки Співдружності Незалежних Держав впродовж періоду 1992 – 1999 років. Проаналізована послідовність створення окремих складових єдиного оборонного простору, визначені фактори впливу на хід формування системи колективної безпеки СНД. Висвітлено процес співробітництва військово-політичного керівництва новостворених держав на початку функціонування СНД, зокрема зовнішньополітичні відносини України та Російської Федерації. Зроблені висновки щодо ефективності розбудови нової регіональної структури безпеки.

Після того, як військово-політичне керівництво України законодавчо обґрунтувало курс на інтеграцію до військово-політичних структур Північноатлантичного альянсу, в українському суспільстві розпочалася активна і тривала дискусія щодо можливого у майбутньому блокового статусу нашої держави або збереження її нейтралітету. Противники вступу до НАТО навіть згодні на те, щоб Україна позбавилася нейтрального статусу, але приєдналася до воєнно – політичного союзу в рамках Співдружності Незалежних Держав – Організації договору колективної безпеки. У зв'язку з цим незаперечний інтерес викликає історичний аналіз воєнно-політичного співробітництва певних країн СНД після розпаду СРСР, вивчення особливостей становлення й розвитку системи колективної безпеки Співдружності

з метою подальшого пошуку обґрунтованих шляхів інтегрування України в систему регіональної колективної безпеки. На наш погляд, відмова України від участі у створенні колективної системи безпеки Співдружності, а потім законодавчо визначений стратегічний курс на членство в Північноатлантичному альянсі й Європейському союзі обумовили практичну відсутність робіт вітчизняних дослідників, які висвітлюють процес становлення й розвитку системи колективної безпеки країн-членів СНД. Наявні поодинокі роботи носять переважно суто політологічний характер, є фрагментарними, а їх фактологічний матеріал лише ілюстративно підтверджує думку авторів. У даній статті автор ставить за мету проаналізувати історію

створення і розвитку системи колективної безпеки країн-членів Співдружності Незалежних Держав з метою формування Україною відповідної стратегії у цій сфері.

8 грудня 1991 року у резиденції уряду Білоруської РСР Віскулі (Біловезька Пуща) керівники Білорусії, Росії та України підписали Біловезьку угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Республіка Білорусь, Російська Федерація і Україна як держави-засновниці СРСР, котрі підписали Союзний договір 1922 року, констатували, що «Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і 384 Наукові записки. Серія “Історичні науки” геополітична реальність припиняє своє існування» [19, с. 4-6]. Угода була відкритою для всіх держав-членів колишнього СРСР, а також для інших держав, що поділяли її цілі і принципи. Країни, які підписали Угоду, проголошували зобов'язання у дотриманні прав і свобод людини незалежно від національної належності, захист і розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійно самобутності національних меншин, які проживали на території держав-підписантів. В Угоді обумовлювалось, що сторони будуть розвивати рівноправне і взаємовигідне співробітництво своїх народів і держав в галузі політики, економіки, науки та в інших галузях. Лідери інших держав – колишніх союзних республік – висунули ідею продовження цього процесу у вигляді нової наради глав суверенних держав, яка відбулась в Алма-Аті 21 грудня 1991 року. На ній були присутні 11 із 15 представників керівництва колишніх союзних республік (держави Балтії вже раніше обрали позицію абсолютно незалежних від союзних процесів суб'єктів, а в Грузії відбувалися драматичні події, пов'язані з усуненням першого президента З. Гамсахурдії). Результатом наради були два документи, першим із яких був Протокол до Угоди про створення СНД, підписаний 8 грудня 1991 року. У ньому 11 держав (Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Україна), як спеціально підкреслювалось, «на рівноправних умовах» в якості сторін, що домовляються, створюють Співдружність Незалежних Держав. «З утворенням СНД, - заявили учасники наради, - Союз Радянських Соціалістичних Республік припиняє своє існування». Крім того, була підписана Алма-Атинська декларація, в якій проголошувалося: «Взаємодія учасників Співдружності буде здійснюватися на принципі рівноправ'я через координаційні інститути, які формуються на паритетній основі...» На початку функціонування СНД основні зусилля військово-політичного керівництва переважної більшості новостворених держав були спрямовані на те, щоб зберегти спільний оборонний простір на території колишнього СРСР і Об'єднані збройні сили на основі Радянської Армії. Протягом 1992 р. у рамках СНД були підписані угоди, які передбачали формування єдиного

оборонного бюджету, встановлювали принципи комплектування Об'єднаних збройних сил, визначали параметри військово-технічного співробітництва. Всі ці документи мали в основному перехідний характер і були спрямовані, в основному, на упорядкований розподіл радянського військового потенціалу. Однак, всупереч бажанню зберегти Об'єднанні збройні сили, практично одночасно у суверенних державах розпочалося формування й розвиток національних збройних сил. Цей процес відбувався стихійно, за державно-територіальним принципом і закладав підвалини для створення різних за складом і рівнем оснащення угруповань військ колись єдиного військового організму. 15 травня 1992 р., під час наради глав держав СНД у Ташкенті, шість країн Співдружності - Казахстан, Росія, Вірменія, Таджикистан, Туркменія та Узбекистан - уклали «Договір про колективну безпеку» (ДКБ). Варто відзначити, що на той час ніяких зовнішніх загроз Співдружності не існувало. Великомасштабні війни та конфлікти були лише гіпотетичними, обережними припущеннями політологів. Необхідність термінової ухвали ДКБ не відстежується навіть у преамбулі самого документу. У перших його рядках відзначається, що держави-учасниці, «керуючись деклараціями про суверенітет Незалежних Держав», «враховуючи створення державами-учасницями власних збройних сил», «обравши узгоджені дії в інтересах гарантування колективної безпеки» і, нарешті, «визначаючи необхідність суворого виконання ухвалених договорів, що стосуються скорочення озброєння, збройних сил і зміцнення довіри», вирішили укласти Договір про колективну безпеку. Але все зазначене не може слугувати підставою щодо створення військового союзу, особливо «необхідність суворого виконання схвалених угод, які стосуються скорочення озброєння, збройних сил». Зміст Договору конкретики теж немає. Зокрема, у ньому йдеться: «... якщо одна із держав-учасниць зазнає агресії з боку будь-якої держави або групи держав, то це буде розглядатися як агресія проти всіх держав-учасниць цього Договору. У випадку здійснення акту агресії проти будь-якої із держав-учасниць всі останні держави-учасниці нададуть їй необхідну допомогу, військову теж, а також підтримають засобами, які вони мають, у порядку здійснення права на колективну оборону відповідно до статті 51 Статуту ООН». Згідно з Договором, створювалася Рада колективної безпеки і координаційний орган діяльності збройних сил держав-учасниць – Головне командування Об'єднаних Збройних Сил Співдружності. Разом з цим життєво важливі питання колективної оборони були не деталізовані. Зокрема, Договір не передбачав такі важливі аспекти колективної безпеки, як, наприклад, розподіл ролей та відповідаль- 386 Наукові записки. Серія «Історичні науки» ності за загальну оборону, мабуть тому, що російському військово-політичному керівництву і так все було зрозуміло. Договір мав діяти

п'ять років з наступним його продовженням. На наш погляд, слід відзначити позицію України під час ташкентської наради та ухвалення Договору про колективну безпеку. На попередніх нарадах глав держав СНД українське військово-політичне керівництво відверто заявило про своє невходження до Об'єднаних Збройних Сил. Саме це обумовило відмову від будь-яких угод, які б зобов'язували Україну фінансувати оборонні проекти колективної безпеки. Представники українського військового відомства однозначно заявили, що Українська держава принципово відкидає можливість входження до будь-якого військового союзу. Крім того, вони оприлюднили факти втручання і тиску з боку Головного командування ОЗС СНД, які заважали продуктивній праці Міністерства оборони України. Отже, ташкентський Договір про колективну безпеку означав утворення нового воєнно-політичного союзу. Безсумнівно, це було результатом прагнення російського військово-політичного керівництва відродити провідну роль «старшого брата» в оборонній сфері СНД. Про це свідчить порівняння військових потужностей членів ДКБ. Так, Туркменістан успадкував угруповання військ Туркменістанського військового округу (ТуркВО),

яке нараховувало 108 тисяч солдатів і офіцерів. В той же час, Білорусі дістався великий спадок – Війська Червонопрапорного Білоруського військового округу (БВО) – одного із найоснащеніших з військового огляду із 17 військових округів СРСР. Це було провідне угруповання військ на західному напрямку, яке нараховувало 1410 військових формувань штатною чисельністю у чверть мільйона військовослужбовців. Угруповання стратегічних ядерних сил, яке потім отримало статус тимчасово розташованого на території Білорусі, нараховувало 180 з'єднань, частин і установ чисельністю майже 40 тисяч осіб. Тут перебував 81 носій з ядерним зарядом. Але навіть військовий потенціал Білорусі був не в змозі конкурувати з військовою потужністю Росії, на території якої були розташовані війська чисельністю у 2 млн. 100 тисяч осіб.

На думку засновників Договору колективної безпеки, це був лише перший щабель у формуванні оборонного союзу. За його допомогою планувалося інтегрувати зусилля певних держав Співдружності і максимально використати елементи оборонної системи СРСР, які збереглися на той час. Вищий орган – Рада колективної безпеки у складі глав держав і Головнокомандувача ОЗС СНД повинен був ухвалювати рішення про застосування Збройних Сил для відбиття агресії проти будь-якого із членів Договору. Головне командування Об'єднаних Збройних Сил повинно було координувати і здійснювати узгоджену діяльність держав Співдружності в рамках Договору. Планувалося також розробити та узгодити Концепцію колективної безпеки та воєнну доктрину СНД. Передбачалося, що Головне командування ОЗС СНД, по-перше, буде забезпечувати надійне,

централізоване управління і контроль за Стратегічними силами, які розташовані на територіях незалежних держав, удосконалювати їх структуру, підтримувати боєздатність на необхідному та достатньому рівні. По-друге, воно буде оперативно реагувати на загрозу локальних конфліктів навколо кордонів СНД з метою їх попередження; узгоджувати та координувати оперативне планування, створювати необхідну інфраструктуру на можливих театрах бойових дій. По-третє, всебічно аналізувати воєнно-політичну ситуацію у світі, узгоджувати зусилля держав Співдружності щодо попередження війни. По-четверте, надавати допомогу незалежним державам Співдружності у плановому, цивілізованому становленні національних армій. Основним робочим органом Головного командування повинен був стати Штаб ОЗС, до складу якого входили оперативне та організаційно-мобілізаційне управління, а також відділи: інформаційно-розвідувальний, зв'язку, оперативного тилу і перевезень. Варто відзначити, що, незважаючи на наполегливе прагнення військово-політичного керівництва Російської Федерації створити колективну систему безпеки СНД, розвиток колективних форм співпраці йшов дуже повільно, оскільки стосунки держав-учасниць Співдружності все більше здійснювалися на двосторонній основі практично у всіх сферах співпраці, зокрема у військовій, а це швидко послаблювало роль багатосторонніх органів Співдружності. Військові експерти підраховали, що станом на липень 1992 року було ухвалено майже 70 різних військових угод в рамках Договору колективної безпеки, але більшість із них були не життєздатними. Якщо спочатку Росія прагнула зберегти більшу частину збройних сил колишнього СРСР під егідою СНД, то з часом, коли певні країни Співдружності вирішили створити власні збройні сили, почала скорочуватися реальна сфера компетенції Головного командування Об'єднаних Збройних Сил. Так, з грудня 1991 по лютий 1992 рр. Головне командування, як наступник міністерства оборони СРСР з 388 Наукові записки. Серія "Історичні науки" моменту розпаду Радянського Союзу, виконувало роль єдиного органу управління єдиними Збройними Силами. Після лютого 1992 року (після того, як деякі держави Співдружності розпочали формування власних збройних сил і після того, як у зв'язку з цим визначилися частини, які не підпадали під юрисдикцію жодної держави СНД) завданням Головного командування стало керівництво процесом розділу Збройних Сил колишнього СРСР. До травня 1992 року, після того як всі держави СНД оголосили про створення власних Збройних Сил, у підпорядкуванні Головного командування Співдружності залишилися лише стратегічні сили та системи, які забезпечували їх функціонування. Під час восьмої зустрічі глав держав-учасниць СНД (6 липня 1992 року) знову розглядалася низка питань оборонного характеру. Була підписана угода про засоби систем попередження про ракетний напад і

контроль космічного простору, про системи протиповітряної оборони, про організацію діяльності Головного командування ОЗС СНД на перехідний період, ухвалено положення про Раду колективної безпеки. Згідно з цим положенням, передбачалося призначити Генерального секретаря Ради, який би відповідав за проведення політичних консультацій та координацію позицій з військових питань, проведення нарад Ради колективної безпеки. Він повинен був представляти Раду у стосунках з главами держав, міжнародними організаціями, включаючи взаємодію і співробітництво з НАТО та іншими воєнно-політичними союзами]. Варто нагадати, що незважаючи на регулярні зустрічі глав держав СНД, в ході яких розглядалися та узгоджувалися актуальні питання життєдіяльності Співдружності, внутрішньополітична ситуація в її рамках була дуже суперечлива та різнопланова. Вогнища політичної напруги в окремих країнах не тільки не згасли, а, навпаки, з новою силою спалахнули за цей час. Свідченням цього були ескалація конфлікту у Придністров'ї, великомасштабні виступи збройних сил Азербайджану в Нагорному Карабаху, грузинських військових формувань в Південній Осетії. Відкрився новий «фронт» у Таджикистані. Все це викликало серйозну стурбованість щодо існування нового міждержавного утворення, тому під час московської зустрічі глав держав розглядалися також питання припинення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі, які перетворювалися, по суті, у війни. Особливої уваги заслуговувала ситуація в Таджикистані. У зв'язку з цим міністрам закордонних справ та міністрам оборони країн Співдружності було запропоновано розробити принципи і механізми застосування Колективних сил з підтримання миру, формування яких розпочалося згідно березневої угоди 1992 року. Більш детально проблема миротворчості в межах Співдружності була розглянута під час наради міністрів закордонних справ і міністрів оборони 16 липня 1992 р. у Ташкенті. Головним питанням порядку денного було узгодження позицій країн СНД щодо застосування в зонах конфліктів Колективних сил з підтримки миру. Напередодні, 14 липня, в Алма-Аті відбулася нарада експертів за участю Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Росії, Таджикистану, Узбекистану, України та Головного командування ОЗС СНД. Міністри розглянули і ухвалили (крім Білорусі і Туркменістану, Азербайджан був присутнім в якості спостерігача) розроблений експертами Протокол про тимчасовий порядок формування та застосування груп військових спостерігачів і Колективні сили з підтримки миру в зонах конфліктів між державами і в державах учасниках СНД. За умов низької боєздатності більшості новостворених національних армій, їх недостатньої матеріально-технічної і кадрової оснащеності, на фоні спільних фінансових ускладнень у державах, які виникли на пострадянському просторі, міжнародної і регіональної ситуації, що мала тенденцію до

погіршення, знову постало питання про пошук нових, адекватних форм воєнно-політичного співробітництва, які б відповідали внутрішній та зовнішній ситуації того часу. Більшість країн СНД, передусім в Середній Азії, прийшло в кінці кінців до висновку про необхідність збереження всього най життєздатного у військово-політичній взаємодії колишніх республік Радянського Союзу, заповнення правового вакууму, який утворився в цій сфері після розпаду СРСР, але у формах, які б відповідали їх національним інтересам. Вельми складна ситуація у світі, в тому числі на західних та південних кордонах Співдружності, складність формування і належного оснащення власних збройних сил наполегливо вимагали об'єднання зусиль, збереження й розвитку на новій основі найважливіших елементів воєнно-політичної інтеграції. Саме це, певним чином, пояснює життєздатність Договору колективної безпеки та його подальшу еволюцію. В той же час були новостворені суверенні держави, зокрема Білорусь та Україна, які, очевидно, не мали таких побоювань стосовно своєї національної безпеки. Можливо, завдяки сприятливому геополітичному становищу та власній потужності, вони з самого початку взяли за основу не воєнно-політичне, а на економічне співробітництво. Слід нагадати, що Договір колективної безпеки було започатковано в Ташкенті 15 травня 1992 року, коли його підписали керівники Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану та Узбекистану. З часом до нього приєдналися Азербайджан (24 вересня 1993 року), Грузія (9 грудня 1993 року) і Білорусь (31 грудня 1993 року). Після ратифікації 20 квітня 1994 року Договір набрав чинності. Отже, спочатку учасниками Договору були дев'ять із дванадцяти держав-членів СНД. Відповідно до статті 102 Статуту Організації Об'єднаних Націй він був зареєстрований у Секретаріаті ООН 1 листопада 1995 року. Становлення і розвиток ДКБ на першому етапі підпорядковувалися вирішенню основних воєнно-політичних завдань, які постали перед новими незалежними державами: гарантування стабільних зовнішніх умов щодо просування на шляху державного будівництва та створення національних збройних сил. Договір заклав основу воєнно-політичної інтеграції держав-учасниць, але, практично, часто-густо реалізації конкретних заходів з колективної безпеки Співдружності заважали певні перепони. Наприклад, рішення з військових питань, які ухвалювалися на міждержавному рівні, не підкріплювалися відповідними законодавчими актами незалежних держав, не був розроблений механізм їх реалізації. Замість розбудови Об'єднаних Сил Співдружності продовжувалася активна розбудова національних армій. Саме тому у вересні 1993 року Головне командування ОЗС СНД було реорганізовано у Штаб з координації військового співробітництва держав-учасниць СНД. Але все ж таки, з осені 1994 року, інтеграційні процеси у військовій галузі почали переходити у практичну площину. Для них були

характерні щораз більші тенденції і практична реалізація кроків щодо створення системи безпеки СНД на основі Договору колективної безпеки та двосторонніх угод. Відцентрові тенденції на території колишнього СРСР змінилися усвідомленням необхідності розвитку реального всебічного співробітництва, в тому числі і у військовій сфері. Були підписані базові документи, які визначили контури і конфігурацію регіональної системи воєнної безпеки СНД. Майже за три роки після підписання ДКБ була розроблена і ухвалена його учасниками своєрідна «ідеологія» безпеки, яка уявляла собою сукупність поглядів на попередження та усунення загрози миру, спільний захист від агресії, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності. Вона знайшла своє віддзеркалення у «Концепції колективної безпеки держав-учасниць Договору про колективну безпеку», яка була ухвалена Радою колективної безпеки 10 лютого 1995 року, під час наради глав держав в Алма-Аті (Азербайджан документ не підписав). Під час лютневої зустрічі в Алма-Аті були також підписані «Основні напрями поглиблення військового співробітництва» і «Декларація держав-учасниць Договору колективної безпеки». В Декларації система колективної безпеки СНД визначається як частина загальноєвропейської системи безпеки, а також можливої системи безпеки в Азії. Держави-учасниці Договору заявили про готовність до розвитку конструктивних стосунків співробітництва в сфері безпеки з іншими країнами, що давало можливість активізувати регіональні заходи її зміцнення. В документі визначалися можливості пошуку шляхів довіри з метою зміцнення безпеки всіх європейських та азійських держав. Підтверджувалася готовність країн-учасниць Договору реалізувати у визначені строки їх зобов'язання в галузі обмеження та скорочення озброєнь, зміцнення режиму нерозповсюдження зброї масового знищення і засобів її доставки, контролю за експортом озброєння та технологій «подвійного призначення». Слід відзначити, що країни СНД успадкували державні кордони колишнього СРСР довжиною понад 67 тис. км, в тому числі морські – майже 47 тис. км. Довжина берегової лінії материкової частини складала 60 тис. км, а з береговою лінією островів – понад 108 тис. км. За часів Радянського Союзу повітряний простір цих кордонів охороняли Війська протиповітряної оборони (ППО). З часом країни Співдружності дійшли висновку, що необхідно об'єднати свої зусилля в галузі протиповітряної оборони, тому 10 лютого 1995 року було ухвалено «Угоду про створення об'єднаної системи протиповітряної оборони держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав». Україна теж підписала цю Угоду із застереженням «з урахуванням національного законодавства України». Вивчення документів і матеріалів середини 1990-х років свідчить про те, що Російська Федерація не позбавилася своїх намагань відновити російську державу в межах колишнього Радянського Союзу. За час, що минув після 1991 року, Росії вдалося

поновити вплив серед усіх своїх менших і не таких могутніх молодих незалежних держав сусідів, зокрема відновлювався російський він у військовій галузі. Деякі з нових незалежних держав – сусідів Росії, особливо певні країни Середньої Азії, вітали відновлення російського впливу, оскільки сподівалися таким чином вирішити свої проблеми у розбудові національної системи оборони. Інші – такі, як Україна та Туркменістан, - намагалися втриматися на безпечній відстані від владних претензій Росії, щоправда, не надто успішно. В цьому плані Співдружність з її нечіткими організаційними засадами виявилася зручним засобом здійснення експансіоністських намірів Москви. У 1991 році, коли було засновано СНД, планувалося, що вона функціонуватиме як об'єднання незалежних рівноправних держав. Натомість СНД все більше опинялася під контролем Російської Федерації, в тому числі і у військовій сфері. Так, на початку 1995 р. секретар оборонної ради СНД, російський генерал Л. Івашов пояснив дії Росії тим, що згідно з Договором про колективну безпеку 1992 року кожен з учасників зобов'язаний надавати іншим допомогу в оборонних потребах, зокрема у миротворчих операціях. Проте, насправді, на його думку, це здебільшого роблять російські війська, отож «Росія могла б очолювати цю систему і стати її опорою». А голова комітету у справах СНД в нижній палаті російського парламенту К. Затулін висловився ще недвозначніше: «Центр діяльності СНД, безсумнівно, знаходиться у Кремлі», - сказав він, додавши, що «внутрішні кордони», які пролягають між новими незалежними державами, «ніколи не сприймалися як справжні». На думку військових експертів, навіть наприкінці 1997 року неможливо було говорити про те, що на території колишнього СРСР функціонував єдиний оборонний простір. Під час інтерв'ю з кореспондентом газети «Независимое военное обозрение» начальник Головного управління міжнародного військового співробітництва Міністерства оборони РФ Л. Івашов висловився наступним чином: «Ми не зуміли створити систему колективної безпеки, в тому числі її військовий елемент, яким міг би бути військовий союз, який включав би регіональні угруповання, регіональні командування та інші необхідні організаційні структури...» Слід підкреслити, що військові аналітики та експерти у своїх дослідженнях стосовно функціонування Договору колективної безпеки практично одноставно наполягали на тому, що негативні процеси, які відбувалися та заважали розвитку системи колективної безпеки СНД, виникли через недоліки змісту документів, що визначали вимоги та умови членства в Договорі. До недосконалої нормативноправової бази з часом приєдналася неоднакова оцінка державами учасницями Договору своєї участі та обопільних зобов'язань в рамках союзу. З роками стало ясно, що певні країни в той час, коли вони приєднувалися до колективної системи безпеки СНД, мали мету отримання максимально можливої частини військової спадщини

колишнього СРСР. А після того, як відбулося певне ресурсне насичення їхніх збройних сил, виявилися очевидні прагнення відцентрового характеру. Все це, певним чином, визначало дії держав-учасниць у створенні єдиного оборонного простору СНД. Варто відзначити, що процес створення єдиного оборонного простору СНД, крім недоліків, мав також певні позитивні результати та досягнення, які породжували сприятливі тенденції майбутнього розвитку системи колективної безпеки Співдружності. Так, коли у 1996 та 1998 роках загострювалася військово-політична ситуація в Афганістані і була реальна загроза прориву талібів через кордони СНД, країни-учасниці ДКБ швидко задіяли механізм спільних консультацій і узгодили питання колективної протидії можливій агресії. Крім того, у 1996 році вони звернулися у Раду Безпеки ООН, яка на підставі рішення країн СНД, ухвалила важливу та своєчасну резолюцію, що визначила основні принципи і напрями врегулювання афганської ситуації. Ухвалювалися також колективні рішення з питань стабілізації в Таджикистані.

Слід нагадати, що дія Договору про колективну безпеку закінчувалася 20 квітня 1999 року, оскільки, відповідно до статті 11 він був укладений «на п'ять років з наступним продовженням» [7, с. 1]. Продовжили його лише шість країн – Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизія, Росія та Таджикистан. Три інші держави-учасниці ДКБ (Азербайджан, Грузія і Узбекистан) вирішили вийти із Договору, тому що, на їх думку, він не відповідав новим геополітичним реаліям [12, с. 5]. Цією подією завершився перший п'ятирічний етап функціонування Договору про колективну безпеку. Таким чином, Договір про колективну безпеку з самого початку розглядався його засновниками як спрямований на розв'язання розбіжностей між ними, а також з іншими державами мирними засобами, тобто як складова системи колективної безпеки, що створюється в Європі та Азії. Держави-учасниці Договору заявили про свою готовність реалізувати відповідно до статті 51 Статуту ООН право на колективну оборону. Вони також домовилися про здійснення консультацій з координації позицій на випадок виникнення загрози безпеці, територіальній цілісності і суверенітету одній або декільком державам та прийняття адекватних заходів щодо цих загроз. Тобто, головною метою Договору було створення системи колективної безпеки.

На цьому напрямку були зроблені певні кроки: створено об'єднану систему протиповітряної оборони; в основному сформовані національні збройні сили; напрацьовані домовленості щодо спільної охорони кордонів держав-учасниць. Певні позитивні результати були

394 Наукові записки. Серія “Історичні науки” досягнуті у миротворчій діяльності, відбувалися взаємні консультації, налагоджувалася координація між органами Ради колективної

безпеки. Була також напрацьована відповідна нормативно-правова база, створені організаційні структури.

Разом з тим, перший етап існування Договору (1992-1999 рр.) був малопродуктивний. У розвитку співробітництва відчувалася нестача динаміки, проголошені плани формування системи колективної безпеки не реалізовувалися. Хоча прагнення до військової інтеграції були, але всі підписані в рамках ДКБ документи багато в чому носили декларативний характер, колективне військове співробітництво не мало глобального розмаху. Створенню ефективної колективної системи безпеки в рамках СНД також заважала відсутність тісного та широкого співробітництва у військовій галузі, аж до відновлення єдиного стратегічного простору, оборонної інфраструктури та централізованого оперативного керівництва національними збройними силами. Заслужовує на повагу і розуміння ставлення України до Договору про колективну безпеку, тому що дистанціювання від усіх можливих альянсів на території колишнього СРСР безсумнівно виглядало більш розумним і відповідало національним інтересам незалежної України.

Тема 14. Україна в системі міжнародної безпеки.

Стратегія національної безпеки України — визначає загальні принципи, пріоритетні цілі, завдання і механізми захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Стратегія національної безпеки України — документ довгострокового планування, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Стратегія національної безпеки України є основним документом оборонного планування. Стратегія є основою для планування діяльності органів державної влади у сфері національної безпеки.

Виходячи з її положень розробляються доктринальні документи з питань воєнної безпеки, зокрема воєнна доктрина, основні напрями зовнішньої політики, стратегії інформаційної безпеки, кібербезпеки, реформування сектору безпеки і оборони, інших нагальних питань національної безпеки, а також державних програм за окремими напрямами державної політики національної безпеки. Органи державної влади керуються Стратегією при розробленні та реалізації законодавчих актів, концепцій, доктрин, стратегій, програм, планів та окремих заходів, укладенні міжнародних договорів і угод, інших міжнародно-правових документів, звітують про стан виконання Стратегії.

Чинна Стратегія національної безпеки України затверджена Указом Президента України від від 26 травня 2015 року № 287/2015. Основою її формування стало рішення Ради національної безпеки і

оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України".

Стратегія охоплює актуальні питання сучасної національної безпеки України. У жовтні 2014 Петро Порошенко видав розпорядження «Про підготовку проекту позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» із визначенням нової Стратегії національної безпеки України. Реалізацію Стратегії національної безпеки України забезпечують Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади, органи сектору безпеки і оборони України, інші державні органи відповідно до їх компетенції. Фінансове забезпечення реалізації Стратегії є основним пріоритетом бюджетної політики держави. Географія та історія держави суттєво впливає на її внутрішню та зовнішню політику. Україна, яка географічно знаходиться в центрі Європи, великою мірою саме завдяки історичному фактору опинилася між Заходом і Росією в геополітичному вимірі. Зовнішньополітичні преференції між Сходом і Заходом різних представників політичної еліти та суспільства суттєво різняться. За відсутності у лідерів держави стратегічного бачення, волі і спроможності переконувати громадян у доцільності тих чи інших рішень, спостерігається постійне балансування офіційного Києва між двома центрами впливу з періодичними різкими змінами зовнішньополітичного вектора. Результатом такої зовнішньої політики є постійне внутрішнє протистояння політичних сил і, відповідно, їх прихильників та опонентів, а також підрив авторитету держави на міжнародній арені. На Заході Україна викликає втому від непослідовності та необов'язковості, на Сході – сприймається як ненадійний союзник, або й противник, залежно від того, наскільки дії Києва відповідають очікуванням Москви. В будь-якому разі, протягом двох десятиліть Україні не вдалося встановити рівноправних, надійних, щирих партнерських відносин на жодному з напрямів. Як наслідок, Україна ризикує опинитися в геополітичній буферній зоні. Пошук Україною свого місця в регіональній і глобальній системах відбувається в умовах зростання напруженості в навколишньому безпековому середовищі, що характеризується появою нових і загостренням традиційних глобальних викликів, регіональним і геополітичним суперництвом, послабленням загальноєвропейських і світових механізмів забезпечення безпеки. У нинішній ситуації Україна залишається відкритою для впливу як “західного”, так і “східного” чинників, а результат “перезавантаження” їх відносин може стати визначальним для майбутнього і України, і європейського регіону. Це вимагає активізації зусиль України та її зовнішніх партнерів у просуванні спільного, взаємовигідного співробітництва з метою зміцнення європейської безпеки.

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ Оцінка нинішнього безпекового середовища експертами будь-якої країни, очевидно,

матиме лише незначні відмінності, відповідаючи по суті цитаті зі Стратегії національної безпеки США: “Протягом двох декад після завершення холодної війни вільний обіг інформації та переміщення людей, товарів і послуг набули неймовірних темпів. Такі зв’язки зміцнили можливості індивідуумів творити як добро, так і зло, стали викликом для державоцентричних між-народних інституцій, створених відразу після Другої світової війни політиками, які керувалися зовсім іншими викликами. Недержавні суб’єкти набули здатності драматично впливати на оточуючий їх світ. Економічний розвиток зменшив гостроту проблеми бідності і спричинив появу нових центрів впливу. Дедалі більше країн намагаються закріпитися на регіональній і глобальній аренах. Життя наших громадян – їх безпека та добробут – більш ніж будь-коли залежать від подій за межами державних кордонів” . Узагальнюючи авторитетні оцінки сучасного стану міжнародної безпеки та стратегічні прогнози в цій сфері, можна зробити кілька загальних висновків .По-перше, світ не став безпечнішим і нинішнім поколінням не пощастить жити в еру загального миру і стабільності. По-друге, більшість сучасних загроз мають глобальний характер і потребують спільних підходів до боротьби з ними. По-третє, характер загроз змінюється швидше, ніж можливості урядів і міжнародних інституцій ефективно їм протидіяти. За короткий проміжок часу двополярний світ став однополярним, щоб відразу перейти до формування багатополарності. США залишаються світовим лідером, але дедалі очевиднішим є обмеження можливостей лідерів країни ефективно впливати на глобальні події. Боротьба нових глобальних гравців (Бразилія, Індія, Китай, Росія) за вплив здійснюється переважно мирними засобами. Поглиблення взаємозалежності є основою формування стратегії майбутнього розвитку, що наразі ґрунтується на необхідності мирного співіснування. Водночас, як показує історичний досвід минулого століття, “геополітичне суперництво та його наслідки були вагомою причиною численних війн, розпаду імперій та появи нових потужних гравців” Домінуючий вплив на формування середовища безпеки мають процеси глобалізації, що стають дедалі УКРАЇНА В КООРДИНАТАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКО-ІСПАНСЬКИЙ СТРАТЕГІЧНИЙ ДІАЛОГ ЦЕНТР РАЗУМКОВА • НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА І ОБОРОНА • №4, 2010 • 3 інтенсивнішими. Їх наслідком є різке зростання обсягів транскордонних потоків товарів, послуг, людських ресурсів, технологій і традицій, але й також – злочинності і зброї. Поглиблення взаємозалежності об’єднує світ, але не обов’язково робить його безпечнішим. Глобалізація, як відомо, призводить до зміцнення одних і маргіналізації інших, а посилення взаємних економічних інтересів країн не дає повної гарантії вирішення проблем недовіри і протистояння . Невідомо,наскільки стабільним і тривалим є певний баланс сил та інтересів, що

встановився між ключовими гравцями сьогодні. Адже, крім стратегічних тенденцій соціального, політичного, економічного, технологічного розвитку, є ще й стратегічні потрясіння або шоки, що кардинально змінюють перебіг історії. Протягом останнього десятиріччя спостерігається стійка тенденція до зниження кількості міждержавних конфліктів. Імовірність виникнення широкомасштабних воєнних конфліктів, особливо в євроатлантичному регіоні, оцінюється як низька. Однак, загальний рівень збройного насильства за участі як державних, так і недержавних суб'єктів залишається досить високим у різних регіонах світу. Навіть у Європі зберігаються зони “заморожених” конфліктів та зони міждержавного, етнічного, релігійного протистояння, що потребують постійної уваги національних урядів і міжнародної спільноти. В сучасному глобалізованому світі значно зростає імовірність поширення наслідків окремих подій далеко за межі регіону. Саме тому міжнародна спільнота змушена втручатися у справи, які ще в недалекому минулому були виключно відповідальністю національних урядів. Попри масштаби та темпи змін і численні декларації стосовно необхідності модернізації, більшість міжнародних інституцій, заснованих багато десятиліть тому, не зазнали з того часу суттєвих змін. Вони продовжують вирішувати міжнародні проблеми відповідно до існуючих правових механізмів та інструментів. Світові лідери та держави, що претендують на роль глобальних і регіональних ключових гравців, нерідко намагаються використовувати міжнародні організації для досягнення власних інтересів – навіть, якщо такі цілі шкодять статутним засадам організацій. Хоча більшість визначальних тенденцій ХХІ ст. мають вплив на всі країни та народи, але досить часто спільні інтереси націй і народів ігноруються через недовіру та безперспективну конкуренцію. Боротьба за лідерство в минулому призвела до руйнування існуючої на той час системи та, як наслідок – до двох світових війн. Наразі невідомо, чи стане результатом зміни застарілого світопорядку оновлення існуючих міжнародних інституцій, поява нових об'єднань, розподіл тягаря відповідальності між “старими” та новими супердержавами. Однак, є надія, що світовим лідерам вистачить мудрості та політичної волі, щоб загострення геополітичного суперництва та економічної кризи на початку ХХІ ст. вирішити в інший спосіб, ніж це було на початку та в 30-40-х роках століття минулого. Головними факторами, що загрожують глобальній безпеці сьогодні та, очевидно, формуватимуть безпекове середовище в найближчій перспективі, є:

- загроза розповсюдження ядерної та інших видів зброї масового ураження;
- амбіції міжнародних терористичних груп;
- збереження руйнівного регіонального, національного,

етнічного та релігійного протистояння;

- боротьба за паливні та інші стратегічні ресурси;
- демографічні зміни, що можуть загострити глобальні проблеми бідності, голоду, нелегальної міграції і пандемічних хвороб;
- накопичення наслідків погіршення стану довкілля, в т.ч. зміни клімату.

Наведений перелік може бути доповнений, порядок пріоритетності загроз також різниться для кожної окремої країни. Проте незмінними залишаються їх глобальний характер і необхідність глобальних підходів до боротьби з ними. **ЄВРОПЕЙСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ** Дезінтеграційні та реінтеграційні процеси, що відбуваються на європейському континенті протягом останнього двадцятиріччя, загострили старі та породили нові загрози та виклики, спричинили нестабільність і появу зон активних, “заморожених” і потенційних конфліктів, зокрема навколо України та на її території. Дисбаланс сил, спричинений розпадом соціалістичного блоку, поява і становлення нових незалежних держав, болісне відчуття Росією втрати колишніх сателітів досі зумовлюють ризики перетворення протиріччя на воєнний конфлікт. Роззброєння в рамках Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС), відмова України, Білорусі та Казахстану від ядерної зброї, процеси врегулювання кризових явищ і відбудови країн Східної Європи та Балкан знизили гостроту цієї загрози в Європі.

Але дедалі більш активні претензії Росії на регіональне лідерство та привілейовані сфери впливу, розбіжності позицій європейських країн у відносинах з Росією і США, прояви національного егоїзму та намагання окремих європейських держав відновити “історичну справедливість” за рахунок сусідів, навпаки, загострюють розбіжності та зумовлюють мінливість розстановки політичних, економічних і військових сил у Центральній і Східній Європі (ЦСЄ). Оборонний потенціал держав ЦСЄ в поєднанні з можливостями та механізмами ЄС, НАТО, ОБСЄ залишається важливим засобом забезпечення національної безпеки і внеску у глобальну та регіональну безпеку, зазнаючи водночас істотних змін у структурі сил, формах і способах їх застосування.

За цих умов східноєвропейські країни вбачали свій порятунок у безальтернативній інтеграції до НАТО та мірою готовності реалізувати свій вибір. Попри мирний і демократичний характер цього процесу, Росія вважає розширення Альянсу загрозою сферам власного впливу, а Україна, Грузія, Молдова розглядаються нею як останній рубіж рішучої битви за національні інтереси на європейському напрямі.

Водночас, “прикордонні” або периферійні держави, що не є членами систем колективної безпеки, не володіють надійними засобами стримування чи зовнішніми гарантіями безпеки, відчувають реальні

загрози – як воєнного, так і невоєнного характеру. З іншого боку, відсутність єдиної принципової позиції євроатлантичної спільноти та ефективних відповідей на нові і трансформовані старі загрози регіональній безпеці посилюють відчуття вакууму безпеки і країнами ЦСЄ. Це так само стосується як воєнних, так і невоєнних аспектів, зокрема зумовлених:

- невизначеністю через припинення Росією участі у ДЗЗСЄ;
- спорами з Росією навколо питань ядерного роззброєння і ПРО;
- нездатністю європейських інститутів безпеки ефективно розв'язати проблеми в зонах “заморожених” конфліктів і запобігти появі нових;
- ознаками намагання ЄС, НАТО, США та окремих країн ЦСЄ відновити двостороннє співробітництво з Росією, нехтуючи перспективами безпеки.

Росія, НАТО та ЄС залишаються ключовими гравцями в регіоні. При цьому, слід мати на увазі не лише географічне розташування цих суб'єктів по різні боки України, але й різні варіації їх позиціонування, залежно від обставин. НАТО та ЄС залишаються основою стабільності та безпеки в євроатлантичному регіоні. Росія, з огляду на її розміри та позиції, також відіграє важливу роль у формуванні євроатлантичного середовища безпеки. Позитивним є те, що Росія підтримує зусилля Заходу, які стосуються контролю над стратегічними ядерними озброєннями, боротьби з тероризмом, піратством. Водночас, як зазначається у пропозиціях до нової Стратегічної концепції НАТО, “досвід свідчить, що лідери Росії та НАТО не завжди мають однакову точку зору на однакові речі. Керівництво в Москві висловлює занепокоєння стосовно минулого та майбутнього розширення Альянсу, а представники Альянсу – стосовно можливих політичних та економічних погроз з боку Росії”

Україна посідає одну з ключових позицій, навколо якої можна очікувати радше конфлікту, ніж спільності поглядів між Москвою та Брюсселем і Вашингтоном у тій складній “комбінації спільних інтересів і напружених почуттів”, що характеризують відносини між Росією та іншими провідними гравцями у сфері європейської безпеки.

ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Як зазначалося вище, пошук Україною свого місця в регіональній і глобальній системах відбувається в умовах зростання напруженості в навколишньому безпековому середовищі. Водночас, головні виклики для національної безпеки України мають переважно внутрішній характер. Процеси становлення незалежної держави, розбудови ринкових відносин і формування громадянського суспільства ще не досягли стадії поступального, стабільного розвитку.

До головних внутрішніх деструктивних чинників належать:

- низька ефективність громіздкого та корумпованого державного апарату у формуванні, затвердженні та реалізації політичних рішень,

що зумовлює неспроможність прогнозувати та адекватно реагувати на сучасні виклики;

- розшарування суспільства за регіональними, політичними, майновими, релігійними, мовними ознаками, що заважає пошуку спільних інтересів, солідаризації і консолідації суспільства;
- слабкість демократичних інститутів, що посилює дисбаланс політичної системи, позбавляє її стимулів ефективної діяльності, ускладнює запровадження та дотримання правил демократичної взаємодії держави та суспільства;
- гостра міжпартійна конфронтація, нездатність до компромісу і слабкі традиції парламентаризму, наслідками чого стали політизація та неефективність державної політики (в т.ч. у сфері національної безпеки). Неузгодженість реформ у різних структурах сектору безпеки призвела до розбалансованості системи національної безпеки, послаблення можливостей реагування на кризові явища, зростання протиріч між змістом і темпами реформування Збройних Сил та інших структур сектору безпеки. Україна, обравши шлях інтеграції в НАТО, але не реалізувавши своєчасно наданий шанс, опинилася на півшляху до кінцевої мети, залишаючись при цьому в зоні особливих інтересів і постійного впливу Росії. Не маючи достатніх засобів протистояти цьому впливу, Україна гостро відчуває дефіцит безпеки. Для України альтернативи забезпечення безпеки виглядають наступним чином: • забезпечення суверенітету, незалежності та територіальної цілісності власними силами (позаблоковий/нейтральний статус); • альянс з Росією в рамках будь-якого з її реінтеграційних проєктів (зокрема, ОДКБ, ЄврАзЕС, Митний союз, Союз слов'янських держав); • інтеграція в ЄС, відновлення і прискорення інтеграції в євроатлантичну систему колективної безпеки НАТО. Перший варіант є консервацією нинішнього стану з усіма його проблемами. Другий і третій – означають вибір цивілізаційного вектора розвитку, відповідно – “назад до Радянського Союзу” або “вперед до Європи”. З обранням В.Януковича Президентом України та формуванням у Парламенті коаліції політичних сил під проводом Партії регіонів розвиток ситуації в Україні набув нових ознак і більшої визначеності. Президент уже зробив кілька знакових заяв стосовно пріоритетів зовнішньої і безпекової політики, що зводяться до: (1) поглиблення інтеграції з Росією; (2) набуття країною позаблокового статусу; (3) від мови від повноцінної інтеграції в НАТО. Слід висловити наступні застереження стосовно потенційних загроз від реалізації ідеї позаблоковості/нейтралітету для України:
- як чи не найголовніший “аргумент” на користь позаблокового статусу наводиться бажання закріпити фактичне позаблокове становище України, в чому проявляється недалекоглядність політики, спрямованої не в майбутнє, а в минуле. На початку 1990-х років Україна вдало скористалася позаблоковістю для запобігання

поверненню під “воєнно-політичний дах” Росії. Сьогодні ж цей засіб може бути використаний Росією та анти-західними політичними силами України з метою унеможливлення її євроатлантичної інтеграції; • забезпечення нейтралітету вимагає значних ресурсів. Так, нейтральний Туркменістан з населенням у 10 разів меншим за Україну (близько 4,9 млн. осіб) має лише вдвічі меншу призовну армію (100 тис.) і витрачає на оборону 3,4% ВВП; • нейтралітет держави нічого не вартий без зовнішніх гарантій з боку провідних зацікавлених суб’єктів, якими у випадку України є ЄС, НАТО, США, Росія. Але надання таких гарантій, тим більше – запровадження механізмів їх дотримання, штовхає цих суб’єктів до відновлення протистояння між ними, чого на фоні нинішнього “перезавантаження” відносин вони допустити не можуть. Таким чином, заклики до позаблокового або нейтрального статусу через їх нереалістичність, хибність і неефективність є радше не альтернативним вибором, а засобом унеможливити курс України на євроатлантичну інтеграцію і забезпечити сповзання (виштовхування) її до буферної зони між Заходом і Сходом, що створює сприятливі умови для поступового “мирного” поглинання України Росією – тобто реалізації згаданого вище другого варіанта. До заслуг нової влади, поза сумнівом, можна віднести швидке налагодження виконавчої вертикалі. Водночас, її перші 100 днів стали серйозним тестом для молодшої української демократії. Методи роботи нової влади мають певні ознаки тяжіння до російської моделі “контрольованої демократії”. За умов дезорієнтації, роз’єднаності та розгубленості опозиції, немає впевненості у здатності традиційних демократичних “запобіжників” – конструктивної парламентської опозиції, громадянського суспільства, незалежних ЗМІ – надійно протистояти деструктивним діям влади. Як відомо, демократія не гарантує стабільності, особливо на ранніх стадіях розвитку. Але прагнення влади швидко досягти стабільності у країні авторитарними методами несе загрозу ще більшій дестабілізації у перспективі. Намагання та окремі результати пакетного вирішення складних політичних та економічних питань налагодження взаємовідносин з Росією свідчать про орієнтацію влади на задоволення насамперед інтересів олігархічних груп, збереження власної влади і згоду на домінування Кремля у визначенні пріоритетів української політики. Прийняття швидких зовнішньополітичних рішень у закритому режимі, без дотримання встановлених процедур, ігноруючи думку опозиційних політичних сил і значної частини суспільства, свідчить про нездатність опиратися широкомасштабному тиску Кремля та може мати негативні наслідки, незалежно від мотивації таких рішень. Розглядаючи ситуацію України в євроатлантичному контексті, доречно навести її зовнішню експертну оцінку. Зокрема, виразно і стисло описав нинішню ситуацію нової влади один з відомих

західних аналітиків: “Наївність Януковича та його партнерів полягає в тому, що вони забувають, що незалежність України є для Росії історичною помилкою. Поки Росія відчуватиме, що карти в її руках – а саме це вона зараз і відчуває – вона не послабить тиск доки не відчує, що досягла успіху в обмеженні української незалежності до суто декоративного стану. Москва домагається повного контролю над енергетичним сектором України та права остаточного рішення стосовно того, кому і чи взагалі розробляти нові енергетичні ресурси. Вона домагається інтеграції українських оборонних і розвідувальних структур у російські. Вона також домагається необмеженої та безперешкодної діяльності російського капіталу в Україні. Щойно все це реалізується, про яку незалежність ітиме мова?”

ВИСНОВКИ

Україна перебуває в дуже складному та динамічному безпековому оточенні. Попри традиційно миролюбну зовнішню політику, керівництву держави не вдалося встановити рівноправні, надійні, щирі партнерські відносини на жодному з ключових напрямів. Наслідком багатовекторності зовнішньої політики з періодичними відхиленнями в координатах Схід-Захід стало, фактично, сповзання в геополітичну буферну зону. Різка зміна зовнішньої політичного вектора в напрямі Росії таїть у собі нові ризики – потрапляння у сферу виключних інтересів одного з провідних гравців і втрати права на формування та імплементацію незалежної внутрішньої і зовнішньої політики. Перетворенню України на, фактично, буферну зону, розмінну карту у великій геополітичній грі сприяли не лише відсутність у державного керівництва стратегічного бачення, волі і спроможності консолідувати суспільство, але й не завжди конструктивна поступливість Заходу у відносинах з Росією. Ця гра може завершитися поступовим поглинанням України Росією, зростанням в Україні конфліктного потенціалу, який загрожує перетворитися на справжній конфлікт і появу нових роздільних ліній в Європі. Водночас, наразі Україна залишається відкритою як для “західного”, так і для “східного” зовнішніх впливів. Але результат “перезавантаження” відносин між Росією та США/ЄС/НАТО може стати визначальним чинником для майбутнього як України, так і європейського регіону. Не піддаючи найменшому сумніву факт того, що Україна – незалежна держава й питання формування внутрішньої і зовнішньої політики є суверенним правом демократично обраного керівництва країни, доцільно зазначити, що західним партнерам України слід сформувати більш активну позицію у відносинах з новою українською владою. Особливо це стосується тих внутрішньо- та зовнішньополітичних рішень, які можуть або суперечити міжнародним зобов’язанням, або мати негативні наслідки не лише всередині країни, – а тому повинні бути предметом консультацій з партнерами. В таких консультаціях повинна бути зацікавлена насамперед сама українська влада, оскільки цей механізм дає певні

гарантії уникнення хибних рішень, можливості розподілу відповідальності і сприятиме розбудові партнерських відносин.

Тема 15. Україна в системі регіональної безпеки.

Після початку агресії Росії проти України геополітична і безпекова ситуація в Східній Європі радикально змінилась та продовжує погіршуватись. Відсутність діючих міжнародних механізмів гарантування безпеки та неефективність міжнародних організацій призвели до утворення безпекового вакууму в регіоні. Першочерговим безпечовим завданням для Східної Європи є врегулювання усіх конфліктів за рахунок примусу РФ до відмови від їх роздмухування чи використання в своїх цілях. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, Грузії і Молдови, ЄС і НАТО доцільно розглянути їх широке залучення до трансатлантичної системи безпеки, що позитивно вплине на безпеку у Східній Європі. Геополітична і безпекова ситуація у Східній Європі й у Європі в цілому радикально змінилась після початку агресії Росії проти України у 2014 році. За більше, ніж три роки, вона не покращилась та й навіть має тенденції до поступового загострення, що підтвердилось влітку-восени 2017 року, у період підготовки і проведення російсько-білоруських військових навчань «Захід-2017». На місці фактично зруйнованої системи безпеки у Східній Європі утворився безпековий вакуум, незважаючи на продовження, часом демонстративних, зусиль ОБСЄ, ЄС, НАТО і навіть ООН.

Така ситуація є загрозливою для безпеки в Європі, адже, як зазначив у своєму виступі на міжнародній конференції «Система регіональної безпеки у Східній Європі. Місце і формати залучення України» (14.11.2017р., м.Київ) Григорій Перепелиця, директор Інституту зовнішньополітичних досліджень, хто контролює Східноєвропейський регіон, той контролює Європу, а отже, від вирішення питання із безпекою у Східній Європі буде залежати безпека на всьому Європейському континенті. В той час, як Євросоюз прагне мати безпечне сусідство, Росія намагається відновити домінування у регіоні задля посилення власного впливу у Європі. Тому, як оцінює Владислав Іноземцев, російський політолог, старший дослідник Польського Інституту передових досліджень, з 1990-х років Росія була і є головним провокатором нестабільності у Східній Європі, яку вона сприймає як природну зону своїх інтересів, будучи головним ініціатором конфліктів в Україні, Грузії та Молдові, і перешкоджаючи їхній інтеграції до євроатлантичного простору. 1 Підготовлено за результатами міжнародної конференції «Система регіональної безпеки у Східній Європі: Місце і формати залучення України» (14 листопада 2017р., м.Київ) та проведеного у жовтні-листопаді 2017 року експертного опитування. Відсутність безпеки у Східній Європі: причини і фактори Ключовим фактором радикальної зміни безпекової ситуації в Східній Європі є розв'язана Росією війна проти України. Так вважає більшість експертів з України та інших

країн Центральної і Східної Європи, які надали свої оцінки безпекової ситуації у регіоні в рамках експертного опитування, проведеного в жовтні-листопаді Центром глобалістики «Стратегія ХХІ» у партнерстві з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні. Дві третини респондентів (68,8%) назвали анексію Криму Росією головним фактором, що вплинув на безпекову ситуацію у Східній Європі за останні 10 років (допускалось декілька відповідей). Важливими факторами також названі: війна в Грузії у 2008 році (56,3%); розв'язана Росією війна на Донбасі (37,5%); промова Путіна на Мюнхенській конференції з безпеки у 2007 році (31,3%); нечітка політика ЄС у східному напрямку (25%); відділення Косово (18,8%); відмова надати ПДЧ Україні і Грузії на Бухарестському саміті НАТО у 2008 році (18,8%). На сьогодні безпекова ситуація у Східній Європі визначається наявністю великої кількості триваючих конфліктів (Крим, Донбас, Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах), мілітаризацією окупованих Росією територій, порушеною територіальною цілісністю України, Молдови, Грузії й Азербайджану та продовженням агресивної політики РФ. За оцінками експертів (допускалось декілька відповідей), головними проблемами для безпеки в регіоні є: анексія Криму Росією (56,3%); затяжні конфлікти (43,8%); російське вторгнення на Донбас (43,8%); нестабільна внутрішньо-політична ситуація в деяких східноєвропейських країнах (37,5%); неконтрольовані урядами / окуповані території (25%); мілітаризація регіону (25%); бюрократизація інституцій ЄС і НАТО (18,8%); інформаційна війна (18,8%). Більшість (68,6%) опитаних експертів оцінила, що ключовою причиною погіршення безпекової ситуації у регіоні є агресивна політика Росії, і лише 12,5% назвали слабкість ключових міжнародних організацій – ООН, ОБСЄ і РЄ

Розв'язана Росією агресія проти України здійснюється з опорою на російську військову силу, яка, безумовно, лежить в основі дестабілізації регіону. Наприклад, військові навчання «Захід-2017», як відзначив білоруський політичний оглядач Роман Яковлевський на згаданій міжнародній конференції, лише погіршили стан безпеки у Східній Європі, оскільки мали на меті продемонструвати ЄС і НАТО готовність РФ до застосування військових засобів (включаючи ядерні). На східних кордонах ЄС, за оцінками Адріана Попа, професора Національного університету політичних наук і державного управління (Румунія), відбувається мілітаризація регіону, особливо після анексії Криму, що спонукає ЄС розглядати Росію не як партнера, а як опонента у Східній Європі. Водночас, окрім військових, у регіоні існують загрози й іншого плану: інформаційна та кібер-сфери; економіка; енергетика; екологія; нелегальна міграція; контрабанда; нелегальна торгівля зброєю; тероризм тощо. У цих сферах також існують суттєві загрози безпеці, протидія яким вимагає комплексного реагування країн регіону.

Так, за оцінками Ганни Гопко, інформаційний простір і кіберсфера є ключовими сферами протидії гібридній агресії Росії, яка намагається проштовхувати свою пропаганду через західноєвропейські ЗМІ, в чому останні їй часто підігрують. Енергетика стала одним із важелів тиску Росії на Європу та просування нею своїх агресивних цілей. Оскільки регіон Східної Європи має важливе значення для транзиту енергоносіїв, і не тільки російських, то, за висновками Нікі Чітадзе, директора Геополітичного дослідницького центру з питань Чорноморського регіону (Грузія), контроль над ним став пріоритетом російської зовнішньої та енергетичної політики, спрямованої на управління Росією енергетичними потоками до ЄС. Нелегальна торгівля зброєю і нелегальна міграція не стали ключовими факторами дестабілізації безпеки у Східній Європі. Хоча збройний конфлікт на сході України триває вже четвертий рік, як зазначив спів-директор програм зовнішньої політики та міжнародної безпеки Центру Разумкова Олексій Мельник, Україна не стала ані каналом, ані джерелом нелегальної поставки зброї до країн ЄС. Загрозливим для ЄС з точки зору нелегальної міграції залишається південний, або середземноморський, напрямок, а східний міграційний маршрут (через Україну), за оцінками Леоніда Барана, директора Департаменту організаційно-адміністративної роботи та аналітичного забезпечення ДПСУ, не становить загрози для Європи. Навпаки, відмічається стійкий тренд зменшення кількості мігрантів на цьому напрямку в порівнянні з минулим роком. Міграційна ситуація в Україні також не є загрозливою, хоча в країні нараховується 1,6 млн. внутрішньо переміщених осіб. Ключові гравці у безпеці Східної Європи Ключовими гравцями у Східній Європі є країни регіону, провідні країни світу та окремі міжнародні організації. Країною, яка найбільше впливає на безпекову ситуацію у Східній Європі, є Росія. Іншими впливовими гравцями опитані експерти назвали Україну, США, Польщу, Німеччину, Туреччину і Румунію, а серед міжнародних організацій – ЄС і НАТО. Росія, при цьому, відіграє деструктивну роль у безпеці Східноєвропейського регіону. Президент Росії Путін, як зазначила Голова Комітету у закордонних справах Верховної Ради України Ганна Гопко у своєму виступі на згаданій міжнародній конференції, дуже зацікавлений у створенні нових зон конфліктів у Східній Європі. В такий спосіб, за оцінками Вілюса Іванаускаса, старшого політичного аналітика Центру Східноєвропейських досліджень (Литва), Росія намагається відновити контроль над пострадянським простором щоб повернути собі статус «супердержави», але їй не вистачає спроможності проводити політику глобального значення. Можливості Росії зводяться до виключно дестабілізаційних методів: військові провокації (військові навчання, порушення повітряного і морського просторів, небезпечні прольоти літаків, тощо); шантаж; підкуп; маніпуляції з постачанням енергоносіїв; стимулювання

внутрішньодержавних проблем; роздухування міждержавних суперечок; підтримка радикальних рухів і авторитарних режимів. Паралельно Росія використовує пропаганду для показного «самозахисту» і прикриття агресивних дій. Безпекова роль Білорусі у регіоні розглядається експертами переважно через призму її стосунків з Росією. Подальше втягування Білорусі у політичні ігри РФ, як оцінює Григорій Перепелиця, поступово призводить до втрати нею суверенітету та перетворення її на джерело загроз не тільки для України, але й для Польщі та країн Балтії. Білоруський оглядач Роман Яковлевський зазначає, що після спільного російсько-білоруського навчання «Захід2017» відзначається погіршення білорусько-українських відносин, що відповідає інтересам РФ, а також все більш реальною стає поява у Білорусі російської військової бази. В такий спосіб Москва реанімує військовий вимір Союзної держави Росії і Білорусі, а тому в Україні Білорусь все більше розглядається як союзник агресора, в той час як Мінськ продовжує декларувати готовність направити білоруських миротворців на Донбас.

Румунія акцентує увагу на безпеці у Чорноморському регіоні та висловлює занепокоєння мілітаризацією регіону Росією за рахунок накопичення військ, техніки й озброєння в окупованому Криму. Тому вона активно підтримує ініціативи НАТО, ставши опорою південного напрямку Східного флангу Альянсу – в Румунії розгортаються елементи ПРО, функціонує штаб багатонаціональної дивізії «Південний Схід» та повітряна патрульна місія НАТО в румунському повітряному просторі і прилеглий акваторії Чорного моря. Молдова, яка все більше тяжіє до співпраці з ЄС і Румунією, все ще перебуває під інформаційним домінуванням Росії. Це, як зазначив молдовський військовий експерт Юрій Домінік, вже призвело до нестабільної політичної ситуації в країні та розділення населення на три групи: проєвропейської (за самостійний розвиток та інтеграцію до ЄС (40-47%)); уніоністської (за об'єднання з Румунією); нейтралістської (за нейтралітет та збалансовану співпрацю із ЄС та РФ). В результаті, на сьогодні Молдову не можна розглядати як донора регіональної безпеки. Україна, на переконання майже всіх опитаних експертів, є провайдером безпеки для Східної Європи, ключовим компонентом і головним гравцем європейської безпеки, новою східноєвропейською опорою трансатлантичної безпеки. Такі висновки базуються на її ролі як східного форпосту у протидії новим викликам і загрозам з ключовою роллю у стримуванні агресивної політики Росії і демонстрації іншим країнам пострадянського простору альтернативної російській моделі розвитку. Тому вирішення конфлікту з Росією шляхом подолання агресора та відновлення територіальної цілісності України є головним вкладом у регіональну та євроатлантичну безпеку. Німеччина, за словами Габріеле Бауманн, директорки

Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні, є одним з гарантів безпеки у Східній Європі, а Берлін і надалі буде підтримувати Україну, у тому числі й у питаннях безпеки. Водночас, у Німеччині, за оцінками Юрія Домініка, існують сили, які підтримують розвиток економічних стосунків з Росією, що може мати негативний вплив на східноєвропейську безпеку, адже Москва використовує ці економічні важелі для реалізації власних агресивних планів. Окрім країн регіону Східної Європи, на безпекову ситуацію також мають вплив й міжнародні організації, такі як Європейський Союз, НАТО, ОДКБ. Однак, вони переважно опікуються безпекою своїх країн-членів, а держави, які не входять до цих організацій, змушені самотужки вирішувати свої безпекові проблеми. Негативна безпекова ситуація посилюється відсутністю практичних дієвих механізмів міжнародних організацій, що відповідають за міжнародну (ООН) і регіональну (ОБСЄ) безпеку, які були б здатні вгамувати агресора і відновити стабільність, мир та міжнародно визнаний правопорядок. Європейський Союз має радше невійськовий вплив на безпеку Східноєвропейського регіону. Європа, як сказав Михайло Гончар, президент Центру глобалістики «Стратегія ХХІ», почала прокидатися і звертати увагу на безпеку у Східній Європі, про що свідчить підписання Празької декларації і визначення в ній 7 необхідних кроків, які демократичний. Захід повинен зробити для того, щоб зупинити російську агресію. Серед міжнародних організацій, на переконання більшості опитаних експертів, саме НАТО здатна зробити важливий вклад в покращення стану безпеки у Східній Європі, особливо у співпраці з ЄС. Такого бачення дотримуються 87,5% респондентів. Важко сказати. За період після завершення Холодної війни, як зазначила директор Центру інформації та документації НАТО в Україні Барбора Маронкова, посилення НАТО, перш за все у Східній Європі, відбулось саме через агресію Росії проти України, адже безпека Трансатлантичного регіону тісно пов'язана з безпекою України. В результаті, витрати на оборону країн-членів НАТО поступово збільшуються до рівня 2% від ВВП, а НАТО припинило будь-яку співпрацю з РФ, залишивши лише «вікно для діалогу». Враховуючи активність РФ у кіберпросторі, після Саміту НАТО у Варшаві 2016 року вона була офіційно визнана п'ятою сферою операцій. З метою зміцнення безпеки у Східній Європі, Альянс робить ставку на стримування російської агресії, співробітництво з ЄС та Україною.

Можливі формати регіональної безпеки у Східній Європі. Разом з Молдовою і Грузією Україна входить до «сірої» зони безпеки, яка на Заході отримала назву, тобто «посередині» між Європою і Росією. Називати країни, а не країнами Східної Європи, на думку Владислава Іноземцева, є джерелом великих проблем у майбутньому, оскільки такий підхід відносить їх до простору між Європою та Азією без врахування їхніх євроінтеграційних прагнень. З метою

покращення безпекової ситуації у регіоні Східної Європи, можливі наступні формати. Країни, які не входять до жодних безпекових організацій, перш за все це - Україна, Грузія і Молдова, могли б стати частиною нового регіонального безпекового формату, але без Росії та під егідою ЄС і НАТО. Більшість опитаних експертів вважає, що НАТО має відігравати ключову роль у регіональній безпеці в Східній Європі за рахунок розширення на Схід, посилення ролі в регіоні та розвитку спеціального партнерства з країнами регіону. ЄС, на думку респондентів, має також відігравати активну безпекову роль шляхом посилення санкцій проти Росії, зменшення залежності від російських енергоресурсів, допомоги країнам регіону у зміцненні національної стійкості і протидії викликам безпеці. Під егідою ЄС і НАТО має посилитись нині слабка координація в регіоні, перш за все, між Україною, Молдовою і Грузією. Акцент безпекової співпраці між НАТО і ЄС слід перенести на Східноєвропейський регіон, у тому числі й шляхом запровадження в акваторії Чорного моря місії морського моніторингу за зразком подібних місій «Морський Страж» і «Софія» в акваторії Середземного моря, а також поглибленої співпраці країн регіону з ЄС і НАТО за зразком Норвегії та Швеції і Фінляндії відповідно. Розширення НАТО за рахунок набуття членства Україною, Грузією і Молдовою дозволило б суттєво підвищити рівень безпеки у Східній Європі, але одночасно й підвищило відповідальність та навантаження на Альянс, до чого він не готовий. Вступ країн Балтії до НАТО у 2004 році, за висновками старшого дослідника Інституту Євро-Атлантичного Співробітництва Андреаса Умланда, відбувся за сприятливих умов, коли Росія не сприймалась як ворог. А в нинішніх умовах багато країн-членів Альянсу не бажають дратувати РФ, або ж й прагнуть підтримувати з нею партнерські стосунки. Тому окреслені під час саміту НАТО в Бухаресті 2008 року перспективи вступу України і Грузії до НАТО оцінюються як декларативні. Нову безпекову співпрацю можна було б розвинути у форматі Східного партнерства, особливо з врахуванням того, що в переглянутому у червні 2017 року Спільному робочому документу ЄС «Східне партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 року» розділ «Стійкість та безпека цивільних осіб» був переформатований у розділ «Безпека» з більш широкими цілями безпеки. Однак, тільки три з шести країн-партнерів готові до поглиблення регіональної безпекової співпраці, а інші або належать до безпекової організації під керівництвом Росії – ОДКБ (Білорусь і Вірменія), або ж розвивають широке військово-технічне співробітництво з Росією (Азербайджан). Тому очевидно, що досягнення безпекових цілей Східного партнерства є актуальним тільки для України, Грузії і Молдови. Ініціатива Тримор'я, до якої зараз входять 12-ть країн-членів ЄС, за оцінками опитаних експертів та учасників згаданої міжнародної конференції, могла б бути розширена за рахунок країн Східного партнерства, перш за все, які

підписали Угоду про асоціацію з ЄС, та актуалізації сфери безпеки, що надасть цій ініціативі додаткової вартості. Поглиблення співпраці країн транзитного регіону Східної Європи в сфері енергетики має зміцнити їхню енергетичну безпеку і стати позитивним вкладом у регіональну безпеку. Для цього доцільно не погоджуватись на проекти, особливо російські, які шкодять інтересам країн регіону, диверсифікувати джерела, а не шляхи, постачання енергоносіїв. Оскільки згадана ініціатива Тримор'я концентрується на енергетичних та інфраструктурних проектах, то її розширення на інші країни може зміцнити енергетичну безпеку усієї Східної Європи. Висновки і пропозиції щодо покращення безпекової ситуації в Східній Європі. Стан безпеки у регіоні Східної Європи, в цілому, оцінюється як незадовільний і загрозливий з видимими ознаками подальшого погіршення, у випадку продовження реалізації Росією своєї агресивної деструктивної політики.

2. Незважаючи на прагнення Євросоюзу мати безпечне сусідство, Росія намагається відновити домінування у регіоні задля посилення власного впливу на Європу, а тому політика умиротворення агресора - Росії, призведе до подальшого погіршення безпекової ситуації у Східній Європі та Європі в цілому. Політика умиротворення має бути замінена на політику стримування агресора та примусу його до миру й відновлення Гельсінкського світопорядку.

3. Україна, як провайдер європейської безпеки, потребує практичної підтримки з боку ЄС і НАТО та посилення безпекової співпраці з іншими країнами регіону, перш за все Грузією і Молдовою, з метою припинення агресії Росії, що дозволить відновити стабільність у Європі.

4. Для посилення архітектури безпеки у Східній Європі доцільно надати країнам, які

визначили свій курс на європейську та євроатлантичну співпрацю (на сьогодні - Україні, Грузії і Молдові), можливість більш глибокої інтеграції до НАТО (на початковому етапі –статус союзників без членства) та ЄС у сфері безпеки (в рамках безпекового виміру Східного партнерства), що може стати новим безпековим форматом у регіоні. 5. Акцентування безпекового співробітництва між ЄС і НАТО на регіон Східної Європи та включення його до спільних документів і дій у цій сфері дозволить консолідувати зусилля за для протидії агресору та гарантування регіональної безпеки.

2. Плани практичних (семінарських) занять, завдання для лабораторних робіт, самостійної роботи:

Розділ 1.

Тема 1. Право міжнародної безпеки – окрема галузь міжнародного права.

План:

1. Історико-правові передумови становлення права міжнародної безпеки як окремої галузі міжнародного права.

2. Поняття права міжнародної безпеки.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Література:

Preiser W. History of the Law of Nations Ancient Times to 1648 / W.Preiser // EPIL II.- 1995 - № 2 — P.516-520 ;

Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Уйкхурстом/ П.Маланчук.- пер.з анг.-Х.: Консул.2000.-592 с.

Мережко А.А. История международно-правовых учений // А.А.Мережко.-К.: Юридична думка.2004.-296 с.

Visscher Ch. Theory and Reality in Public International law. Ch.Visscher.-Princeton/1957.-460p.

Грабарь В.Э. Первоначальное значение римского термина Jus gentium / В.Э.Грабарь // Антологія української юридичної думки : у 10 т./ редкол. Ю.С.Шемшученко та ін.- К.: Видавничий дім “Юридична книга”, 2004 -. - Т.8.-2004- 568с.

Тускоз Ж. Міжнародне право : (підручник) / Ж.Тускоз.- пер.с франц.- К.: Артек .1998.-416с.

Фельдман Д.И. Учение Канта и Гегеля о международном праве и современность / Д.И.Фельдман. Ю.Я.Баскин.- Казань : Изд-во Казань.ун-та.1977.-322с.

Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов : у 2 т. / Ф.Ф.Мартенс. -СПБ.: Тип.А.Бенке.1895.-. Т.1- 1985 — 430с.

Лукашук И.И.Международное право. Общая часть : (учебник) / И.И.Лукашук.- изд.3-е перераб.и доп.- М.: Волтерс Клувер.2005.

Баскин Ю.А. История международного права/ Ю.А.Баскин7. Д.И.Фельдман. - М.: Международные отношения. 1990.- 205с.

Grewe W. The Epochs of International Law / W/Grewe.- Btrlin : New York.2000.-455p.

Encyclopedia of Public International Law.- Amsterdam.Asser Press.1985.-493p/

Тема 2. Джерела та головні правові акти права міжнародної безпеки.

План:

1. Джерела права міжнародної безпеки.
2. Роль статуту ООН як головного правового акту щодо забезпечення права міжнародної безпеки.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку

зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Література:

Preiser W. History of the Law of Nations Ancient Times to 1648 / W.Preiser // EPIL II.- 1995 - № 2 — P.516-520 ;

Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Уйкхурстом/ П.Маланчук.- пер.з анг.-Х.: Консул.2000.-592 с.

Мережко А.А. История международно-правовых учений // А.А.Мережко.-К.: Юридична думка.2004.-296 с.

Visscher Ch. Theory and Reality in Public International law. Ch.Visscher.-Princeton/1957.-460p.

Грабарь В.Э. Первоначальное значение римского термина Jus gentium / В.Э.Грабарь // Антологія української юридичної думки : у 10 т./ редкол. Ю.С.Шемшученко та ін.- К.: Видавничий дім “Юридична книга”, 2004 -. - Т.8.-2004- 568с.

Тускоз Ж. Міжнародне право : (підручник) / Ж.Тускоз.- пер.с франц.- К.: Артес .1998.-416с.

Фельдман Д.И. Учение Канта и Гегеля о международном праве и современность / Д.И.Фельдман. Ю.Я.Баскин.- Казань : Изд-во Казань.ун-та.1977.-322с.

Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов : у 2 т. / Ф.Ф.Мартенс. -СПБ.: Тип.А.Бенке.1895.- Т.1- 1985 — 430с.

Лукашук И.И.Международное право. Общая часть : (учебник) / И.И.Лукашук.- изд.3-е перераб.и доп.- М.: Волтерс Клувер.2005.

Баскин Ю.А. История международного права/ Ю.А.Баскин7. Д.И.Фельдман. - М.: Международные отношения. 1990.- 205с.

Grewe W. The Epochs of International Law / W/Grewe.- Btrlin : New York.2000.-455p.

Encyclopedia of Public International Law.- Amsterdam.Asser Press.1985.-493p/

Тема 3. Система колективної безпеки.

План:

1. Поняття колективної безпеки та її значення для підтримки миру і світового правопорядку.
- 2.Роль ООН та Ради Безпеки в системі підтримання миру та світового правопорядку , як універсальної колективної безпеки у сучасному міжнародному праві.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Література:

Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / Пер.з анг.- Харків; Консум, 2000;

Лазутин Л.А. Право международной безопасности / Г.В.Игнатенко, О.И.Тиунов и др.// Международное право. Учебник для вузов. Ответственные редакторы — проф.Г.В.Игнатенко и проф.О.И.Тиунов.- Москва : Издательская группа НОРМА- ИНФРА — М, 1999;

Богатуров А.Д., Аверков В.В. История международных отношений. 1945 — 2008., учебное пособие, М., Аспект Пресс, 2010

Говердовская Т.В. Значение реформирования Совета Безопасности ООН для поддержания мира и безопасности, автореф.дис.канд. юрид.наук, М.,2010;

Крылов С.Б. История создания ООН./М., Ин-т международных отношений, 1960 г.,

Ганюшкина Е.Б. Обзор работы международных организаций // редакция от января 2016 г./М.,2016;

Заемский В.Ф., Реформы ООН и миротворчество // дис.докт.полит.наук, М.,2009

Лукашук І.І., Право міжнародних організацій // Міжнародне право. М.,2010,

Федоров В.Н. Организация Объединенных Наций, другие международные организации и их роль в 21 веке.// - М., Логос, 2007 год.

Шреплер Х.А. Міжнародні організації. Довідник. - М., 2009.

Буткевич В.Г. Право міжнародної безпеки / В.Г.Буткевич // Міжнародне право. Основні галузі., Підручник / За редакцією В.Г.Буткевича. - К., Либідь, 2004

Лукашук И.И. Международное право : особенная часть : учебник для студентов юридических факультетов и вузов. - Изд.3-е перераб.и доп. - М., Волтерс — Клувер, 2005,

Задорожный Г.П.. Мирное сосуществование и международное право / М., Международные отношения, 1964;

Кожевников Ф.И.и коллектив авторов. Международное право учебник для студетнов, 4-е издание переработанное и дополненное М., « Международные отношения », 1981.,

Арцибасов И.Н.и автор.кол.. Международное право, учебник для студентов, М., « Юридическая литература », 1987.,

Малеев Ю.Н., Рада Безпеки ООН і питання міжнародного управління // Міжнародне право., - 2006,

Система ООН (Електронний ресурс) - режим доступа <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/13.htm>;

Абашидзе А.Х. И авторск. кол. Европейское международное право, учебник для студентов, М., « Международные отношения », 2009

Тема 4. Регіональна колективна безпека.

План:

1. Сутність регіональної колективної безпеки та її роль для розвитку регіонів.
2. Найвпливовіші регіональні організації з питань колективної безпеки в міжнародному праві.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Розділ 2. Особлива частина

Тема 5.Роззброєння та обмеження озброєнь.

План:

- 1.Поняття роззброєння.
2. Право регулювання заходів з роззброєння та обмеження озброєнь.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Література:

Міжнародне публічне право: підручн. / В.Ф.Антипенко Л.Д. Тимченко О., Беглий О.А., Радзівілл (та інш.): відп.ред.В.Ф.Антипенко. В 3-х томах: Т.2_ Видавництво Нацїональн.ун-ту « НАУ-друк », 2012.

Льовін А.В.. Міжнародно-правове регулювання передач ядерних матеріалів: нормативний аспект. – К., 2011.

Кулеба Д.І. Участь України в міжнародних організаціях. Правова теорія і практика. – К. 2007;

Білецький С.Д. Миротворчі операції НАТО в Південно-Східній Європі: міжнародно-правовий аспект. – К.: 2010.

Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Навч.посіб. – Стер.вид./ Відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський – К.: Юрікном Інтер. 2001.-

Гашимов Е. Право міжнародної безпеки: (міжнародне право).// Віче.- 2008 - № 15.

Колосов Ю.М., Кузнецов В.І.Міжнародне право. Підручник. М.- Норма – 2008

Лукашук И.И. Международное право. Общая часть.- М., 1996

Арцибашов И.Н. (авт.кол.) Международное право Под ред..проф. Н.Т.Блатовой.Учебник. М., « Юридическая література » 1987 г.

Юридична енциклопедія в 3-х тома. Том 3 (Колегіальна редакція)Видавництво « Українська енциклопедія « імені М.П.Бажана 2001р.

Резолюції Ради безпеки ООН 1972 та 1978 р.р.

Інформаційні ресурси в Інтернеті з питань « Право міжнародної безпеки » а також з питань роботи ООН та щодо діючих Угод з викладеного матеріалу.

Тема 6. Особливий статус окремих територій та держав з питань зміцнення міжнародної безпеки.

План:

1. Без'ядерні зони.
2. Нейтралітет держав.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Література:

Міжнародне публічне право: підручн. / В.Ф.Антипенко Л.Д. Тимченко О., Беглий О.А., Радзівілл (та інш.): відп.ред.В.Ф.Антипенко. В 3-х томах: Т.2_ Видавництво Нацїональн.ун-ту « НАУ-друк », 2012.

Льовін А.В.. Міжнародно-правове регулювання передач ядерних матеріалів: нормативний аспект. – К., 2011.

Кулеба Д.І. Участь України в міжнародних організаціях. Правова теорія і практика. – К. 2007;

Білецький С.Д. Миротворчі операції НАТО в Південно-Східній Європі: міжнародно-правовий аспект. – К.: 2010.

Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Навч.посіб. – Стер.вид./ Відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський – К.: Юрікном Інтер. 2001.-

Гашимов Е. Право міжнародної безпеки: (міжнародне право).// Віче.- 2008 - № 15.

Колосов Ю.М., Кузнецов В.І. Міжнародне право. Підручник. М.- Норма – 2008

Лукашук И.И. Международное право. Общая часть.- М., 1996

Арцибашов И.Н. (авт..кол.) Международное право Под ред..проф. Н.Т.Блатовой. Учебник. М., « Юридическая література » 1987 г.

Юридична енциклопедія в 3-х тома. Том 3 (Колегіальна редакція)Видавництво « Українська енциклопедія » імені М.П.Бажана 2001р.

Резолюції Ради безпеки ООН 1972 та 1978 р.р.

Інформаційні ресурси в Інтернеті з питань « Право міжнародної безпеки » а також з питань роботи ООН та щодо діючих Угод з викладеного матеріалу.

Тема 7. Використання ядерної енергетики.

План:

1. Безпека використання ядерної енергетики в мирних цілях.
 2. Чинні міжнародні договори роззброєння і обмеження озброєнь
- Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Тема 8. Міжнародний контроль та довіра між країнами з питань безпеки.

План:

1. Поняття заходів міжнародного контролю і зміцнення довіри між країнами.
2. Домовленості про заходи укріплення довіри в регіонах.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Тема 9. Основоволожні міжнародні документи з питань міжнародної безпеки.

План:

1. Конвенції та Міжнародні договори з питань контролю і зміцнення довіри між країнами.
2. Миротворчі операції ООН.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Тема 10. Теоретичні питання міжнародної миротворчості ООН.

План:

1. Історично-правові аспекти становлення системи міжнародної миротворчості.
2. Юридичний зміст сучасної міжнародної миротворчості.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Тема 11. Регіональні організації з питань міжнародної безпеки.

План:

1. Поняття регіональної системи колективної безпеки.
2. Регіональні організації з питань міжнародної безпеки Америки, Африки та Близького Сходу.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Тема 12.НАТО та ОБСЄ – провідні організації з підтримки міжнародної безпеки.

План:

1. Організація Північноатлантичного договору (НАТО).
2. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Тема 13.Регіональні організації Європи в миротворчій діяльності.

План:

- 1.Миротворчі операції в рамках ОБСЄ.
2. Колективна безпека та миро творчість в рамках Співдружності Незалежних Держав .

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Тема 14.Україна в системі міжнародної безпеки.

План:

1. Стратегія національної безпеки України.
- 2.Україна в координатах глобальної безпеки.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Тема 15.Україна в системі регіональної безпеки.

План:

1. Україна в європейському безпековому середовищі.
2. Регіональна політика України в контексті євроінтеграції.

Завдання.

Студенти готують відповіді на наведені питання у плані семінарського заняття. Потім по черзі обґрунтовують свою точку зору. Після обговорення першого питання викладач підводить підсумки. Потім обговорюється друге питання і т. д.

Рекомендована література

Основна література

1. Міжнародне публічне право: підручн. / В.Ф. Антипенко, Л.Д. Тимченко, О.В. Беглий, О.А. Радзівілл [та ін.]; відп. ред. В.Ф. Антипенко. В 3-х томах: Т. 1. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2012. – 422 с.
2. Льовін А.В. Міжнародно-правове регулювання передач ядерних матеріалів: нормативний аспект. – К., 2011 – 215 с.
3. Білоцький С.Д. Миротворчі операції НАТО в Південно-Східній Європі: міжнародно-правовий аспект. – К.: 2010. – 270 с.
4. Кулеба Д.І. Участь України в міжнародних організаціях. Правова теорія і практика. – К., 2007. – 304 с.
5. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. — Стер. вид./ Відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 640 с.

Допоміжна література

1. Гашимов Е. Право міжнародної безпеки: // Віче. – 2008. - №15. – С.45-46.
2. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. М., 2010.
3. Колосов Ю.М., Кузнецов В.І. Міжнародне право. Підручник. М. - Норма.- 2008. - 437 с.
4. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. – М., 1996.

10. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10 березня 1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_220
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_154_11
4. Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575
5. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_168
6. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_151
7. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_152
8. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26 жовтня 1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_024

9. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_858
10. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
11. Международная конвенция о борьбе с актами ядерного терроризма от 13 апреля 2005 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/nucl_ter.shtml
12. Международная конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом от 16 декабря 1997 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bombing.shtml
13. Международная конвенция о борьбе с захватом заложников от 17 декабря 1979 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostages.shtml
14. Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма от 9 декабря 1999 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml
15. Международная конвенция по борьбе с подделкой денежных знаков (Женева, 20 апреля 1929 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_589
16. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_103
17. . Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи від 28 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU03364.html
18. www.rada.gov.ua/ - Верховна Рада України
19. www.president.gov.ua/ - Президент України
20. www.kmu.gov.ua/ - Кабінет Міністрів України
21. www.ccu.gov.ua/ - Конституційний Суд України

3. Питання, задачі, завдання або кейси для поточного та підсумкового контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти, для контрольних робіт, передбачених навчальним планом, після атестаційного моніторингу набутих знань і вмінь з навчальної дисципліни:

Перелік питань до екзамену.

- 1.. Історико-правові передумови становлення права міжнародної безпеки як окремої галузі міжнародного права.
2. Поняття права міжнародної безпеки.
3. Джерела права міжнародної безпеки.
4. Роль статуту ООН як головного правового акту щодо забезпечення права міжнародної безпеки.

5. Поняття колективної безпеки та її значення для підтримки миру і світового правопорядку.
6. Роль ООН та Ради Безпеки в системі підтримання миру та світового правопорядку, як універсальної колективної безпеки у сучасному міжнародному праві.
7. Сутність регіональної колективної безпеки та її роль для розвитку регіонів.
8. Найвпливовіші регіональні організації з питань колективної безпеки в міжнародному праві.
9. Поняття роззброєння.
10. Право регулювання заходів з роззброєння та обмеження озброєнь.
11. Без'ядерні зони.
12. Нейтралітет держав.
13. Безпека використання ядерної енергетики в мирних цілях.
14. Чинні міжнародні договори роззброєння і обмеження озброєнь.
15. Поняття заходів міжнародного контролю і зміцнення довіри між країнами.
16. Домовленості про заходи укріплення довіри в регіонах.
17. Конвенції та Міжнародні договори з питань контролю і зміцнення довіри між країнами.
18. Миротворчі операції ООН.
19. Історично-правові аспекти становлення системи міжнародної миротворчості.
20. Юридичний зміст сучасної міжнародної миротворчості.
21. Поняття регіональної системи колективної безпеки.
22. Регіональні організації з питань міжнародної безпеки Америки, Африки та Близького Сходу.
23. Організація Північноатлантичного договору (НАТО).
24. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).
25. Миротворчі операції в рамках ОБСЄ.
26. Колективна безпека та миротворчість в рамках Співдружності Незалежних Держав.
27. Стратегія національної безпеки України.
28. Україна в координатах глобальної безпеки.
29. Україна в європейському безпековому середовищі.
30. Регіональна політика України в контексті євроінтеграції.

4. Завдання семестрових екзаменів (письмових залікових робіт):

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»
спеціальність: 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
освітня програма: «Міжнародні відносини»
вид дисципліни за вибором
Семестр 5
Форма навчання: денна
Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень): бакалавр
Навчальна дисципліна: «Право міжнародної безпеки»

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 1

1. Історико-правові передумови становлення права міжнародної безпеки як окремої галузі міжнародного права. (20 балів)
2. Поняття колективної безпеки та її значення для підтримки миру і світового правопорядку.. (10 балів)
3. Поняття заходів міжнародного контролю і зміцнення довіри між країнами. (10 балів)

Затверджено на засіданні кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки
протокол № 1 від “26” серпня 2020 р.

Завідувач кафедри _____ (Л.В. Новікова)

Екзаменатор _____ (С.Ф. Здоровко)